

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КАМІНСЬКА ОЛЕКСАНДРА ЛЕОНІДІВНА

УДК 343.137.5:343.123.1

**ДІЗНАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ**

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О. Л. Камінська**

Науковий керівник: **Мельник Оксана Вікторівна,**
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2022

АНОТАЦІЯ

Камінська О. Л. Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2022.

У дисертації визначено стан наукового розроблення проблем провадження дізнання щодо неповнолітніх. Окреслено методологію дослідження, що охоплює такі методи: історичний, соціологічний, системно-структурний, логіко-семантичний, формально-юридичний, методи аналізу й синтезу, порівняння, правового регулювання тощо.

Схарактеризовано етапи становлення та розвитку дізнання щодо неповнолітніх, які умовно можна поділити на: перший (часи Київської Русі) – розшук винних осіб, що порушили норми звичаєвого права, гоніння сліду; другий (XIII–XV ст.) – розшук і слідство проводять князі, діяльність «копних кіл» (союзів для попередження, розслідування та розкриття правопорушень, а також проголошення вироків); третій (XVII – кінець XIX ст.) – розмежування понять «правопорушення» та «проступок», їх законодавче закріплення (1824, 1832, 1845), формування інституту судових слідчих (1860), прийняття Статуту кримінального судочинства (1864), у якому закріплено процесуальні засади проведення дізнання; започаткування судочинства у справах неповнолітніх у зв'язку з набранням чинності Закону «Про зміну форм і обрядів судочинства у справах про протиправні діяння малолітніх і неповнолітніх, а також порядок їх покарання» (1897); четвертий (початок XX ст.) – зростання рівня підліткової злочинності внаслідок індустріального розвитку; 1912 року – створення спеціалізованих судів для неповнолітніх правопорушників; 1918 року – прийняття Декрету «Про комісії у справах неповнолітніх», відміна тюремного ув'язнення, запровадження заходів виховного характеру; 1920 року – прийняття Інструкції «Про діяльність

комісії у справах неповнолітніх», Декрету «Про суд над неповнолітніми»; п'ятий (20-ті роки ХХ ст. – кінець ХХ ст.) – розвиток наукових досліджень за напрямом дитячої злочинності; 1922 року – прийняття Кримінально-процесуального кодексу РРФСР (і подальше видання в новій редакції); закріплення в ньому глави «Про дізнання», відсутність поняття проступку й розмежування покарання неповнолітніх залежно від віку; 1935 року – прийняття Постанов «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх», «Про ліквідацію дитячої безпритульності»; 1960 року – прийняття нового КПК України (доповнення главою про особливості провадження у справах неповнолітніх); шостий (XXI ст.) – 2012 року – прийняття чинного КПК України, удосконалення глави 38 щодо загальних правил кримінального провадження щодо неповнолітніх; 2020 року – запровадження інституту кримінального проступку й підрозділів дізнання Національної поліції України, які здійснюють їх розслідування.

Проаналізовано міжнародний досвід розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, на прикладі таких країн, як Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Німеччина, Франція, Швеція. Досліджено праці іноземних учених (J. Winterdyk, J. Muncie, R. Swan, S. Decker, M. Cavadino, J. Dignan, J. Pratt), а також міжнародні стандарти правосуддя щодо неповнолітніх, які втілено в національних правових системах.

Виокремлено особливості досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. Розглянуто поняття кримінальних процесуальних гарантій, що охоплюють засади кримінального провадження, процесуальний статус учасників кримінального провадження, заходи забезпечення кримінального провадження тощо. Визначено правовий статус неповнолітнього, порядок залучення законного представника, захисника, педагога, психолога, лікаря під час проведення дізнання.

З'ясовано місце ювенального прокурора та ювенального захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітнього, який вчинив кримінальний проступок. Запропоновано авторську дефініцію поняття

ювенального захисника (адвоката) у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Проаналізовано предмет доказування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки. Визначено його особливості, а також сформульовано авторське визначення поняття цієї правової норми.

Також висвітлено вимоги й порядок проведення слідчих (розшукових) дій під час дізнання щодо неповнолітніх. Запропоновано авторське визначення поняття опитування неповнолітнього, малолітнього. Акцентовано на спеціальних методиках, які використовують під час допиту дітей («Зелена кімната»), з обов'язковою відеофіксацією. Окреслено засоби мовленнєвого маніпулювання підлітками з боку правоохоронних органів і способи їх подолання. Схарактеризовано особливості проведення слідчого експерименту, освідкування підлітка, відібрання біологічних зразків, проведення експертиз.

Розглянуто також заходи процесуального примусу, які застосовують до неповнолітнього підозрюваного під час дізнання. Проаналізовано мету й підстави обрання запобіжних заходів під час дізнання – особистого зобов'язання та особистої поруки. Зосереджено увагу на спеціальному запобіжному заході – переданні неповнолітнього підозрюваного під нагляд, його значенні в системі запобіжних заходів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством.

Схарактеризовано особливості закінчення дізнання щодо неповнолітнього, процесуальний порядок прийняття судом рішення про застосування примусових заходів виховного характеру. Сформульовано авторське визначення поняття примусових заходів виховного характеру. Крізь призму відновного правосуддя проаналізовано питання виправлення неповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки.

На підставі отриманих висновків надано пропозиції з удосконалення відповідних статей КПК України.

Ключові слова: неповнолітній, кримінальний проступок, досудове розслідування, дізнавач, слідчі (розшукові) дії, примусові заходи виховного характеру, відновне правосуддя.

SUMMARY

Kaminska O. L. Findings regarding minors in criminal proceedings. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 - Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2022.

The thesis defines the state of scientific development of the problems of inquiry proceedings regarding minors. The research methodology is outlined, which includes the following methods: historical, sociological, systemic-structural, logical-semantic, formal-legal, methods of analysis and synthesis, comparison, legal regulation, etc.

The stages of the formation and development of the inquiry regarding minors are characterized, which can be conventionally divided into: the first (the times of Kyivan Rus) - the search for guilty persons who have violated the norms of customary law, the pursuit of the trail; the second (XIII–XV centuries) - search and investigation are carried out by princes, the activity of "mining circles" (unions for the prevention, investigation and disclosure of offenses, as well as the pronouncement of sentences); the third (XVII - end of the XIX centuries) - distinction between the concepts of "criminal offense" and "misdemeanor", their legislative consolidation (1824, 1832, 1845), formation of the institute of judicial investigators (1860), adoption of the Statute of Criminal Justice (1864), which enshrines procedural principles of inquiry; initiation of judicial proceedings in cases involving minors in connection with the entry into force of the Law "On Changing the Forms and Ceremonies of Judicial Proceedings in Cases of Illegal Actions by Minors and Minors, as well as the Procedure for Their Punishment" (1897); the fourth (beginning of the 20th century) – growth in the level of juvenile

delinquency as a result of industrial development; 1912 – creation of specialized courts for juvenile offenders; 1918 - adoption of the Decree "On Commissions for Juvenile Affairs", abolition of imprisonment, introduction of educational measures; 1920 - adoption of the Instruction "On the activity of commissions in the affairs of minors", the Decree "On the trial of minors"; the fifth (20s of the 20th century - the end of the 20th century) - the development of scientific research in the direction of child crime; 1922 – adoption of the Criminal Procedure Code of the RSFSR (and its subsequent edition in a new version); enshrining in it the chapter "On investigation", the absence of the concept of a misdemeanor and the differentiation of punishment for minors depending on age; 1935 - the adoption of the Resolutions "On measures to combat crime among minors", "On the elimination of child homelessness"; 1960 – adoption of the new Code of Civil Procedure of Ukraine (adding a chapter on the peculiarities of proceedings in juvenile cases); the sixth (XXI art.) – 2012 – adoption of the current Code of Criminal Procedure of Ukraine, improvement of Chapter 38 regarding the general rules of criminal proceedings against minors; 2020 – the introduction of the Institute of Criminal Misdemeanors and investigation units of the National Police of Ukraine, which carry out their investigations.

The international experience of investigating criminal misdemeanors committed by minors is analyzed using the example of countries such as the United States of America, Great Britain, Germany, France, and Sweden. The works of foreign scholars (J. Winterdyk, J. Muncie, R. Swan, S. Decker, M. Cavadino, J. Dignan, J. Pratt), as well as international standards of justice for minors, which are embodied in national legal systems, are studied.

Peculiarities of pre-trial investigation of criminal offenses committed by minors are highlighted. The concept of criminal procedural guarantees covering the principles of criminal proceedings, the procedural status of participants in criminal proceedings, measures to ensure criminal proceedings, etc. is considered. The legal status of a minor, the procedure for involving a legal representative, a defense

attorney, a teacher, a psychologist, and a doctor during the investigation have been determined.

The role of the juvenile prosecutor and the juvenile defender in criminal proceedings against a minor who has committed a criminal offense has been clarified. The author's definition of the concept of a juvenile defender (lawyer) in criminal proceedings against minors is proposed.

The subject of proof in criminal proceedings against minors who have committed criminal misdemeanors is analyzed. Its features are defined, as well as the author's definition of the concept of this legal norm is formulated.

The requirements and the procedure for conducting investigative (search) actions during inquiries regarding minors are also covered. The author's definition of the concept of interviewing a minor is offered. Emphasis is placed on special methods used during interrogation of children ("Green Room"), with mandatory video recording. The means of verbal manipulation of teenagers by law enforcement agencies and ways to overcome them are outlined. The peculiarities of conducting an investigative experiment, examining a teenager, taking biological samples, conducting examinations are characterized.

Measures of procedural coercion, which are applied to a minor suspect during interrogation, are also considered. The purpose and reasons for choosing preventive measures during the inquiry - personal commitment and personal surety - were analyzed. Attention is focused on a special preventive measure - transfer of a minor suspect to supervision, its importance in the system of preventive measures provided for by criminal procedural legislation.

The peculiarities of the end of the investigation regarding the minor, the procedural order of the court making a decision on the application of coercive measures of an educational nature are characterized. The author's definition of the concept of coercive educational measures is formulated. Through the prism of restorative justice, the issue of correction of minors who have committed criminal offenses is analyzed.

On the basis of the received conclusions, proposals were made to improve the relevant articles of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: juvenile, criminal offense, pre-trial investigation, coroner, investigative (search) actions, coercive measures of an educational nature, restorative justice.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Камінська О. Л. Нормативно-правові засади діяльності органів дізнання щодо неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 249–355. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/45.pdf>
2. Kaminska O. Specificities of the application of procedural coercive measures during inquiries in respect of juveniles. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. №2. С.130-135. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2022/2/20.pdf>
3. Kaminska O. Specificities of procedure for conducting in investigative experiment with the participation of a juvenile during the inquiry. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 3. С.129-133. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2022/3/20.pdf>
4. Kaminska O. Analysis of the application of renewable justice to juveniles in some countries. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 4.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав з юридичного напрямку:

1. Камінська О. Л. Проведення комплексної психолого-психіатричної та психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання. *KELM*. 2020. № 5 (33). Vol. 2. С. 112–118. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/1953>

Тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Камінська О. Л. Інновація процесуального інтерв'ю щодо неповнолітнього. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 9 жовт. 2020 р.). Маріуполь, 2020. С. 195–197.
2. Камінська О. Л. Впровадження процесуального інтерв'ю щодо неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники* : Всеукр. наук.-практ. семінар до

55-ї річниці з дня заснування Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ (Дніпро, 8 жовт. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 36–39.

3. Камінська О. Л. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх. *Scientific approaches in jurisprudence : collective monograph* / [М. Lohvinenko, I. Kordunian, etc.]. Boston, 2020. С. 153–158. DOI: 10.46299/ISG.2020.MONO.LEGAL.III.

4. Камінська О. Л. Child-friendly допит неповнолітнього. *Advancing in research and education : the XII th International scientific and practical conference* (December, 07–10, 2020, La Rochelle, France). La Rochelle, 2020. С. 179–182.

5. Камінська О. Л. Проблемні питання використання поліграфа під час розкриття правопорушень, вчинених неповнолітніми. *Використання сучасної науки й техніки в розкритті злочинів* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 25 лют. 2021 р.). Київ, 2021. С. 166–168.

6. Камінська О. Л. Міжнародно-правові принципи правосуддя щодо неповнолітніх. *The International Science Conference on Multidisciplinary Research* (January, 19–21, 2021, Berlin, Germany). Berlin, 2021. С. 367–370.

7. Камінська О. Л., Мельник О. В. Застосування примусових заходів виховного характеру під час розслідування кримінальних проступків. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 26 лют. 2021 р.). Херсон, 2021. С. 140–144.

8. Камінська О. Л., Мельник О. В. International principles of juveniles' criminal proceedings. *Правоохоронні органи на захисті правопорядку та конституційних свобод* : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. курсант. (студент.) конф. іноземн. мовами. Кривий Ріг, 2021. С. 105–107.

9. Камінська О. Л., Мельник О. В. Сутність допиту неповнолітнього з використанням методики «Зелена кімната». *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.). Київ, 2021. С. 189–191.

10. Камінська О. Л. Застосування відеофіксації під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Концепт науки XXI: стратегії, методи та наукові інструменти* : матеріали Міжнар. студент. наук. конф. (Херсон, 12 листоп. 2021 р.). Вінниця, 2021. Т. 2. С. 47–48.

11. Камінська О. Л., Мельник О. В. Дитина в конфлікті з законом: особливості проведення обшуку. *Тактико-психологічні особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх* : матеріали наук.-практ. конф. (Одеса, 30 верес. 2021 р.). Одеса, 2021. С. 29–31.

12. Камінська О. Л. Використання тактичних прийомів під час проведення слідчого експерименту за участю неповнолітніх. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 342–344.

13. Камінська О. Л. Мовленнєве маніпулювання неповнолітніми під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XVII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.). Київ, 2021. С. 184–186.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ДІЗНАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ.....	23
1.1. Стан наукової розробки проблем провадження дізнання щодо неповнолітніх і методологія дослідження.....	23
1.2. Становлення та розвиток дізнання як форми розслідування проступків, вчинених неповнолітніми	37
1.3. Міжнародний досвід розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми	53
Висновки до розділу 1	73
 РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ.....	76
2.1. Особливості досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.....	76
2.2. Вимоги та порядок проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми	106
2.3. Процесуальні особливості запобіжних заходів, що застосовують до неповнолітніх під час дізнання.....	131
Висновки до розділу 2	142
 РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАКІНЧЕННЯ ДІЗНАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ	145
3.1. Загальні положення закінчення дізнання щодо неповнолітніх....	145

3.2. Процесуальний порядок прийняття судом рішення про застосування примусових заходів виховного характеру за результатами дізнання	155
3.3. Особливості застосування відновного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки.....	166
Висновки до розділу 3	181
ВИСНОВКИ.....	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	191
ДОДАТКИ	230

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК – Кримінальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НАВС – Національна академія внутрішніх справ

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

КПК – Кримінально-процесуальний (Кримінальний процесуальний) кодекс

ООН – Організація Об'єднаних Націй

СРД – слідчі (розшукові) дії

США – Сполучені Штати Америки

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Протиправна діяльність неповнолітніх завжди привертає підвищену увагу вчених і практиків, а протидія їй є одним із пріоритетних завдань суспільства. Діяльність органів досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх має відбуватися так, щоб максимально забезпечити всі права й інтереси неповнолітнього, навіть якщо він вчинив правопорушення. Особливості інтелектуального та фізіологічного розвитку неповнолітніх обумовлюють особливі «правила» процесуальної регламентації поведінки з ними на всіх стадіях кримінального провадження.

Законодавство, що регламентує порядок здійснення досудового розслідування стосовно неповнолітніх, постійно вдосконалюють, з огляду на вимоги Конвенції про права дитини, Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй (ООН), що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та інших міжнародних стандартів, дружніх до дитини.

1 липня 2020 року внаслідок набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» в нашій державі започатковано інститут кримінальних проступків, розслідування яких здійснюють підрозділи дізнання.

Аспектам діяльності органів дізнання присвячували свої праці такі вчені-процесуалісти, як: В. І. Барилюк, О. В. Баулін, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, С. Л. Масленков, О. В. Мельник, М. М. Михеєнко, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, О. В. Римарчук, В. В. Ринда, М. М. Розін, З. Д. Смітєнко, М. С. Строгович, І. Я. Фойницький, А. В. Форостяний, В. Г. Дрозд, М. Л. Чельцов та ін.

Проблеми злочинності неповнолітніх досліджували Л. М. Василевський, М. М. Гернет, В. І. Куфаєв, І. С. Міклашевський, Г. М. Міньковський, Г. О. Омельченко, Б. С. Утевський, О. І. Чернишов, С. С. Чернявський, М. А. Макаров та ін. Поміж напрацювань науковців сучасного періоду слід виокремити роботи О. Г. Бабенко, Н. Л. Березовської, Є. М. Гідулянову, А. Є. Голубова, М. В. Гричанюк, С. М. Зеленського, М. О. Карпенко, О. О. Левендаренко, О. С. Тарасенка, Ю. П. Тимошенка, О. А. Марченко, О. В. Мельник, Л. М. Палюха, С. В. Пастушенко, В. В. Рожної, В. В. Романюка, К. С. Рябченко, О. Ю. Хахуцяк, Р. С. Холода та ін.

Попри вагомий науковий доробок зазначених учених, досі не здійснено дослідження, присвяченого сутності та процесуальним особливостям дізнання щодо неповнолітніх. Тому обрана тема дисертації, у якій здійснено комплексну характеристику теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із досудовим розслідуванням кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, є надзвичайно актуальною для науки кримінального процесу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження ґрунтується на положеннях: розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року»; наказу Міністерства внутрішніх справ (МВС) України від 25 листопада 2016 року № 1252 «Про затвердження Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України» (зі змінами й доповненнями, внесеними наказом МВС України від 28 лютого 2017 року № 165); Указу Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки» від 11 червня 2021 року № 231/2021. Робота узгоджена з наказом МВС України від 11 червня 2020 року № 454 «Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки»; Порядком затвердження тем дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора наук,

доктора філософії (кандидата наук) та призначення наукових консультантів (керівників) у Національній академії внутрішніх справ (НАВС); Основними напрямками наукових досліджень НАВС на 2018–2020 роки й Основними напрямками наукових досліджень НАВС на 2021–2024 роки.

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради НАВС 29 вересня 2020 року (протокол № 20).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є комплексне вивчення та узагальнення теоретичних і правових положень, а також надання практичних рекомендацій, пов'язаних із процесом здійснення досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі *завдання*:

- визначити стан наукового розроблення проблем провадження дізнання щодо неповнолітніх і методологію дослідження;
- дослідити становлення та розвиток дізнання як форми розслідування проступків, вчинених неповнолітніми;
- здійснити аналіз міжнародного досвіду розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;
- розглянути особливості досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, запропонувати шляхи його вдосконалення;
- окреслити вимоги й порядок проведення слідчих (розшукових) дій (СРД) під час дізнання щодо неповнолітніх;
- з'ясувати процесуальні особливості запобіжних заходів, що застосовують до неповнолітніх під час дізнання;
- схарактеризувати загальні положення закінчення дізнання щодо неповнолітніх;
- встановити процесуальний порядок прийняття судом рішення про застосування примусових заходів виховного характеру;
- висвітлити особливості застосування відновного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають під час здійснення досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Предметом дослідження є дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методи дослідження обрано з огляду на мету, завдання, предмет й об'єкт наукової роботи. Методологічну основу становлять загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, серед яких: *історичний* метод – для дослідження процесу виникнення, формування та розвитку законодавства, що регулює питання проведення дізнання щодо неповнолітніх; метод *порівняння* – для вивчення нормативно-правових актів інших держав у сфері розслідування кримінальних проступків щодо неповнолітніх, а також порівняння національного законодавства; метод *аналізу* – для вивчення інституту дізнання крізь призму його загальних положень, ознак, принципів, засад тощо; метод *синтезу* – для встановлення взаємозв'язку між зазначеними елементами; *системно-структурний* – для з'ясування співвідношення обставин й елементів; *логіко-семантичний* – для характеристики процесу «дізнання щодо неповнолітніх», процесуальних особливостей розслідування кримінальних проступків; *нормативно-догматичний (формально-юридичний)* – для тлумачення змісту національних і міжнародних правових актів; *соціологічний* – для аналізу судової практики та проведення анкетування; метод *правового регулювання* – для розроблення пропозицій з удосконалення вітчизняного законодавства.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять рішення національних судів, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; рішення ЄСПЛ; результати опитування працівників Національної поліції (223 слідчі й дізнавачі) м. Києва та Полтавської області; офіційні статистичні дані, опубліковані на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора. Під час підготовки дисертаційного дослідження враховано практичний досвід роботи автора на посаді слідчого.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження є одним із перших в Україні (після внесення змін до Кримінального процесуального кодексу (КПК) України та запровадження інституту дізнання) монографічним дослідженням теоретичних і практичних аспектів провадження досудового розслідування у формі дізнання щодо неповнолітніх. У дисертаційному дослідженні сформульовано низку положень, що мають важливе значення для науки кримінального процесуального права та практичної діяльності органів досудового розслідування, зокрема:

вперше:

– виокремлено етапи становлення та розвитку дізнання щодо неповнолітніх;

– наведено авторське визначення поняття опитування неповнолітнього, малолітнього, на підставі чого запропоновано доповнити КПК України ст. 226-1 «Опитування неповнолітнього, малолітнього»;

– запропоновано авторську дефініцію поняття ювенального захисника в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальний проступок;

– сформульовано авторське визначення примусових заходів виховного характеру, що застосовують до неповнолітніх у разі вчинення ними кримінального проступку;

– досліджено процесуальні особливості звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального проступку й порядок проходження Програми відновлення для неповнолітніх;

– рекомендовано створити Центр наставництва для неповнолітніх правопорушників;

удосконалено:

– повноваження ювенального дізнавача, що проводить розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

– особливості проведення допиту неповнолітнього підозрюваного з використанням спеціальної методики «Зелена кімната»;

– систему запобіжних заходів, що можуть застосовувати до неповнолітнього, який вчинив кримінальний проступок.

дістали подальшого розвитку:

– наукові уявлення щодо системи кримінальних процесуальних гарантій неповнолітніх підозрюваних під час дізнання;

– рекомендації щодо обов'язкової відеофіксації допиту неповнолітнього підозрюваного та слідчого експерименту;

– пропозиції щодо внесення змін до чинного КПК України, зокрема ст. 3, 52, 176, 226, 298², 299, 488, 490, а також параграфа 5 цього Кодексу;

– обґрунтування позиції щодо внесення до переліку основних запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України, спеціального запобіжного заходу – передання під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертаційному дослідженні висновки та рекомендації використовують у:

– *освітньому процесі* – під час підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять для здобувачів вищої освіти з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Доказування у кримінальному провадженні», «Основи кримінальної процесуальної діяльності», «Процесуальні документи у кримінальному провадженні», «Проведення слідчих (розшукових) дій до внесення відомостей до ЄРДР (у разі вчинення кримінального проступку)», а також для підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, які можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти (акт впровадження НАВС від 27 травня 2022 року);

– *науково-дослідній діяльності* – під час здійснення загальнотеоретичних і галузевих досліджень з питань удосконалення

досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми (акт впровадження НАВС від 20 травня 2022 року);

– у *практичній діяльності* – для застосування в практичній діяльності органів досудового розслідування (органів дізнання) Головного слідчого управління Національної поліції України, а також під час проведення занять у системі службової підготовки (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 24 травня 2022 року).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та засіданнях круглих столів, серед яких: IV Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку» (Маріуполь, 9 жовтня 2020 року); Всеукраїнський науково-практичний семінар до 55-ї річниці з дня заснування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ «Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники» (Дніпро, 8 жовтня 2020 року); міжвідомчий науково-практичний круглий стіл «Використання сучасної науки й техніки в розкритті злочинів» (Київ, 25 лютого 2021 року); Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України» (Херсон, 26 лютого 2021 року); IV Всеукраїнська науково-практична курсантська (студентська) конференція іноземними мовами «Правоохоронні органи на захисті правопорядку та конституційних свобод» (Кривий Ріг); Всеукраїнська науково-практична конференція «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ, 28 травня 2021 року); Міжнародна студентська наукова конференція «Концепт науки XXI: стратегії, методи та наукові інструменти» (Херсон, 12 листопада 2021 року); «Тактико-психологічні особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх» (Одеса, 30 вересня 2021 року); міжвідомча науково-практична конференція «Інновації в криміналістиці та судовій

експертизі» (Київ, 25 листопада 2021 року); XVII Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (Київ, 25 листопада 2021 року); «Advancing in research and education» (7–10 грудня 2020 року, Франція); The International Science Conference on Multidisciplinary Research (19–21 січня 2021 року, Німеччина).

Публікації. Основні наукові результати дисертаційного дослідження висвітлено у 18-ти наукових публікаціях, серед яких: 4 статті – у виданнях, що включені Міністерством освіти і науки України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 1 стаття – у міжнародному науковому виданні, а також 13-ти тезах доповідей, що опубліковані в збірниках науково-практичних конференцій та засідань круглих столів.

Структура й обсяг дисертації. Робота містить анотацію, перелік умовних позначень, вступ, три розділи, що мають 9 підрозділів, висновки, список використаних джерел (349 найменувань на 39 сторінках) і додатки (на 18 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 247 сторінок, з них загальний обсяг тексту – 189 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ДІЗНАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Стан наукової розробки проблем провадження дізнання щодо неповнолітніх і методологія дослідження

Поняття «дізнання» в різні часи позначало різноманітну за своєю сутністю діяльність – від встановлення ознак правопорушення до форми розслідування. Термін «дізнання» походить від слів «дознать», «дознатся», що означає довідатися, упевнитися в чомусь, вивідати, вияснити, допитуватися, дізнаватися, розвідувати; докласти зусиль, щоб знати про щось [235, с. 302].

На підставі зазначеного вбачається, що слова, які позначені цим терміном, є похідними й утворені від слова «знати», тобто мати свідчення про когось, про щось [235, с. 302]. Однак відомості, отримані під час дізнання, мають певні відмінності, порівняно з тими, які необхідно отримати для досудового розслідування.

Учений-процесуаліст С. Л. Масленков намагався детально дослідити етимологію цього поняття. Він вважав, що словесне визначення «дізнання» може бути не метою, а рівнем результату [128, с. 17]. Така позиція стала вирішальною для розвитку досудового процесу й започаткувала виокремлення двох видів дізнання: 1) до слідства; 2) до суду [28, с. 103].

Історія розвитку національного кримінального процесуального законодавства засвідчує, що поняття «дізнання» трактували в різні часи неоднозначно. Так позначали процесуальну діяльність уповноважених на те державних органів; діяльність, не регламентовану нормами кримінального процесу; діяльність, здійснювану оперативними способами, тощо.

Аналізуючи дізнання до 1917 року, І. Я. Фойницький зазначав, що воно пов'язане лише із судовими формами й обрядами, становить діяльність не судову [283, с. 357].

Натомість М. М. Розін стверджував, що дізнанням слід вважати заходи, яких уживають визначені в законодавстві органи для встановлення за «гарячими слідами» події злочинного діяння, його юридичних особливостей і передбачуваного правопорушника [221, с. 415].

Розглянемо позиції інших науковців із цього приводу:

– дізнання – це першочергове провадження, що має на меті збір даних для переконання в тому, що подія є діянням, забороненим законом під страхом покарання, і для виявлення винуватця цього діяння (О. А. Квачевський) [74, с. 3].

– діяльність, яку, як і в попередньому слідстві, здійснюють у встановленій законом процесуальній формі (Є. В. Прохорова) [215, с. 7];

– дізнання не є адміністративною діяльністю, це чітка процесуальна діяльність, регламентована КПК, як і попереднє слідство, становить єдине ціле з попереднім слідством (І. Д. Перлов) [174, с. 87];

– первинна діяльність щодо встановлення події правопорушення та його матеріальних слідів, тобто діяльність тільки на стадії відкриття кримінальної справи (М. О. Чельцов) [287, с. 228];

– початковий етап розслідування кримінальної справи, на якому фіксують сліди злочину та провадять невідкладні слідчі дії для розкриття злочину й виявлення злочинця (М. С. Строгович) [244, с. 274];

– початкова або найпростіша форма розслідування (В. І. Громов) [37, с. 22].

У зв'язку із різними підходами до тлумачення поняття «дізнання», питання про його відмінність від поняття «слідство» залишалось невирішеним. Дізнання було пов'язано з кримінальним переслідуванням; воно дало підстави для початку проведення слідства; часто його називали розшуком. Поліція мала широкі права для проведення попереднього

розслідування (обшуки, виїмки, арешти), що згодом стали називати дізнанням. Однак потреба розмежування цих понять залишалася актуальною.

На практиці дізнання функціонувало як особливий вид провадження, відокремлений від слідства. Його визначали як збирання відомостей про правопорушення чи винуватість уже встановленої особи. Такі відомості збирали переважно особи, яких направляли на місце події адміністративні органи, дізнавачі ж визначали правильність їх дій та зібраної інформації. Мета дізнання полягала в перевірці обґрунтованості скарги, результат дізнання зводився до одного питання: проводити формальне «слідство» чи відмовити в задоволенні скарги.

Спершу поняття «дізнання» офіційно не було закріплено ні в законодавстві, ні на практиці, його не відмежовували від слідства. Це ускладнювало виконання обов'язків і реалізацію прав поліції, тому частіше порушували закони, знижувався рівень довіри населення до влади [37, с. 22].

Активно почали обговорювати проблему кримінального проступку в 1960-х роках. Ідея виокремлення кримінального проступку належить М. Д. Шаргородському, який запропонував класифікувати всі суспільно небезпечні діяння на три категорії – особливо тяжкі правопорушення, правопорушення та кримінальні проступки [290, с. 78]. Таку позицію схвалило чимало дослідників кримінального права, серед них: В. А. Владимиров [26], І. І. Карпець, Н. Ф. Кузнєцова [109], А. Б. Сахаров [229] та ін.

Група науковців на чолі з В. І. Курляндським запропонували створити Кодекс (кримінальних) проступків [110, с. 12]. Проступком вважали діяння, яке за ступенем суспільної небезпечності не є правопорушенням, однак порушує соціалістичний порядок, охоронювані законом інтереси держави та громадськості, а також права й інтереси окремих громадян [80, с. 6]. Також було аргументовано доцільність запровадження не кримінальної відповідальності за проступки, а іншої, особливої, яка може мати низку

переваг. Однак пропозицію щодо створення такого Кодексу було сприйнято неоднозначно, тож вона втратила актуальність.

Натомість можливість введення в законодавство окремого виду правопорушень – кримінальних проступків – зацікавила молодих науковців, які чітко визначали це поняття, його ознаки та місце в структурі правопорушень. Наприклад, Г. А. Кригер був переконаний, що необхідно частину менш суспільно небезпечних діянь виключити з категорії правопорушень і створити окрему – категорію кримінально-правових проступків. Також у визначення проступку запропоновано внести поправку: діяння, яке посягає на соціалістичні суспільні відносини, однак не спричиняє і не може спричинити значної шкоди, унаслідок чого становить меншу суспільну небезпеку [93, с. 5, 8].

Учена В. Ф. Фефілова вважала, що підґрунтям кримінальних проступків повинні стати діяння, що визначені законодавством як малозначні, зокрема, деякі адміністративні проступки, що безпосередньо межують із правопорушеннями, однак за виняткових обставин переходять у категорію правопорушень (наприклад, дрібне хуліганство, неналежна поведінка батьків з догляду за дитиною тощо) [282, с. 18].

Дослідники Н. І. Загородніков та А. В. Наумов запропонували класифікувати правопорушення на особливо тяжкі, тяжкі, менш тяжкі та правопорушення, які не становлять суспільної небезпеки. Останню категорію, на думку вчених, слід назвати проступками [49, с. 59].

Схожу позицію обстоювала й І. О. Костяркина, яка пропонувала під час класифікації правопорушень за характером і ступенем суспільної небезпечності виокремити категорію, яка не становить значної суспільної небезпеки, – кримінальних проступків. На її думку, до кримінальних проступків належать умисні правопорушення, які не становлять значної суспільної небезпеки, посягають на суспільні відносини, завдання шкоди яким не спричиняє значних збитків; вчинені способом, що виключає

суспільну небезпеку, або характеризуються іншими пом'якшуючими обставинами, передбачають позбавлення волі строком на два роки [89, с. 18].

Після створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) й Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) відбувається трансформація проступків в адміністративні правопорушення та злочини невеликої тяжкості. Проте наявність у кримінальному законодавстві понять «малозначний злочин», «діяння, що містять ознаки злочину» засвідчує вияви категорії проступку в кримінальному законодавстві УРСР та СРСР [40, с. 8].

Згідно з Основами кримінального законодавства Союзу РСР та Союзних республік від 2 липня 1991 року, усі злочини залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності поділяли на такі, що не становлять значної суспільної небезпеки, менш тяжкі, тяжкі й особливо тяжкі. Однак цей документ не набрав чинності внаслідок розпаду Радянського Союзу [167; 168].

До КПК України 1993 року було внесено зміни, які полягали в такому: дізнання закінчується після встановлення особи злочинця та має дві форми – дізнання у справах про тяжкі злочини й дізнання у справах про нетяжкі злочини, тобто проступки [162, с. 186]. Однак про процедуру дізнання щодо неповнолітніх тоді не йшлося.

17 лютого 1996 року Міжпарламентська асамблея країн – учасниць Співдружності Незалежних Держав затвердила проєкт Модельного Кримінального кодексу (КК), що був зразком для створення кодифікованого кримінального законодавства в кожній країні-учасниці. Згідно із цим проєктом, злочини поділяли на чотири категорії: невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі й особливо тяжкі злочини [150]. Такі положення було враховано в чинній на той час Конституції, а також у КК України [233].

5 квітня 2001 року прийнято новий КК України, у якому всі злочини класифіковано на підставі матеріальної ознаки – тяжкості й відповідного виду та розміру покарання. Залежно від ступеня тяжкості всі злочини поділено на: злочини невеликої тяжкості, злочини середньої тяжкості, тяжкі

й особливо тяжкі злочини. Злочином невеликої тяжкості визначено злочин, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше більш м'яке покарання [105].

Було збережено також встановлений у КК України 1960 року вік – 16 років, з якого особу може бути притягнуто до кримінальної відповідальності. Новий Кодекс виключає можливість притягнення до кримінальної відповідальності особу з 14-ти років за злочини, вчинені з необережності, оскільки відсутність життєвого досвіду й особливості розвитку мислення не дають змогу підліткам передбачити однакові з дорослими особами заходи перестороги [51; 216].

Упродовж 2001–2022 років КК України зазнав суттєвих змін. Серед факторів його реформування науковці виокремлюють такі:

1) кримінальний закон розглядають як засіб розв'язання різних соціальних, економічних, політичних, культурних й історичних проблем шляхом встановлення «заборон» на вчинення певних протиправних діянь, встановлення та посилення покарання за них. Унаслідок цього Кодекс є зібранням положень про кримінальну відповідальність за діяння, які не заподіюють істотної шкоди. Тому новий КК України має бути таким нормативно-правовим актом, предметом регулювання якого буде не поведінка людей, а діяльність держави в особі суду щодо протидії злочинності [87, с. 2];

2) КК України 2001 року в сукупності з Кодексом України про адміністративні правопорушення 1984 року не становлять єдину злагоджену систему законів про відповідальність за публічні правопорушення [87, с. 3];

3) чинні норми не відповідають міжнародно-правовим зобов'язанням, які взяла на себе Україна, зокрема гарантіям Європейської конвенції прав людини. Крім того, чинне законодавство не відображає новітні світові практики протидії злочинності, серед яких відмежування від злочинів кримінальних проступків [87, с. 3];

4) актуальність реформування кримінального законодавства та набрання чинності Законом України № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» щодо впровадження кримінальних проступків і встановлення кримінально-правових наслідків за їх вчинення [87, с. 3–4].

Слід також урахувати, що впродовж 2001–2020 років у КК України було внесено близько 1088 змін і доповнень (станом на 20 серпня 2020 року), з них 222 – до Загальної частини, 856 – до Особливої.

У зв'язку з проведеними реформами, 1 липня 2020 року в Україні було започатковано інститут кримінальних проступків на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року (зі змінами й доповненнями) [190]. На нього було покладено сподівання підвищити ефективність досудового розслідування та судового розгляду злочинів невеликої тяжкості [171, с. 4].

Дослідження інституту дізнання як форми розслідування проступків, вчинених неповнолітніми, вважаємо за доцільне розпочати з огляду наукових праць, присвячених цій тематиці. Зокрема, зосередимо увагу на дослідженнях, присвячених підлітковій злочинності.

Вагомий внесок у вивчення причин злочинності зробив М. М. Гернет. У роботі «Суспільні причини злочинності» автор виокремлює такі причини злочинності неповнолітніх: політичні, економічні, соціальні. Крім моральних засад, учений акцентує на умовах виховання дітей, їх дозвіллі, житлових умовах, організації батьків [33, с. 7].

Науковець критично оцінював погляди Ч. Ломброзо стосовно того, що дитина повинна бути злочинцем за своєю сутністю, оскільки між нею та дикуном наявні риси як зовнішнього, так і внутрішнього розвитку, передусім щодо егоїзму й відсутності будь-яких почуттів. Дослідник вважає, що якби вік був причиною правопорушень, то слід очікувати, що кожна вікова група

буде вчиняти одну й ту саму кількість правопорушень з року в рік, що насправді неможливо [33, с. 8].

Питання перевиховання неповнолітніх правопорушників вивчав І. С. Міклашевський у монографії «Декілька слів про неповнолітніх правопорушників» [140]. Він стверджував, що питання злочинності неповнолітніх є одним з найважливіших у розвитку кримінального судочинства й доводив, що необхідно створити виправні заклади для неповнолітніх. Науковець вважав, що саме вони допоможуть перевиховати «зіпсованих» дітей [140, с. 33].

У другій половині XIX – на початку XX ст. питання покарання та перевиховання неповнолітніх правопорушників було достатньо популярним. Однак історію дитячої злочинності науковці переважно оминали увагою.

У 1920-х роках було опубліковано праці В. І. Куфаєва «Діяльність комісій у справах неповнолітніх» (1924) [113], «Педагогічні способи боротьби з правопорушеннями неповнолітніх» (1927) [114], «Юні правопорушники» (1925) [112], Л. М. Василевського «Дитяча “злочинність” і дитячий суд» (1923) [22]. Автори вивчали способи боротьби з дитячою злочинністю.

Зокрема, В. І. Куфаєв акцентував на необхідності соціальної допомоги неповнолітнім правопорушникам. Це матеріальна й моральна підтримка, відволікання від «дурних» занять, забезпечення роботою та інша допомога.

Упродовж 1930–50-х років вийшли друком такі дослідження, як: «Неповнолітні правопорушники» Б. С. Утевського (1932) [264], «Важкі діти в шкільному процесі: методичний посібник для педагогів та вчителів» Л. В. Занкова, М. С. Певзнера, В. Ф. Шмідта (1933) [50].

У подальших дослідженнях йшлося вже про проблеми, що постали перед владою, а саме про боротьбу з дитячою безпритульністю та злочинністю. З'явилися роботи юристів, які описували розвиток пенітенціарних закладів для неповнолітніх правопорушників, зміну державної політики внаслідок цього. Про це йшлося в роботах

З. А. Астемирова «Трудова колонія для неповнолітніх» (1969) [7], Є. В. Болдирева «Заходи попередження злочинності неповнолітніх» (1964) [18], Г. М. Мінковського «Основні етапи розвитку радянської системи заходів боротьби зі злочинністю неповнолітніх» (1967) [142] тощо. Ці підходи сформували стереотип, що радянська влада «вивела в люди» неповнолітнього правопорушника.

Слід виокремити також працю О. І. Чернишова «Злочинність неповнолітніх і способи боротьби з нею в СРСР» (1980). Автор розглянув такі питання, як причини злочинності серед неповнолітніх, особливості таких правопорушень, загальні та спеціальні заходи попередження цього виду злочинності, а також здійснив аналіз чинного на той час законодавства [288].

Учений Г. О. Омельченко в роботі «Застосування запобіжних заходів до неповнолітніх у стадії попереднього розслідування» (1986) зауважує, що запобіжний захід має точно відповідати особі обвинуваченого, умовам, у яких він перебуває, тяжкості вчиненого правопорушення та іншим значущим обставинам. Ці фактори слід ураховувати передусім під час обрання запобіжного заходу неповнолітньому, який є соціально та фізіологічно не розвиненою особистістю [161].

Серед напрацювань сучасного періоду (за роки незалежності України) доцільно розглянути такі наукові дослідження.

У дисертації «Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи» (2002) В. В. Рожнова здійснила аналіз особливостей затримання та взяття під варту неповнолітніх. Дослідниця зауважує, що особливий підхід до затримання неповнолітнього та взяття його під варту зумовлений обставинами, які характеризують вчинене правопорушення, умови життя і виховання, особливості особистості, середовище перебування та вплив такого середовища на дитину [220]. Ми поділяємо таку позицію, адже всі ці фактори, безумовно, позначаються на протиправній поведінці підлітка.

Слід спрямувати увагу й на роботу Л. Д. Удалової «Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України» (2006), у якій досліджено вербальну інформацію в контексті професійного спілкування слідчого та її використання під час проведення СРД. Зокрема, серед компонентів тактико-комунікативної компетентності слідчого виокремлено здатність встановлювати й підтримувати психологічний контакт з особами, що перебувають у контакті із законом. Це стосується неповнолітніх, під час спілкування з якими слідчий, а в нашому випадку – дізнавач, може вміло застосувати допустимі психологічні прийоми з метою отримання необхідної для розслідування інформації [260].

Значення морально-правових засад у кримінальному провадженні вивчала О. В. Мельник. У праці «Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України» (2006) досліджено форму кримінального переслідування під час здійснення провадження із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Авторка також зосереджує увагу на тому, що під час проведення обшуку заборонена присутність осіб, які не досягли віку 14-ти років [133].

Захисту прав неповнолітніх обвинувачених присвячено дисертацію О. Ю. Хахуцяк «Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України» (2006). У роботі досліджено проблеми правового захисту неповнолітніх обвинувачених, з'ясовано необхідність його посилення. Висвітлено зміст права на захист неповнолітнього, проаналізовано ефективність їх захисту в кримінальному судочинстві [284].

У дисертації «Покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх» (2010) Н. Л. Березовська проаналізувала теоретико-правові засади покарань, що застосовують до неповнолітніх, їх зміст, завдання та ознаки. Основними заходами виправно-трудового впливу науковиця вважає: суспільно корисні роботи, соціально-виховну роботу, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, соціальний вплив, спеціальний режим. Авторка зазначає, що застосування до неповнолітніх, які

вчинили суспільно небезпечне діяння, виправно-трудового впливу істотно підвищує їх виправний потенціал [16].

Вивченню неповнолітніх у кримінальному процесі також присвячували свої наукові дослідження такі вчені, як: О. О. Левендаренко «Особливості доказування у справах про злочини неповнолітніх» (2003), М. О. Карпенко «Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх» (2004), А. Є. Голубов «Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння» (2005), Л. М. Палюх «Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру» (2006), С. М. Зеленський «Процесуальний порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності» (2007), Р. С. Холод «Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні» (2007), Є. М. Гідулянова «Кримінальне провадження у справах малолітніх» (2008), С. В. Пастушенко «Заходи процесуального примусу щодо неповнолітніх обвинувачених в кримінальному процесі України» (2011) та ін.

Протягом останніх п'яти років проблематику неповнолітніх правопорушників висвітлювали в низці публікацій.

Зокрема, М. В. Гричанюк у своєму дослідженні «Механізм протидії злочинності неповнолітніх» (2018) зазначає, що злочинність неповнолітніх має певні особливості, пов'язані з її рівнем, динамікою, структурою, причинами й умовами, спеціальним впливом тощо [36]. Тому модель реалізації державної політики протидії дитячій злочинності має бути чітко окреслена, структурована з огляду на національний та міжнародний досвід.

Особливості кримінального процесуального порядку звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру аналізувала О. А. Марченко у праці «Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності». Учена зазначає, що неповнолітні є особливою категорією осіб, що наділена

додатковими процесуальними гарантіями захисту їхніх прав і законних інтересів під час здійснення кримінального правосуддя [127]. Звісно, ми цілком поділяємо таку думку.

Порядок досудового розслідування щодо неповнолітнього вивчала О. Г. Бабенко. У дисертаційному дослідженні «Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного» (2020) вчена доходить висновку, що положення міжнародних нормативних актів є підґрунтям для виведення неповнолітнього підозрюваного із системи кримінального правосуддя та перехід до ювенального правосуддя. Проаналізовано наслідки використання методики «Зелена кімната» для неповнолітнього підозрюваного [9].

Обставини, що підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, ґрунтовно дослідила К. С. Рябченко в роботі «Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх» (2021). Учена акцентує на тому, що в процесі збирання та перевірки доказів шляхом проведення слідчих дій слід урахувувати вразливий стан, соціальну незрілість дитини й ризик порушення її прав і свобод [227].

Серед монографічних досліджень, присвячених неповнолітнім у кримінальному процесі, вважаємо за необхідне виокремити монографію В. В. Романюка «Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх» (2016) [223].

Особливості діяльності органів дізнання аналізували такі вчені: В. І. Барилюк «Науково-методичне забезпечення діяльності міліції як органу дізнання» (2005), А. В. Форостяний «Профілактична функція міліції як органу дізнання» (2010), О. В. Римарчук «Орган дізнання як суб'єкт доказування у кримінальному процесі» (2012), В. В. Ринда «Прокурорський нагляд, судовий та відомчий контроль за провадженням дізнання» (2012) та ін.

Потребує уваги також дисертаційне дослідження О. В. Сачка «Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження» (2019) [230]. У третьому

розділі праці вчений аналізує проблематику верховенства права під час дізнання. Серед таких проблем автор виокремлює: невизначеність суттєвих ознак розмежування злочинів від проступків; процедура отримання доказів; єдина процесуальна форма слідчих і процесуальних дій; ігнорування прав особи тощо [230, с. 157, 160].

Узагальнений аналіз результатів наукових досліджень дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі розвитку кримінального судочинства важливо узгодити його з міжнародними стандартами. Тому актуальними під час проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх, які опинилися в конфлікті із законом, є рішення ЄСПЛ [230, с. 157, 160].

Відповідно до ст. 9 КПК України, кримінальне процесуальне законодавство України застосовують з огляду на практику ЄСПЛ [105]. Застосування судами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Суду як джерела права під час розгляду справ передбачено в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [189].

Найактуальнішими поміж них є такі: «Т. та В. проти Об'єднаного Королівства» (T. and V. v. United Kingdom, 1999) [242], «Ічин та інші проти України» (2010) [238], «Свершов проти України» (2008) [239], «Будан проти України» (2016) [240], «Петренко проти України» (2015) [241].

Доходимо висновку, що досліджень, спрямованих на вивчення процесуальних особливостей дізнання щодо неповнолітніх, на національному рівні досі не здійснено.

Тому ми зосередимо увагу на особливостях провадження дізнання щодо неповнолітніх і міжнародних стандартах застосування спрощеного судочинства до дітей, які перебувають у конфлікті із законом.

Для виконання поставлених завдань необхідна відповідна науково-методологічна база, що є основою будь-якого наукового дослідження.

За допомогою історичного методу буде досліджено процес виникнення, формування та розвитку законодавства, що регулює питання проведення

дiзнання щодо неповнолiтнiх, з огляду на хронологiчну послiдовнiсть, закономірності й суперечності.

Метод порiвняння знадобиться пiд час вивчення нормативно-правових актів iнших держав, зокрема США, Великої Британії, Франції, Швеції та Нiмеччини, що регламентують процес розслiдування кримiнальних проступків, вчинених неповнолiтнiми, i його проблематику. Цей метод також буде застосовано для порiвняння нацiональних нормативно-правових актів.

За допомогою методу аналізу буде вивчено iнститут дiзнання як форму розслiдування кримiнальних проступків, виокремлено його ознаки, принципи, засади тощо. Пiсля вивчення цих елементiв буде встановлено їх зв'язок i сформульовано загальнi висновки на пiдставі методу синтезу.

Для дослідження iнституту дiзнання крiзь призму функцiонування всiх його елементiв (як єдиного цiлого) стане в нагоді системно-структурний метод. Натомiсть логiко-семантичний метод ми використаємо для характеристики процесу «дiзнання щодо неповнолiтнiх», з'ясування особливостей досудового розслiдування кримiнальних проступків, вимог i порядку проведення слiдчих дiй, а також процесуальної процедури закiнчення дiзнання щодо неповнолiтнiх.

За допомогою нормативно-догматичного методу буде потлумачено зміст нацiональних i мiжнародних нормативно-правових актів.

Соцiологiчний метод буде застосовано пiд час аналізу судової практики, для надання рекомендацiй щодо предмета дослідження.

Розроблення пропозицiй з удосконалення чинного законодавства щодо провадження дiзнання стосовно неповнолiтнiх ґрунтуватиметься на методі правового регулювання.

Комплексне використання окреслених методiв надасть можливість здiйснити якiсне та ґрунтовне наукове дослідження, присвячене розслiдуванню кримiнальних проступків, вчинених неповнолiтнiми, у формі дiзнання, сприятиме отриманню нових наукових результатiв.

1.2. Становлення та розвиток дізнання як форми розслідування проступків, вчинених неповнолітніми

Економічні, політичні, соціальні перетворення, обумовлені формуванням правової держави та розвитком громадянського суспільства, є головним чинником реформування всіх правових інститутів. Серед них слід виокремити інститут кримінального судочинства, оскільки утворення та розвиток будь-якої держави нерозривно пов'язані з формуванням карального механізму.

Увагу завжди слід акцентувати на охороні суспільного устрою держави, а вже потім – боротьбі зі злочинністю. У зв'язку із цим і формувалися різні правоохоронні органи – поліція, військові підрозділи, жандармерія, на яких покладали різні функції. Спільною для них була діяльність, пов'язана зі слідством і розшуком осіб. Отже, становлення інститутів дізнання та слідства є невід'ємною складовою правоохоронної системи держави, що розвивається.

Передумовою становлення дізнання, на думку К. А. Волкової, була необхідність забезпечити розшук винних осіб, які порушили норми звичаєвого права. Започаткування дізнання можна констатувати в «Руській правді», і якій ідеться про такі форми розшуку, як звід і гоніння сліду [28, с. 103]. Їх ще називали специфічними процесуальними формами досудової підготовки справи [286, с. 22].

Гоніння сліду – це розшук злочинця за його слідами. У «Руській правді» було передбачено: якщо слід приводив до житла конкретної людини, то саме її вважали злодієм, якщо ж до села – то відповідальність несла громада. Людина, яку підозрювали у вчиненні злочину, могла відвести від себе «слід» (підозру) та взяти участь у розшуку. Якщо слід губився в лісі, на пустирі, на великому шляху, то гоніння на цьому припиняли. Розшук особи здійснювали всі охочі, а також потерпілий. Згодом «гоніння сліду» замінили «шляхуванням» і застосовували за доби Гетьманщини [286, с. 22–25].

Звід був другою формою досудового процесу на Київській Русі. Він був універсальним, передбачав підготовчий етап досудового розгляду та процес, що завершувався вирокom й ексекуцією. Згодом звід став засобом виявлення злочинця, повернення втраченого майна. Особу, яка незаконно привласнила чужу річ, називали «татя» (злодій).

Процес зводу був таким: особа (позивач), яка знайшла своє майно чи річ в іншій особі в користуванні, зверталася до неї зі словами: «Пойди на свод где есть взял». Якщо користувач не був татем, він разом з позивачем ішов до тієї особи, у якій придбав майно чи річ. Тобто звід тривав до тих пір, поки не виявляли особу, яка не могла пояснити, звідки в неї майно чи річ. Після цього її визнавали злодієм, така особа відповідала перед законом [286, с. 22–25].

Результати проведення гоніння та зводу залежали від території, на якій їх здійснювали. Часто вони були безрезультатними, оскільки закінчувалися, коли сліди вели в ліс, поле, на центральну дорогу або за межі держави. Або ж добросовісний покупець майна надавав двох свідків, які підтверджували його слова. Часто майнову шкоду, якої зазнавали потерпілі, не відшкодовували взагалі.

Отже, у зв'язку з відсутністю спеціальних державних каральних органів, звід і гоніння сліду були лише способами колективної взаємодопомоги в общинах. Спеціально призначені особи, які були вповноваженими здійснювати розшук, затримувати злочинців і проводити дізнання, з'явилися значно пізніше [286, с. 22–25].

Протягом XIII–XV ст. розвиток права на теренах нашої держави, порівняно з іншими країнами, був сповільненим. Розшук і слідство проводили князі, представники княжого двору й різні посадові особи. У XIV ст. в тій частині України, яка находила до складу Великого князівства Литовського, розшукова діяльність мала таку організаційну форму, як «копне коло». Це поняття означало добровільний союз населення певної території для попередження, розслідування та розкриття правопорушень, винесення

вироків і виконання покарання винними без втручання органів державного управління. Особи, які входили до такого союзу, були наділені правом проведення обшуку, опитування свідків, потерпілих й інших осіб, збирання інформації та доказів, встановлення злочинця тощо. Фактично вони проводили попередні слідчі дії [286, с. 22–25].

Після завершення таких дій затриманих передавали на розгляд «малого копного кола», де слідство завершувалося. Підсумкове рішення проголошували на «великому копному колі», де підозрюваного визнавали винним і йому зачитували вирок [286, с. 26].

Протягом XV–XVI ст. поширеною була каральна політика, що мала елементи політичного й дипломатичного такту; у судочинстві тривав змагальний процес. Для досягнення позитивного результату під час розслідування кримінальних справ частіше застосовували таку процесуальну дію, як розшук. Основними його ознаками був обшук – допит жителів і катування підозрюваного для визнання вини [286, с. 31].

Поняття кримінального проступку є новим, у національному законодавстві його використовують близько трьох століть. До правління Петра I правопорушенням вважали діяння, що посягало на особисті інтереси потерпілого, а згодом – гріх перед Богом, церквою та правителем. За часів Петра I з'являються розмежовані поняття «правопорушення» та «проступок», що засвідчують формалізацію сутності протиправної поведінки [121, с. 19]. На думку Б. Т. Безлепкіна, термін «дізнання» в повсякденному житті стали використовувати саме за реформ царя Петра I [13, с. 102].

Першу згадку про необхідність такого розмежування, зазначає М. С. Таганцев, пов'язують з розглядом проекту Кримінального уложення 1824 року [246, с. 113].

Поняття правопорушення та проступку були закріплені в ст. 1 і 2 Книги I «Про правопорушення і покарання загалом» Зводу законів кримінальних (1832). У ст. 1 Книги зазначено, що будь-яке діяння, заборонене законом під страхом покарання, є правопорушенням (злочином),

а ст. 2 встановлювала, що діяння, заборонені під страхом легкого тілесного покарання чи поліцейського втручання, є малозначними правопорушеннями або проступками. Поділ на правопорушення і проступки здійснювали залежно від тяжкості покарання, що було передбачено за їх вчинення [231, с. 337].

Зазначені поняття було розвинуто з прийняттям Уложення про покарання кримінальні та виправні (1845), у якому намагалися розподілити правопорушення та проступки не тільки за тяжкістю, а й за ступенем важливості об'єктів протиправних посягань [262, с. 686].

Диференціація протиправних діянь, вважає О. А. Логецький, ґрунтувалася на відмінності історично сформованих типів криміналізації. Перший тип стосувався основних (найнебезпечніших) правопорушень, другий – проступків, суспільна небезпечність яких була актуальна на визначений період [121, с. 13]. Водночас на підставі аналізу тексту Уложення доходимо висновку, що такий поділ закріплено не в усіх нормах. Цю думку обстоюють також й інші науковці [122, с. 37].

Видається обґрунтованим підхід М. С. Таганцева, який був переконаний, що навіть поверхневе вивчення Уложення засвідчує, що поняття «правопорушення» та «проступок» використовують у ньому то для видового розрізнення, то для визначення поняття про протиправне діяння загалом [246, с. 57]. Справді, розмежування злочину та проступку було формальним, а в практичному застосуванні відмінності між ними не було.

1860 року започатковано інститут судових слідчих, головною метою якого було відокремлення слідства від поліції. Унаслідок цього розслідування правопорушень стала проводити поліція, воно передбачало три частини: дізнання, попереднє розслідування та завершальне слідство [246, с. 57].

Дізнання залишалося в межах компетенції загальної поліції, було першим і найменш тривалим періодом слідства (розслідування). Після судової реформи до обов'язків слідчого було віднесено провадження

першочергових слідчих дій та остаточний розгляд проступків. «Наказ поліції» 1860 року назвав діяльність поліції «дiзнанням». Він охоплював не тільки дії, що підтверджували вчинення правопорушень, а й ті, що безпосередньо належали до компетенції слідства [246, с. 57].

Уже на той час постало питання про покладення на поліцію провадження дiзнання та слідства щодо малозначних правопорушень (проступків) і про злиття всіх форм дiзнання в одну. Однак у законодавчих актах під час прийняття судової реформи й після неї дiзнання залишалося в складі попереднього слідства. До компетенції поліції віднесено «місьцеве дiзнання», що проводили щодо малозначних правопорушень, а саме порушень суспільних (громадських) правил, публічного порядку та спокою. Також поліції було надано право приводу правопорушника до мирового судді. Окремим видом залишилося дiзнання, яке проводили на власний розсуд поліції [122, с. 37].

1864 року, після прийняття Статуту кримінального судочинства, правові засади дiзнання вирізнялися тим, що у справах, у яких не передбачено позбавлення чи обмеження прав обвинуваченого, кримінальне провадження відкривав безпосередньо суд без попереднього слідства. Такий вид розслідування щодо малозначних правопорушень існував протягом тривалого часу.

Необхідно зазначити, що до 1864 року кримінальне судочинство ще не визначало особливостей, пов'язаних із провадженням щодо неповнолітніх.

Зокрема, в античні часи одним з головних завдань держави було запобігання злочинності неповнолітніх. Давньогрецький мислитель Платон вважав, що порушення законів є найважчою хворобою держави. На його думку, фактором попередження будь-якого злочину є виховання, яке першочергово пов'язано з дітьми [176, с. 125–134].

Покарання за вчинення злочинів в античні часи було жорстким – виключно смерть. Попередження злочинів не дістало належної уваги.

Філософи епохи Нового часу, навпаки, акцентували на тому, що попередження злочину є важливішим, ніж покарання (Дж. Локк, Ш. Монтеск'є) [285, с. 985].

У Київській Русі, яку вважали ранньофеодальною державою, дитинство не сприймали як цінність. Дітей вважали приналежними сім'ї, вони не мали власних суб'єктивних прав. Дослідник Ф. Ар'єс констатував, що вік дитинства вважали надто нетривалим, щоб сім'я та суспільство зважали на нього [6, с. 10].

Учена Н. М. Крестовська зауважує, що в Київській Русі вік дитинства завершувався в 12–14 років, тобто з настанням статевої зрілості та завершенням первинної соціалізації дитини [92, с. 67]. Він минав у межах родини, яка у вихованні керувалася виключно звичаями [125, с. 33].

На думку Н.Л. Березовської, найдавніший звід норм права «Руська правда» не висвітлює особливостей відповідальності неповнолітніх. На її думку, винятком може бути, наприклад, уникнення відповідальності за вбивство, вчинене дітьми віком до 7-ми років за «Книгами законними» [15, с. 66–71]. Це була одна з перших згадок про визначення віку неповнолітніх правопорушників.

Поряд з визначенням віку, на підставі чого можна вирішувати питання осудності на покарання, використовували термін «отрок». Із цього приводу Н. М. Крестовська зазначає, що в правових пам'ятках Київської Русі дитину позначали словом «отрок», що означало особу, що не має права слова; не говорить [92, с. 67].

Слід зазначити, що вікові межі повноліття на той час визначали довільно: була лише вказівка на вікову межу неосудності – 7 років («Руська правда», Судова грамота).

Натомість І. М. Паньоко зауважує, що дитина, яка брала участь у розбійному нападі (незалежно від віку), підлягає такому самому покаранню, як і дорослий, що вчинив правопорушення [172, с. 40–46].

Джерелом права, що вперше регламентував протидію неповнолітній злочинності, був Литовський статут 1588 року. Саме він містив низку норм щодо визначення вікових меж. Одна з них – встановлення віку настання кримінальної відповідальності з віку 16 років у статті «Про звинувачення у злочинстві шляхтича неповнолітнього, також і простих людей» Статуту [124, с. 157–163].

Цікавим є факт, що 1775 року Полтавський Бродський суд розглянув 71 справу про вчинені кримінальні злочини. Вік злочинців тоді не фіксували, однак, відповідно до наявних даних, особи віком від 15-ти до 19-ти років серед цих правопорушників становили 6 % (5 осіб) [29, с. 287–325].

За відсутності правової статистики Гетьманщини, можна дійти висновку, що неповнолітні вчиняли крадіжки (тобто майнові злочини) й насильницькі злочини. Проте майнові злочини в судових рішеннях фігурують найчастіше [90, с. 61–62].

У другій половині XVIII ст. Катерина II здійснила спроби створити єдине загальноросійське право, керуючись ідеями відомих політиків і мислителів Ч. Беккарія й В. Блекстона, намагалася втілити засаду законності. Ця політика ввійшла в історію за назвою «потьомкінські села» [129, с. 83–84].

Унаслідок цього Сенатським указом від 26 червня 1765 року «Про провадження у справах кримінальних, вчинених неповнолітніми, і про відмінності у покараннях відповідно до віку злочинців» встановлено, що неповнолітні, які вчинили злочин, поставали перед Сенатом, який призначав їм покарання на власний розсуд відповідно до ступеня їх вини [23, с. 181].

Статут кримінального судочинства (1864) встановлював вік як умову, яку обов'язково необхідно враховувати під час обрання запобіжного заходу: під час обрання запобіжного заходу до обвинуваченого необхідно враховувати не тільки суворість покарання, а й сукупність усіх доказів проти нього, можливість приховати сліди, стан здоров'я, стать, вік, місце в суспільстві [263, с. 370–379].

Цей нормативний акт містив ще одну норму, що мала згадку про вік – ст. 413 «Допит обвинуваченого». Вона регламентувала порядок встановлення віку без надання будь-яких переваг для неповнолітнього. Коли вік обвинуваченого може впливати на визначення вчиненого ним діяння або на призначення йому покарання, то показання про його вік перевіряють за довідкою з метричних книг, а за їх відсутності – за будь-якими іншими документами; за неможливості встановлення таких довідок, вік обвинуваченого встановлюють через освідчування його судовим лікарем [263, с. 370–379].

У Наддніпрянській Україні XIX століття вважають періодом індустріального перетворення. Розвивалися міста, серед яких чотири мали чисельність населення понад 100 тис. жителів – Одеса, Київ, Харків, Катеринослав (Дніпро). Одночасно з цим процесом активізуються чинники злочинності, зокрема неповнолітніх, однак на них спрямували увагу лише згодом [90, с. 61–62].

У 60-х роках XIX ст. відбувається перехід до капіталізму, тому злочинність неповнолітніх стає серйозною проблемою для суспільства. У цей період 9 % усіх злочинів вчиняли неповнолітні, 75 % малолітніх злочинців були рецидивістами [112, с. 14–18].

Найважливішим процесуальним актом, що започаткував особливе судочинство у справах неповнолітніх, став Закон «Про зміну форм і обрядів судочинства у справах про протиправні діяння малолітніх і неповнолітніх, а також порядок про їх покарання» [159, с. 915]. Його було прийнято 2 червня 1897 року, коли З'їзд представників виправних закладів для неповнолітніх правопорушників вніс суттєві зміни в Уложення про покарання кримінальні і виправні (1885), Устав кримінального судочинства (1864), Устав про покарання, що виносяться мировими суддями (1864) [225].

На думку О. М. Рубашової, після прийняття цього Закону практика більше не сприймала правопорушення як юридичне явище і почала формувати особливий підхід до підлітка, зосереджуючи увагу на його

виправленні та вихованні (1912) [226, с. 4]. Зокрема, введено особливий порядок провадження для неповнолітніх, відповідно до якого закріплено гарантії захисту прав неповнолітніх правопорушників як суб'єктів кримінальних процесуальних відносин. Отже, Закон передбачав:

- створення системи участі законних представників неповнолітніх правопорушників;
- особливе провадження для неповнолітніх, що вчинили правопорушення;
- покладення обов'язку щодо захисту неповнолітніх підозрюваних;
- запровадження спеціальних заходів примусу, що застосовували до неповнолітніх обвинувачених;
- відкриття окремого провадження у справах про співучасть неповнолітніх у вчиненні правопорушення [14, с. 115–124].

У системі чинного на той час права положення цього Закону залишалися недостатньо послідовними та прямо суперечили основній ідеї, яку було закладено в ньому, – «особливий статус» малолітніх і неповнолітніх у кримінальному процесі.

Попри певні недоліки в процесуальних нормах, 1910 року Закон «Про зміну форм і обрядів судочинства у справах про протиправні діяння малолітніх і неповнолітніх, а також порядок про їх покарання» став підґрунтям для створення особливих (спеціальних) судів для неповнолітніх правопорушників, що були запроваджені спершу в Петербурзі, а потім у Києві, Харкові й інших великих містах (1912).

Пропозицію щодо створення таких судів обстоювали науковці, які вважали, що спільне судове засідання дорослого та неповнолітнього правопорушників негативно позначається на останньому. Вони доводили, що у «звичайному» суді неповнолітній починає «вживатися в роль» підсудного або ж засудженого, не відчуває страху перед покаранням, звикає до можливої злочинної поведінки, знаходить у цьому можливість самоствердження.

Участь у створенні спеціалізованих судів брали І. Я. Фойницький та П. І. Люблінський. Першим суддею у справах неповнолітніх був юрист М. О. Окунєв, який вивчав практику таких судів у Європі. Його вважають засновником ювенального суду [14, с. 115–124].

Визначальним принципом суду стала цінність неповнолітнього як індивіда та члена суспільства. Засновники цього суду керувалися тим, що можливості дитини під впливом належного виховання може бути спрямовано на користь суспільству, і держава повинна подбати про розвиток її позитивних задатків [44, с. 232].

У спеціалізованих дитячих судах розглядали справи трьох категорій:

- 1) правопорушення, вчинені неповнолітніми;
- 2) правопорушення, у яких неповнолітні є потерпілими;
- 3) справи, пов'язані з невиконанням батьками своїх обов'язків (жорстоке поводження, безпритульність, дитяча проституція тощо).

Особливість, яка відрізняла ювенальний суд від судів загальної юрисдикції, полягала у відсутності жорсткої процедури судового провадження, оскільки вважали, що вона негативно позначається на неповнолітньому, він стає незахищеним перед судом, який виконує каральну функцію. Судовий розгляд проводив спеціальний ювенальний суддя – мировий суддя. Він також здійснював нагляд за роботою установ, які взяли на себе функцію перевиховання неповнолітніх правопорушників [136, с. 74].

Однак, хоч як би все налагоджено не було, рівень злочинності неповнолітніх не знижувався, а загальні суди також могли розглядати правопорушення, вчинені підлітками. Ювенальні суди не було оформлено в законодавчому порядку, у науковій літературі їхню діяльність майже не досліджували.

Принципово важливим є те, що за нетривалий період існування дитячі суди стали наочним прикладом того, що можливо гуманно ставитися до неповнолітнього правопорушника й не порушувати його прав, що й стало фундаментом для реформ у цьому напрямі.

Згодом послабилася суспільна увага до особливих судів, що розглядали справи неповнолітніх. Під час Першої світової війни (1914–1918) дитячі суди припиняють своє функціонування.

Нова історія дитячих судів розпочалася 14 січня 1918 року, що пов'язано з виданням Декрету «Про комісії у справах неповнолітніх» [156]. Цей документ цілком відміняв суди й тюремне ув'язнення для неповнолітніх правопорушників. Усі справи, що стосувалися протиправних діянь, вчинених останніми, передавали на розгляд комісіям у справах неповнолітніх, що були педагогічними органами. Також ці комісії розглядали всі види правопорушень неповнолітніх і застосовували до них виключно заходи виховного характеру. Під час розгляду справи, залежно від складу правопорушення, комісія могла звільнити неповнолітнього від відбування покарання та направити його в дитячий будинок, комуну тощо, які в Декреті було названо «притулками». Також цей документ передбачав окремі повноваження комісій – вони переглядали всі справи судів щодо неповнолітніх.

Однак рівень дитячої злочинності постійно зростав: до 1920 року показник правопорушень, вчинених неповнолітніми, збільшився удвічі, порівняно з 1913 роком. Активізувалася злочинність старших вікових груп [248, с. 46].

У 20-х роках ХХ ст. було опубліковано чимало праць, присвячених проблематиці злочинності дітей, у сфері юридичних і педагогічних наук.

Особу неповнолітнього правопорушника й методи боротьби з дитячою злочинністю вивчали Л. М. Василевський, М. М. Гернет, М. П. Гришаков, В. І. Куфаєв, П. І. Люблінський, Д. К. Футер та ін. Аналізуючи їхні роботи, можна дійти висновку, що боротьбу з неповнолітніми здійснювали за допомогою педагогічно-наукових заходів, соціальної допомоги та покарання. Однак пріоритетними були саме науково-педагогічні заходи, оскільки панувала думка, що саме вони допоможуть подолати антисуспільні явища серед молоді [217].

Постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету від 13 вересня 1922 року затверджено КПК УСРР, який набрав чинності 20 листопада 1922 року. Кодекс закріпив такі засади: провадження процесу мовою більшості населення, залучення перекладача, рівність сторін, право на захист, гласність, безпосередність судового процесу, змагальність [108].

16 грудня 1922 року прийнято постанову «Про введення в дію Положення про судоустрій УРСР», що скасовувала чинні судові органи, оскільки було створено єдину систему судів. Серед процесуальних норм, що стосуються дітей, можна виокремити заборону перебувати в залі судових засідань неповнолітнім віком до 14-ти років [182].

Подальше вдосконалення КПК УСРР відбулося 1927 року внаслідок реформування законодавства, зокрема судового. КПК УСРР 1927 року розширював повноваження органів дізнання, вони мали право направити справу до суду. Водночас окремих процесуальних дій щодо неповнолітніх осіб під час дізнання ще не було передбачено.

У середині 1930-х років посилено каральні заходи щодо дитячої злочинності. У цей період прийнято інструкції, накази Верховного Суду, прокуратури, розширено форми й методи діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з правопорушеннями, які вчиняли неповнолітні. Якщо в перші роки радянської влади основні положення та принципи цієї діяльності було спрямовано на попередження правопорушень, то після 1935 року практику попередження було доповнено методами судової репресії. Виховна робота з дітьми, встановлення строків перебування неповнолітніх у місцях позбавлення волі (з огляду на їх виправлення), посилення відповідальності батьків за вчинення їхніми дітьми правопорушень було доповнено зниженням віку кримінальної відповідальності. До 1935 року правопорушення, що вчинила дитина віком до 14-ти років, суд не розглядав, а віком із 14-ти до 16-ти років – тільки в тому випадку, якщо від них відмовилася комісія у справах неповнолітніх.

Серед прийнятих у той час документів слід акцентувати увагу на постанові Центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів СРСР від 7 квітня 1935 року «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» [158]. Ця постанова засвідчувала необхідність «якнайшвидшої ліквідації злочинності неповнолітніх». Мета була категоричною та імперативною, попри це, визначила основні підходи до розгляду справ неповнолітніх надалі.

На підставі цього документа було знижено вік кримінальної відповідальності дітей до 12-ти років. Також встановлено кримінальну відповідальність щодо осіб, яких було помічені в підбурюванні чи залученні неповнолітніх до вчинення протиправних дій [257, с. 23]. Показником ефективності діяльності радянської влади в той період було зниження рівня злочинності серед неповнолітніх. Кількість засуджених цієї категорії 1940 року зменшилася вдвічі (хоча загальна кількість притягнутих до відповідальності збільшилася на 30 %). Водночас лише п'ята частина засуджених підлітків вчинила тяжкі злочини, решта – проступки [12, с. 25].

20 червня 1935 року винесено постанову Ради народних комісарів СРСР і Центрального комітету Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) «Про ліквідацію дитячої безпритульності», відповідно до якої було ліквідовано комісії у справах неповнолітніх. Після цього в найбільших містах створено спеціалізовані народні суди для розгляду справ щодо неповнолітніх. Слід зазначити, що три роки потому ці суди було ліквідовано, розгляд справ щодо неповнолітніх перейшов до районних народних судів. У кожному такому підрозділі був один спеціалізований суддя з розгляду цієї категорії справ. Слушним видається твердження, що справи неповнолітніх було покладено на суди як додаткове навантаження до основної роботи [157, ст. 252].

Розгляд справ неповнолітніх став схожим на судовий процес щодо дорослих обвинувачених. Не застосовували навіть положення нормативних

актів, а про основні закони, що діяли на той час, узагалі не йшлося. Надалі каральна політика щодо неповнолітніх правопорушників посилювалася.

Упродовж 1942 року неповнолітні вчинили 20 816 крадіжок, 1943-го – 34 555, 1944-го – 55 829, 1945-го – 22 976. Серед них кишенькові крадіжки – 4659, крадіжка худоби – 376. 1944 року рівень дитячої злочинності зріс до 9,6 %, а вже 1945 року знизився до 6,2 %. Значну частину неповнолітніх правопорушників становили учні шкіл фабрично-заводського навчання та училищ. Головною причиною злочинності неповнолітніх у період Другої світової війни стали обмежена увага батьків, дорослих, економічні, політичні та соціальні проблеми, які діти намагалися долати самотужки [43, с. 6].

Ще одним законодавчим актом, який закріплював відповідальність неповнолітніх, були Основи кримінального законодавства Союзу РСР 1958 року. Згідно із цим актом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення правопорушення виповнилося 16 років. Особи, які вчинили правопорушення у віці від 14-ти до 16-ти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за вбивство, умисне завдання тілесних ушкоджень, розбій, зґвалтування, хуліганство, умисне знищення чи пошкодження майна. Якщо суд встановить, що правопорушення, яке вчинив неповнолітній віком до 18-ти років, не становить суспільно небезпечне діяння, то можливо застосувати до нього примусові заходи виховного характеру [17, с. 782].

Новий етап у розвитку правосуддя щодо неповнолітніх розпочався після прийняття КПК УРСР 1960 року, у якому з'явилася глава, присвячена особливостям провадження у справах неповнолітніх. Положення цього розділу стосувалися осіб, які на момент відкриття справи не досягли віку 18-ти років [107, с. 352].

30 серпня 1971 року Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» розділ щодо неповнолітніх було доповнено 16-ма статтями, серед них: перелік обставин, що підлягає встановленню; порядок

затримання і взяття під варту; обов'язки прокурора під час надання санкції на арешт неповнолітнього підозрюваного/обвинуваченого; передання неповнолітнього під нагляд; порядок виклику; пред'явлення обвинувачення і допит обвинуваченого; передбачена обов'язкова участь законних представників, педагога або лікаря на допиті та під час інших слідчих дій; порядок виділення справи щодо неповнолітнього в окреме провадження; порядок ознайомлення з матеріалами справи тощо [9, с. 261].

Відповідно до ст. 433 КПК УРСР, під час провадження досудового слідства та судового розгляду необхідно було встановити: 1) вік неповнолітнього; 2) стан здоров'я та загального розвитку; 3) характеристику особи; 4) умови життя та виховання; 5) обставини, що негативно позначаються на вихованні дитини; 6) наявність дорослих підмовників та інших осіб. Для встановлення цих обставин може бути допитано батьків неповнолітнього, а також інших осіб, що мають необхідні відомості. Також було дозволено витребувати необхідні документи і провести слідчі й судові дії [107].

Під час постановлення вироку суд зобов'язаний, у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням чи застосування до нього покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, обговорити питання про необхідність призначення неповнолітньому громадського вихователя. Коли суд під час розгляду кримінальної справи, що надійшла з обвинувальним висновком, дійде висновку щодо можливості виправлення неповнолітнього, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, він виносить ухвалу, а суддя – постанову про закриття кримінальної справи і вирішує питання про застосування до неповнолітнього одного з примусових заходів виховного характеру [107].

Отже, основною залишалася охоронно-каральна функція: з одного боку, суди діяли з метою захисту й охорони прав і законних інтересів неповнолітнього правопорушника, а з іншого – невідворотність покарання за вчинене правопорушення, хоч і в спрощеній формі.

Зазначимо, що в цей період відновлено діяльність комісій у справах неповнолітніх, функції яких регламентовано у відповідному Положенні від 3 червня 1967 року [180].

КПК УРСР 1960 року та Положення про комісії у справах неповнолітніх 1967 року закріпили компетенцію суду загальної юрисдикції з розгляду справ щодо неповнолітніх правопорушників.

Однак компетенція поширювалася тільки на тяжкі правопорушення, які вчинили діти у віці з 14-ти років. Одним із завдань комісії був розгляд справ про «вчинення антигромадського проступку» неповнолітнім, що не досягнув віку 14-ти років (у деяких випадках – 16-ти років) [180].

У чинному КПК України схожим є підхід до правосуддя щодо неповнолітніх. Зокрема, у главі 38 передбачено загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення до 18-ти років [105].

Нині до кримінальних проступків належать найпоширеніші раніше «злочини невеликої тяжкості»: ст. 125 КК України (умисне легке тілесне ушкодження), ч. 1 ст. 126 КК України (побої та мордування), ч. 1 ст. 185 КК України (крадіжка), ч. 1 ст. 190 КК України (шахрайство) й інші, які до запровадження інституту дізнання становили найбільшу частину кримінальних проваджень слідчих підрозділів [96].

Відповідно до ч. 2 ст. 12 КК України, кримінальним проступком є діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше ніж три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [96]. Формою досудового розслідування кримінальних проступків є дізнання [105].

Слід зазначити, що особливості досудового розслідування кримінальних проступків визначено в главі 25 КПК України, що охоплює: особливості початку досудового розслідування у формі дізнання; затримання уповноваженою службовою особою особи, яка вчинила кримінальний

проступок; вилучення речей і документів; особливості повідомлення про підозру; порядок продовження, зупинення строків дізнання; запобіжні заходи, СРД, негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД) тощо [105].

Аналізуючи зміни в законодавстві, доходимо висновку, що для проведення досудового розслідування у формі дізнання необхідними є достатньо глибокі професійні, юридичні знання, які повинні мати дізнавачі. Передусім це стосується кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Реалізація прогресивної політики попередження протиправної діяльності серед неповнолітніх, систематичність здійснення відповідних заходів на підставі загальних засад кримінального провадження відіграють вирішальну роль. Водночас слід уникати покарання за поведінку, яка не спричиняє серйозних збитків або шкоди іншим, замінюючи це примиренням з потерпілою стороною та ресоціалізацією неповнолітнього в майбутньому.

Загальні засади кримінального провадження, передбачені КПК України, є основою формування єдиного механізму правового регулювання злочинності неповнолітніх, з огляду на завдання кримінального судочинства та правосуддя, дружнє до дітей. Надзвичайно актуальним є їх дотримання під час проведення дізнання щодо неповнолітніх.

1.3. Міжнародний досвід розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми

У законодавстві іноземних країн застосовують термін «делінквент» (delinquent), що має широке значення. У деяких випадках цим терміном охоплюють не тільки правопорушників, а й осіб, які вчиняють правопорушення. Водночас його застосовують до осіб, які не вчинили правопорушення, однак у такому випадку делінквентною особою є особа, яка перебуває в «небезпечному» стані. До неї може бути застосовано різні види

кримінального покарання, водночас поведінка такої особи дає змогу використовувати проти неї альтернативу – наприклад, направлення в закриті виховні заклади. Система виховних і виправних заходів ґрунтується саме на визнанні особи «делінквентом» [234].

Поняття так званого небезпечного (або, як його називають, «передделіктного») стану слід визначати як стан, у якому підліток за наявності несприятливих обставин імовірноше вчинить правопорушення, ніж підліток, який не перебуває в такому стані. Нез'ясованими є умови, які спричиняють такий стан. Очевидно, що має йтися про вплив соціально-економічних факторів, поглядів, уявлень і звичок, що формують світогляд дитини. Несприятливий вплив зазначених факторів призводить до розвитку антисоціальної поведінки в підлітка, вчинення проступку, а згодом – злочину. Саме так оцінюють «передделіктний» стан дослідники, розробляючи заходи попередження правопорушень неповнолітніх [11, с. 222].

Іноземні дослідники для пояснення «передделіктного» стану підлітка пропонують застосовувати теорію схильності до психічних (чи психологічних) розладів особистості, які успадковують від батьків. Однак необхідно зазначити, що такий стан має соціальний характер і не завжди наявний [11, с. 223].

Проблематика «молодого делінквента» привертала увагу різних учених. Панувала думка, що використання поняття «молодий правопорушник» призводить до штучного підвищення показників злочинності неповнолітніх і дезорієнтує суспільну думку [11, с. 223].

Офіційно це питання порушували на другому Лондонському конгресі ООН (United Nations Crime Congress) 1960 року з попередження злочинності неповнолітніх засуджених. Учасникам конгресу рекомендовано: 1) використовувати словосполучення «злочинність неповнолітніх» тільки у випадках порушення кримінального законодавства; 2) не охоплювати кримінальним законодавством такі форми неправильної поведінки

неповнолітніх, за яких дорослі не несли б кримінальної відповідальності [85]. Проте зазначене рішення не позначилося на статистиці злочинності неповнолітніх.

Досліджуючи праці іноземних вчених, а саме: Дж. Вінтердика (J. Winterdyk) [345], Дж. Мансі (J. Muncie) [329], Р. Свона (R. Swan) [300], С. Декера (S. Decker) [306], М. Кавадіно та Дж. Діньяна (M. Cavadino, J. Dignan) [303], Дж. Пратта (J. Pratt) [333], вдалося встановити, що теорією і практикою профілактики правопорушень неповнолітніх вважають, з одного боку, обмеження злочинності як соціального явища, з іншого – вплив на наявні криміногенні фактори й обставини.

Однак особливості запобігання злочинності неповнолітніх у межах національних правових систем різних держав зумовлені традиціями становлення відповідної сфери законодавчого регулювання. Ці питання нерозривно пов'язані з поняттям ювенальної юстиції.

Згідно з визначенням, що пропонує Словник іншомовних слів, «ювенальний» – молодий, юний [294], а «юстиція» – це суд, судова діяльність держави; правосуддя; сукупність державних органів, що здійснюють судочинство [236]. Тобто «ювенальна юстиція» – це судочинство у провадженнях про кримінальні правопорушення неповнолітніх. Тож розглянемо це поняття детальніше.

На думку Н. О. Архіпової, ювенальною юстицією є сукупність державних органів і громадських організацій, які так чи інакше пов'язані з неповнолітніми, що перебувають у складній життєвій ситуації [5, с. 21–22]. Метою діяльності таких органів є впровадження нової системи профілактики правопорушень неповнолітніх, їх взаємодія з ювенальними судами. Завданням ювенальної юстиції є не покарання, а запобігання вчиненню проступків неповнолітніми особами.

Натомість Є. Б. Мельникова вважає, що ювенальна юстиція – це правосуддя у справах неповнолітніх, де найголовнішим є суд [135, с. 14].

Отже, сучасна ювенальна юстиція – це система державних, громадських, судових, правоохоронних і правозахисних органів, установ й організацій, що на підставі права та за допомогою медико-соціальних і психолого-педагогічних методик здійснюють правосуддя щодо дітей, профілактику й попередження правопорушень дітей та проти дітей, захист їхніх прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації [91, с. 25].

Принципи ювенальної юстиції, які формувалися протягом років, закріплено в міжнародних правових актах. Серед основних вважаємо за необхідне виокремити такі: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (16 грудня 1966 року) [146]; Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985) [147]; Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином (Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року) [52]; Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 року) [83]; Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН (Ер-Рядські керівні принципи, 1990)[75]; Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила, 1990) [185]; Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996, ETS № 160) [45]; Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів (2005) [78]; Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми (2010) [77].

11 травня 2016 року Європейський парламент та Рада прийняли Директиву № 2016/800 про процесуальні гарантії для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими в кримінальних провадженнях [308].

Це п'ята Директива, що була прийнята з моменту ухвалення «Дорожньої карти Ради» (Council's Roadmap) 2009 року. Спершу Комісія висунула пропозицію про «спеціальні гарантії для підозрюваних чи обвинувачених осіб, які є вразливими». Однак у зв'язку з тим, що складно було знайти загальне визначення категорії «вразливі особи», члени Комісії

дійшли висновку, що лише однією категорією вразливих осіб будуть підозрювані чи обвинувачені діти. Згідно із цим міжнародним актом, дитиною є особа віком до 18-ти років [305, с. 110].

З огляду на пропозиції, надані Комісією, через вік і недостатню зрілість таких осіб необхідно вжити спеціальних заходів для забезпечення їхньої ефективної участі в кримінальному провадженні. Тобто ця пропозиція була спрямована на встановлення «захисних» прав для дітей-правопорушників [305, с. 110]. Згодом (за винятком декількох країн – Нідерландів, Греції, Ірландії, Данії, Великої Британії) почалося обговорення пропозицій, викладених у Директиві, у Європарламенті (2014). Після узгодження остаточного тексту Директиву було прийнято 11 травня 2016 року.

Пропонуємо стисло розглянути зміст документа. Зокрема, Директива поширюється на дітей віком до 18-ти років. Медичний огляд дитини слід проводити суворо дотримуючись усіх прав дитини, фізичної недоторканості та людської гідності. Сфера Директиви поширюється також на осіб, які на момент вчинення правопорушення були дітьми, але не може бути застосована до осіб, які досягли віку 21-го року. Положення Директиви можуть застосовувати, якщо рішення суд уже виніс, але дитину тримають під вартою. Необхідно повідомляти дітей, що вони мають право на інформацію, а також реалізовувати це право. Також дітям має бути повідомлено про їхні процесуальні права, де і коли їх може бути використано [305].

Крім цього, документ передбачає поняття «право на доступ до адвоката» і «допомога адвоката». Право на доступ до адвоката означає можливість підозрюваного чи обвинуваченого, зокрема дитини, користуватися підтримкою та представництвом адвоката [340, с. 36]. Проте якщо особа не має змоги оплатити послуги адвоката, він присутнім не буде. Натомість допомога адвоката має бути гарантована державою, якщо дитина (або батьки) не знайшли його самі або не мають коштів його залучити [305]. Зрештою було зазначено, що допомога адвоката повинна бути завжди доступна для дітей, яких: 1) допитує поліція або інший уповноважений

орган; 2) позбавлено волі, крім випадків, коли тривалість затримання короткострокова [305, с. 112–113].

Також Директива передбачає право на справедливий суд і першочерговість найкращих інтересів дитини [305, с. 113].

Аналізуючи зазначені міжнародні нормативні акти, можна дійти висновку, що саме вони стали основою для формування систем ювенальної юстиції в усіх країнах, оскільки їхні норми спрямовані на впровадження ефективних заходів для захисту прав дітей, що опинилися в конфлікті із законом.

На думку Н. В. Ортинської, у світі ефективно функціонують три системи ювенальної юстиції – англосаксонська (Австралія, США), континентальна (Німеччина, Франція) і скандинавська (Нідерланди, Швеція) [165]. Прихильниками скандинавської моделі також є А. В. Гамаюнова [31], К.В.Молдаванов та К.Л.Чебикіна [151, с. 325–327].

Канадський кримінолог Дж. Вінтердик (J. Winterdyk) пропонує таку класифікацію систем (моделей) ювенальної юстиції [345, с. 1–24]:

- 1) соціальна модель (welfare);
- 2) каральна модель (justice);
- 3) модифікована каральна модель (modified justice);
- 4) суспільна (договірні) модель (participatory);
- 5) корпоративна модель (corporatist);
- 6) попереджувальна модель (crime control).

Англійські вчені М. Кавардіно та Дж. Діньян (M. Cavadino, J. Dignan) сформуvalи таку класифікацію [303, с. 199–214]:

- 1) соціальна модель (welfare);
- 2) каральна модель (justice);
- 3) мінімальна (minimal intervention);
- 4) відновна (restorative);
- 5) неокорекційна (neo-correctionalist).

Інші вчені додатково виокремлюють правоохоронну (sanction or modified justice) та ситуаційну (risk management or actuarial) моделі [306; 329].

Такі моделі ювенальної юстиції, на жаль, не мають достатньої практичної реалізації. У зв'язку із зазначеним вважаємо, що недоречно виокремлювати форми, адже мета в них одна – здійснення правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників.

Науковці обстоюють думку, що законодавство більшості країн спрямоване на соціальні, а не каральні (судові) підходи до здійснення ювенальної юстиції та відправлення правосуддя щодо неповнолітніх [41, с. 191–197]. Ми поділяємо таку позицію, водночас вважаємо, що каральні елементи також мають бути.

Тож пропонуємо розглянути світові моделі функціонування ювенальної юстиції на прикладі провідних країн світу.

Зокрема, у США профілактику злочинності неповнолітніх регламентують такі правові акти:

1) Закон ювенальної юстиції та профілактики правопорушень (Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act, 2002). Він визначає єдиний комплексний підхід до профілактики правопорушень неповнолітніх, забезпечує підтримку державних програм, профілактики правопорушень неповнолітніх з метою покращення взаємодії державних і місцевих систем ювенальної юстиції, окреслює стратегію у сфері профілактики [322]. Цей закон керується поняттям «статусний правопорушник» – це неповнолітній, якого обвинувачують у вчиненні правопорушення або такої поведінки, яка, згідно із законодавством, не була б правопорушенням, аби її вчинила доросла особа. Серед таких порушень – простійні прогули, втечі, порушення законів, вживання алкоголю, тютюну тощо [307];

2) Закон «Жодна дитина не буде позаду» (No Child Left Behind Act, 2001) передбачає програми профілактики, що застосовують до неповнолітніх, які перебувають у соціально небезпечному стані [331];

3) Федеральний кодекс про злочини неповнолітніх ((Federal Juvenile Delinquency Code), який визначає судовий порядок щодо неповнолітніх, які вчинили проступок або злочин [311].

Ще 1899 року, з часу створення першого суду у справах неповнолітніх в окрузі Кук (штат Іллінойс), уповноважені органи визнали, що правопорушення, які вчиняють діти, істотно відрізняються від тих, що вчиняють дорослі. Тому діти не заслуговують бути обвинуваченими й більше схильні до змін [346].

У США неповнолітнім є особа віком до 18-ти років. У деяких штатах під контролем ювенальних установ перебувають особи до 21 року. Результати дослідження Фонду МакАртура (MacArthur Foundation Research Network, 1995-2017) [336] засвідчили незрілість розвитку молоді, особливе сприйняття негативного впливу, з одного боку, а з другого – здатність до змін і реабілітації. Саме це дослідження стало основоположним для внесення змін у нормативні акти США щодо нових правил покарання неповнолітніх, нових стандартів і правил проведення допиту дітей, компетентності правоохоронних органів, які проводять з ними роботу. Водночас це дослідження змінило ставлення до реалізації прав дитини в системі ювенальної юстиції, доступ до освіти, лікування та інших соціальних благ [346].

Значна кількість підлітків-правопорушників не потрапляє в поле впливу ювенального суду. Їх включають у «реабілітаційні програми». Мета таких програм – залучити підлітків у соціальні заняття, хобі, до здорового способу життя. Ці програми підліток може відвідувати за місцем мешкання.

Вирішує, чи передавати провадження неповнолітнього до суду, переважно служба пробації та прокурор. Вони визначають, чи пробачити підлітку вчинене, чи провести з ним неформальну корекційну роботу, чи передати справу в ювенальний суд. Половину справ, які, по суті, повинні бути розглянуті в суді, вирішують до суду й неформально. Якщо підліток виконує всі накладені на нього зобов'язання до суду, то справу в суді вже не

розглядають. Якщо ні, то справу передають у ювенальний суд або простий кримінальний суд. Однак тут необхідно зазначити, що в деяких штатах така процедура відбувається навпаки; у деяких – взагалі заборонена, або ж законодавчо закріплено випадки передання справи в «дорослий» суд. Також активно використовують процесуальний механізм угод про визнання вини [334].

В умовах сьогодення в США також розвивається концепція збалансованого й відновного правосуддя (BARJ) [298; 299], яка спрямована на примирення дитини-правопорушника із жертвою та відшкодування збитків.

Система ювенальної юстиції Великої Британії, що належить до англосаксонської моделі, ґрунтується на ідеї профілактики підліткової злочинності. Інститут ювенальної юстиції започатковано 1908 року, коли було прийнято серію законів про дітей та молодь.

На стадії профілактики та роботи з підлітками групи ризику у Великій Британії передбачено такі можливості: Групи підтримки молоді (Youth Inclusion and Support Panels) для осіб від 8-ми до 13-ти років, які спрямовані на подолання антисоціальної поведінки та правопорушень, вчинених неповнолітніми, у деяких випадках віковий діапазон розширено до 17-ти років [347]. Діють також програми для батьків на місцевому рівні, щоб допомогти запобігти вчиненню правопорушення їхньою дитиною. Організують «партнерства шкільної безпеки» (Safer School Partnerships), мета яких – впливати на кримінальну обстановку в школах. Утворюють їх при школах, до їх складу входять офіцери поліції [337].

Вік кримінальної відповідальності становить 10 років (Англія, Уельс, Північна Ірландія) [348].

За законодавством Великої Британії, якщо неповнолітній здійснює правопорушення вперше або повторно, однак визнає свою вину, ним займається поліція або місцеві служби, і він не потрапляє до суду.

Поліція та місцеві органи використовують систему різних «приписів» до такого підлітка й різну «систему угод». Зокрема, застосовують: догану, останнє попередження, домовленість про прийнятну поведінку, наказ про припинення антисоціальної поведінки (заборона відвідувати певні місця, зустрічатися з певними людьми), місцевий домашній арешт (застосовують до тих, хто не досягнув віку 16-ти років: їм заборонено залишати будинок після настання певного часу доби). Застосовують індивідуальний план реабілітації, наказ відвідувати заняття в спеціалізованому центрі, штраф, умовне засудження тощо. Якщо правопорушення тяжке або вчинено повторно, то запускають процес ювенального правосуддя [349].

Суди у справах неповнолітніх Великої Британії – це спеціалізовані магістратські суди. Вони проводять засідання без участі присяжних і розглядають справи про дрібні правопорушення (проступки). Водночас неповнолітній може клопотати про розгляд його справи судом присяжних [349].

Ювенальна юстиція Німеччини пройшла тривалий шлях розвитку. Перші окремі ювенальні органи почали створювати з 1532 року. Сучасна німецька ювенальна юстиція сформувалася внаслідок упровадження Закону про суди для неповнолітніх (або Закону про молодіжні суди) (Jugendgerichtsgesetz) [302]. Серед основних причин прийняття цього Закону слід виокремити важкі для Німеччини наслідки поразки в Першій світовій війні, повоєнну розруху, значну кількість безпритульних і малолітніх правопорушників. Головними джерелами кримінального права неповнолітніх є Федеральна і Земельні конституції, а також згаданий вище Закон про молодіжні суди.

Відповідно до цього Закону, неповнолітнім є та особа, яка не досягла віку 14-ти років. Підлітком є особа віком з 14-ти до 18-ми років. Також використовують таке словосполучення, як «молодий дорослий» (Junger Erwachsener) – особа, яка досягла віку 18-ти років, але її вік не перевищує 21 рік [302].

Неповнолітній, що вчинив правопорушення, не підлягає кримінальній відповідальності за двох умов: 1) з певних причин він недостатньо зрілий, щоб розуміти вчинене ним діяння; 2) він вчинив правопорушення у віці до 16-ти років [302].

Основними елементами системи ювенальної юстиції є: здійснення судочинства спеціальними судами для неповнолітніх; пріоритет альтернативних покарань (мінімум втручання); пріоритет медіації та відновного правосуддя; пріоритет виховних громадських санкцій; взяття під варту на мінімальний строк і як крайній захід; абсолютне виключення розгляду справ неповнолітніх у загальному суді для дорослих, навіть у найсерйозніших випадках [302].

Законодавство Німеччини також передбачає заходи виховання (Erziehungsmassregeln). Їх мета – не покарання правопорушника, а його виховання для забезпечення правомірної поведінки та зниження до мінімуму ймовірності вчинення правопорушень надалі. Заходи виховання поділяють на вказівки (die Erteilung von Weisungen) і приписи надати допомогу у вихованні (die Anordnung, Hilfe zur Erziehung) [321].

Вказівки (або настанови) – обов'язки й заборони, що регулюють спосіб життя підлітка і внаслідок цього сприяють його вихованню. Параграф 10 Закону про суди для неповнолітніх містить відкритий перелік обов'язків: дотримуватися вказівки про місце перебування; жити в родині (сім'єю) чи соціальному закладі; займатися навчанням або роботою; виконати певну роботу; перебувати під керівництвом і наглядом певної особи (вихователя); брати участь у курсі соціального тренінгу; прагнути примиритися з потерпілим; не підтримувати стосунки з певними людьми або не відвідувати місця розваг (ресторани, розважальні заклади); обов'язок брати участь у вивченні Правил дорожнього руху. Тривалість таких вказівок визначає суддя, а в разі їх невиконання до неповнолітнього можуть застосувати арешт терміном до чотирьох тижнів [315].

Передбачено також примусові заходи: попередження (*die Verwarnung*), обов'язки (*die Erteilung von Auflagen*) й арешт (*der Jugendarrest*) [316].

Щодо попередження, то згідно з п. 14 Закону, суд вправі винести на адресу неповнолітнього попередження, що засвідчує злочинний характер вчиненого ним діяння і має на меті профілактику вчинення правопорушення (як застереження) [317].

Обов'язки або ж вимоги передбачають призначення судом відшкодувати завдану шкоду, особисто вибачитися перед потерпілим, виконати якусь роботу або ж сплатити певну грошову суму на користь громадської установи. Суддя може розпорядитися про виплату грошей лише в тому разі, якщо неповнолітній вчинив проступок, і він сплачує суму з коштів, якими вільно розпоряджається [318].

Згідно з п. 16 Закону, арешт має три форми: арешт дозвілля, короткочасний арешт, постійний арешт. Арешт дозвілля (*Freizeitarrrest*) – щотижневий арешт вільного часу молоді особи; короткочасний арешт (*Kurzarrrest*) можна застосувати, якщо виконують арешт дозвілля, і він не заважає ні навчанню, ні праці підлітка. Наприклад, два дні на тиждень короткочасного арешту тривалістю 24 години. Постійний арешт (*Dauerarrrest*) застосовують строком на тиждень (мінімум) і до чотирьох тижнів (максимум). Його вимірюють окремо днями або тижнями [319].

Позбавлення волі неповнолітнього не є пріоритетним у Німеччині, його застосовують у випадках, коли вплив за допомогою альтернативних заходів не є ефективним [320].

Також у Німеччині працює достатньо ефективна структура приватних і державних органів соціального забезпечення та юстиції (як профілактики злочинності неповнолітніх). Вони виконують дві функції: 1) соціально орієнтовану (допомога сім'ям, захист дітей); 2) судово орієнтовану (підтримання обвинувачення у справах неповнолітніх, підтримка суду, відповідальність за прийняття виховних заходів (медіація), соціальні тренінги тощо) [297].

Французька система ювенальної юстиції займається не тільки дітьми-правопорушниками, а й дітьми, які перебувають у небезпеці чи під загрозою. Це може бути проблеми батьківської опіки та піклування, питання здоров'я, фізичний вплив на дитину з боку батьків чи старших осіб, сексуальні домагання тощо [131, с. 529].

У Франції 1912 року було створено перший спеціалізований суд у справах неповнолітніх. Однак суддями в ньому були звичайні судді, які не мали спеціалізації щодо дітей. Цього самого року було передбачено спеціальну міру покарання, що полягає в підконтрольному спостереженні за неповнолітніми [131, с. 529].

Ювенальну юстицію в сучасному значенні, що охоплює визначену систему судів і кваліфікованих суддів, започатковано 1945 року. Це період повного звільнення країни від окупації, початок відновлення економіки. Війна призводить до збільшення кількості безпритульних, сирітства, зростання рівня злочинності серед неповнолітніх і проти неповнолітніх [131, с. 530].

1945 року Ордонанс Франції [164], який ще називають Законом № 45-174 «Про правопорушення неповнолітніх», офіційно закріпив принципи ювенальної юстиції: 1) принцип переваги виховних заходів проти покарання; 2) вивчення психологічних особливостей неповнолітнього правопорушника; 3) спеціалізація суддів, які повинні розглядати справи неповнолітніх [131, с. 528–530].

До Ордонансу 1945 року внесено чимало змін і доповнень відповідно до міжнародного законодавства й стандартів, дружніх до дитини.

Ювенальна юстиція у Франції охоплює всі стадії правосуддя – від попереднього слідства до виконання виховних заходів або контролю за виконанням покарання. Про факт затримання поліцією неповнолітнього, який вчинив правопорушення, повідомляють ювенальному прокурору (така посада є при великих ювенальних судах) або звичайного прокурора (у невеликих судах) [131, с. 528–530].

Класифікація кримінальних правопорушень, згідно із французьким законодавством, така: просте правопорушення (*contrevention*), проступок (*délit*), злочин (*crime*) [97, с. 1]. Цьому поділу відповідає і судова система – функціонують три суди для неповнолітніх, які розглядають такі правопорушення. Однак визначальним є вік особи, яка вчинила правопорушення: справи розглядають у судах тільки за умови досягнення особою віку 16-ти років [131, с. 528–530].

До неповнолітніх віком від 10-ти до 13-ти років можна застосовувати «каральні» заходи (так звані виховні санкції). Якщо виховні заходи передбачають повернення до батьків, догану, відшкодування шкоди, кураторство, виховну опіку, призначення судової протекції, приміщення в установу тощо, виховна санкція передбачає відшкодування збитків або надання допомоги постраждалим, заборону на відвідування окремих місць або спілкування з певними людьми [131, с. 528–530].

Нині провадження дізнання у Франції регламентують розділом «Дізнання і перевірка особи» КПК 1958 року [259]. Протягом п'яти днів суд повинен розглянути справу неповнолітнього щодо вчинення ним проступку та призначити покарання. Під час винесення рішення суд керується звітом Служби соціального захисту молоді, у якому визначено статус неповнолітнього й умови його реабілітації [131, с. 532].

У Франції діє спеціальна судова система для неповнолітніх, до них застосовують спеціальні засоби захисту, які не є заходами кримінального покарання, – нагляд, виховання, співпраця. Суб'єктами такої системи є судді, присяжні, ювенальні прокурори, адвокати, поліцейські.

Ювенальна система відправлення правосуддя у Франції функціонує не в залі суду, а в кабінеті судді, який виконує роль учителя, порадирика, союзника [131, с. 535].

Ми поділяємо думку, що французька система ювенальної юстиції має слугувати прикладом для інших країн стосовно того, як трансформувати підлітка, його батьків і всю систему правосуддя загалом. Водночас

зауважимо, що не всі елементи цієї системи працюють. Однак у своїй сукупності вони забезпечують надзвичайний результат.

У Швеції, як і в інших скандинавських країнах, діє ювенальне право, проте немає відокремлених ювенальних судів. Попри це, з неповнолітніми правопорушниками працюють ювенальні прокурори, а також ювенальні судді, які працюють у кожному місцевому суді.

Уся система ювенальної юстиції Швеції ґрунтується на службі соціального захисту дітей. Соціальний працівник є важливою фігурою в роботі з неповнолітніми правопорушниками [292, с. 4]. Соціальна служба є муніципальною; вона організована за територіальним принципом. Це дає змогу розв'язувати проблеми конкретного підлітка силами фахівців, які працюють на території його мешкання. Тому соціальну допомогу завжди проводять своєчасно, вона є ефективною, оскільки враховує не тільки індивідуальні особливості підлітка, а й специфіку його сім'ї, близьких і громади [131, с. 541].

Вік кримінальної відповідальності неповнолітніх – з 15 років. Особи віком до 15-ти років не підлягають кримінальній відповідальності. Правопорушення, які вчинені особами віком від 15-ти до 18-ти років, розглядають звичайні суди, керуючись іншим, пом'якшеним законодавством. Як покарання можуть застосовувати: штраф, умовне покарання, покарання з випробуванням, направлення в соціально-реабілітаційний центр, тюремне ув'язнення. Усе залежить від того, яке правопорушення вчинив підліток [131, с. 541].

З 2007 року до неповнолітніх також можна застосовувати у вигляді покарання громадські роботи.

Також у системі профілактики злочинності у Швеції діють ювенальні центри й Національна рада, яка керує ними. Їх налічується близько тридцяти. Вони застосовують різні програми для неповнолітніх (відкриті й закриті), що сприяють їх перевихованню.

Залежно від тяжкості правопорушення, суд може направити підлітка на строк від 14-ти днів до чотирьох років у соціально-реабілітаційний центр (Ungdomshem) [314]. Якщо неповнолітньому необхідна допомога, то він може звернутися до однієї з громадських організацій, які функціонують у Швеції, – BRIS («Права дітей в суспільстві») [301], Save the Children Sweden (Шведське відділення організації «Врятуй дітей») [338].

Проаналізувавши іноземні ювенальні системи, доходимо висновку, що вони мають загальні риси, які полягають у: соціальній функції суду, яка має на меті захист інтересів неповнолітнього правопорушника; створенні системи різних судів, що можуть розглядати правопорушення неповнолітніх, зокрема проступки; розгляд справ судом присяжних; перевага виховних заходів над каральними; примирення правопорушника й потерпілого тощо.

На підставі отриманих даних можна сформулювати особливі міжнародні правила поведінки з неповнолітніми правопорушниками під час кримінального судочинства. Їх можна називати стандартами, принципами, правилами, ідеями, напрямками, однак оптимальним видається поняття «стандарти», що є похідним від англійського слова «standard», його визначають переважно як «норма», «критерій». Термін «standard of law», який активно використовують в американському праві, може означати «правовий стандарт», «правовий критерій», «правова вимога» [243].

На думку В. Д. Бринцева, стандартами слід вважати встановлені міжнародно-правовими актами мінімальні вимоги, яких повинні дотримуватися всі держави в процесі відправлення правосуддя [19, с. 51]. Тобто це універсальні норми, які є прикладом для наслідування.

Міжнародні стандарти передбачають певні загальнодемократичні вимоги й обов'язки держав у різних сферах суспільного життя, які мають бути втілені й конкретизовані в національних правових системах з огляду на особливості неповнолітніх.

Отже, виокремимо такі міжнародні стандарти правосуддя щодо неповнолітніх:

1) мета правосуддя. Система правосуддя щодо неповнолітніх повинна сприяти їх добробуту, захисту прав, інтересів та особистій безпеці, а також стабільному фізичному й розумовому стану залежно від віку. Також правосуддя має бути спрямоване на забезпечення справедливого співвідношення заходу впливу з особливостями особистості неповнолітнього й обставинами вчиненого правопорушення. Ці норми містяться в Конвенції про права дитини, Правилах ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, та Пекінських правилах.

Слід зазначити, що під час XII Конгресу ООН з попередження злочинності і кримінального правосуддя (Сальвадор, Бразилія, 12–19 квітня 2010 року) було обговорено фактори, що сприяють ефективній боротьбі зі злочинністю в сучасних умовах [84].

Поміж проблем, які негативно позначаються на рівні злочинності, було проаналізовано такі: «неефективні» й «затяжні» розслідування; обмежене використання законодавства про звільнення від тримання під вартою до суду; неефективна практика розгляду справ; наявність обмежених ресурсів в органів прокуратури та судових органів про спрощене (скорочене) провадження чи недостатнє його використання. Ці проблеми позначалися на збільшенні кількості нерозглянутих справ у суді, що спричинило необґрунтоване затягування строків закінчення слідства й передання справ до суду, численні перерви судових засідань і зволікання під час винесення рішень за справами. Зазначене вище також стосується факторів, які впливають на подовження строку досудового тримання під вартою, що часто перевищує можливий строк покарання [35, с. 238–244];

2) швидке розслідування справ щодо неповнолітніх. Норму про усунення зайвих зволікань передбачено в п. 20 Пекінських правил [147]. Вона визначає, що будь-яке провадження щодо неповнолітнього необхідно проводити швидко, не допускаючи затримок або пропущення строків. Швидке розслідування провадження щодо неповнолітніх є першочерговим завданням. Включення цієї норми в міжнародний акт зумовлено тим, що в

разі тривалого здійснення розслідування неповнолітньому, у зв'язку з його віком і рівнем розвитком, буде складно логічно та психологічно пов'язати процедуру кримінального судочинства з вчиненим протиправним діянням. Це може призвести до того, що завдання кримінального судочинства не буде досягнуто;

3) затримання і тримання під вартою неповнолітнього до суду. Затримання і тримання неповнолітніх під вартою до суду слід здійснювати тільки відповідно до норм чинного законодавства, їх мають використовувати лише як крайній захід протягом мінімального проміжку часу, а за можливості – замінювати іншими альтернативними заходами. Під час тримання під вартою неповнолітньому має бути забезпечено належний догляд, необхідну індивідуальну допомогу (соціальну, психологічну, медичну, фізичну), зокрема допомогу в навчанні та професійній підготовці. Неповнолітнім, яких тримають під вартою, слід надавати всі права й гарантії, передбачені Мінімальними стандартними правилами поведження із в'язнями [148] та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права [146].

Ці норми передбачено майже в усіх міжнародних актах, що стосуються захисту прав неповнолітніх, зокрема Пекінськими правилами [147], Ер-Рядськими керівними принципами [75], Конвенцією про права дитини [83].

Крім того, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод визначає право на свободу й особисту недоторканість, що охоплює положення про те, що нікого не може бути позбавлено свободи, крім виключно передбачених ст. 5 Конвенції випадків і відповідно до процедури, встановленої законом [82];

4) поведження з неповнолітніми, які перебувають під арештом або судом, як з невинуватими. Це положення відображає принцип презумпції невинуватості, який передбачає, що кожного обвинуваченого у вчиненні правопорушення вважають невинним, доки його вина не буде доведена судом і встановлена обвинувальним вирокком суду, його закріплено в Правилах ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, Конвенції про

права дитини, Пекінських правилах. Зазначений принцип також міститься в Загальній декларації прав людини та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, його застосовують до всіх підозрюваних й обвинувачених незалежно від віку [48; 82];

5) права неповнолітніх, законних представників, які повинні забезпечити захист прав й інтересів у процесі провадження. Серед них:

– право неповнолітнього, зокрема позбавленого волі, на негайний доступ до правової та іншої допомоги (і до безкоштовної юридичної допомоги, якщо її надання передбачене національним законодавством), допомоги перекладача; соціальної, психологічної, медичної, фізичної допомоги (Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, Конвенція про права дитини, Пекінські правила). Право обвинуваченого у вчиненні правопорушення захищати себе особисто або за допомогою обраного на власний розсуд захисника, або користуватися послугами призначеного йому захисника безкоштовно, а також право отримувати безкоштовну допомогу перекладача передбачені також нормами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та поширюються на всіх осіб;

– право батьків або опікунів неповнолітнього на участь у судовому розгляді (п. 15.2 Пекінських правил) [147];

– право неповнолітнього на невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у процесі справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи (п. 2 ст. 40 Конвенції про права дитини) [83];

– право неповнолітнього на конфіденційність має бути забезпечено на всіх етапах для запобігання спричинення їй/йому шкоди. Не дозволено публікувати жодну інформацію, яка може призвести до витоку даних про неповнолітнього правопорушника. Також неповнолітній має право на конфіденційність спілкування зі своїм адвокатом (п. 18 Правил ООН щодо

захисту неповнолітніх, позбавлених волі [185]; п. 8.1, 8.2 Пекінських правил [147]);

– право неповнолітнього на негайне й безпосереднє інформування про звинувачення проти нього, а у разі необхідності – через батьків чи законних опікунів, а також одержання правової та іншої необхідної допомоги під час підготовки та здійснення власного захисту (ст. 40 Конвенції про права дитини [83], п. 7.1 Пекінських правил [147]). Це положення також міститься в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [82];

– право неповнолітнього на відмову від дачі свідчень; вивчення показань свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб і забезпечення рівноправної участі свідків захисту й вивчення їхніх свідчень (ст. 40 Конвенції про права дитини [83], п. 7.1 Пекінських правил [147]);

б) компетентність працівників правоохоронних органів. Положення Єр-Рядських керівних принципів, Пекінські правила, Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, передбачають, що працівники правоохоронних органів та інші компетентні працівники, незалежно від статі, повинні бути готові враховувати у своїй роботі особливі потреби молоді, а також знати й використовувати в програми та наявні служби допомоги, щоб не допускати зіткнення неповнолітніх із системою правосуддя. Для максимально ефективного виконання своїх функцій працівники правоохоронних органів, які часто або виключно займаються неповнолітніми, повинні пройти спеціальний інструктаж і підготовку. Для цього у великих містах має бути створено спеціальні підрозділи правоохоронних органів. Персонал органів правосуддя у справах неповнолітніх слід підбирати з огляду на різні категорії неповнолітніх. Тому положення міжнародних актів спрямовані на те, щоб система правосуддя щодо неповнолітніх діяла кваліфіковано, оскільки правоохоронні органи є першим органом, який працює з підлітками в системі кримінального судочинства, і професійна кваліфікація співробітників є необхідним

елементом для забезпечення неупередженого й ефективного здійснення правосуддя щодо неповнолітніх;

7) винесення судового рішення та здійснення заходів впливу. Пекінські правила передбачають низку принципів, якими необхідно керуватися під час вибору заходу впливу щодо неповнолітнього. По-перше, такі заходи завжди мають співвідноситися не тільки з обставинами й тяжкістю вчиненого правопорушення, а й з особливостями неповнолітнього та потребами суспільства. По-друге, рішення про позбавлення волі неповнолітнього слід приймати тільки після ретельного розгляду всіх обставин, а за можливості їх не застосовують. По-третє, неповнолітнього правопорушника не потрібно позбавляти волі, за винятком випадків, якщо його визнано винним у вчиненні тяжкого протиправного діяння із застосуванням насильства проти інших осіб, або в неодноразовому вчиненні інших правопорушень, а також у зв'язку з відсутністю іншої міри покарання. По-четверте, під час розгляду справи щодо неповнолітнього питання про його добробут має бути головним фактором [147].

Необхідно зазначити, що Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, як й інші міжнародні акти щодо неповнолітніх, не пропонують застосування будь-якого підходу, вони визначають, які саме підходи є прийнятими на міжнародному рівні для всіх країн. Тому ці положення слід сприймати як практичні керівні принципи (стандарти), що мають слугувати «точкою відправлення» правосуддя щодо неповнолітніх.

Висновки до розділу 1

Дослідивши історію виникнення, становлення та розвитку дізнання, доходимо висновку, що воно має досить глибоке історичне коріння. Інститут дізнання започатковано в «Руській правді», де було передбачено гоніння

сліду, а його розвиток завершується чітким закріпленням у чинному законодавстві України. Основу розвитку дізнання становлять напрацювання філософів, науковців, учених, дослідження яких вплинули на формування сучасних правових норм, що стосуються: досудового розслідування кримінальних проступків щодо неповнолітніх; основоположних принципів захисту прав і свобод людини, поваги до людської гідності; забезпечення повного, швидкого й неупередженого досудового розслідування; верховенства права; розумності строків і забезпечення права на захист.

Правосуддя щодо неповнолітніх почало формуватися ще за часів Платона. У Київській Русі наявні перші згадки про «завершення віку дитинства» у зв'язку зі статевою зрілістю. Згодом починають формуватися деякі правові норми щодо неповнолітніх, які було закріплено законодавчо: допит, обрання запобіжного заходу та покарання.

Основним нормативним актом, який започаткував судочинство щодо неповнолітніх, став закон «Про зміну форм і обрядів судочинства у справах про протиправні діяння малолітніх і неповнолітніх, а також порядок їх покарання» 1897 року. З цього часу розпочалося формування особливого підходу до неповнолітнього, який вчинив правопорушення. Зокрема, деякі правові норми відображено в редакціях КПК УСРР 1922-го та 1927 років. Нині загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх передбачено в КПК України і положеннях інших законів, Конституції України й міжнародних договорів.

У межах дослідження також проаналізовано міжнародний досвід розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. Розглянуто організацію правоохоронних органів у таких країнах, як США, Велика Британія, Німеччина, Франція, Швеція. Встановлено, що їм притаманні схожі підходи до розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми: пріоритет виховної, а не каральної системи; можливість примирення сторін і відшкодування збитків; суддя як вихователь і друг, а не кат; налагоджена система спеціалізованих судів тощо.

Схарактеризовано міжнародні стандарти правосуддя щодо неповнолітніх, серед яких виокремлено такі: мета правосуддя щодо неповнолітніх; швидке розслідування проваджень щодо неповнолітніх (розумні строки); тільки законне затримання і тримання під вартою; поводження з неповнолітніми як з невинуватими; забезпечення прав і законних інтересів; компетентність правоохоронних органів.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

2.1. Особливості досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми

Провадження щодо неповнолітніх регулюють загальні норми кримінального процесуального права. Однак, з огляду на психологічні та вікові особливості підлітків, законодавство визначає особливі правила, які необхідно застосовувати під час проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх. Вони є додатковими процесуальними гарантіями для захисту прав й інтересів неповнолітніх, а також слугують повному та об'єктивному встановленню всіх обставин вчиненого правопорушення. До таких гарантій належать: участь законного представника, психолога, педагога, лікаря; обов'язкова участь захисника; особливий порядок виклику неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого; виділення в окреме провадження щодо кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім, тощо. Норми, які регламентують особливості здійснення провадження щодо неповнолітніх, не змінюють сутності провадження, а лише посилюють процесуальні гарантії забезпечення прав неповнолітніх правопорушників [81, с. 145].

Кримінальні процесуальні гарантії вивчали такі вчені, як С. В. Бородін, В. О. Михайлов, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, В. М. Тертишник та ін.

Зокрема, В. О. Михайлов, С. В. Бородін вважають, що процесуальними гарантіями є встановлені кримінальним процесуальним правом засоби та способи, які забезпечують здійснення прав й обов'язків учасників кримінальної процесуальної діяльності, досягнення мети кримінального судочинства [179, с. 11].

Процесуальними гарантіями М. С. Строгович вважає встановлені законом засоби, за допомогою яких забезпечують й охороняють права та законні інтереси осіб, які беруть участь у кримінальному процесі [228; 245, с. 56].

На думку М. М. Михеєнка, процесуальні гарантії є інструментом забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і свобод учасників. Гарантіями вчений вважає процесуальну форму, принципи, обов'язки суб'єктів і заходи кримінального процесуального примусу [145, с. 32].

Натомість В. М. Тертишник пропонує інший підхід до тлумачення процесуальних гарантій. Він розділяє їх на три групи: 1) гарантії правосуддя; 2) гарантії встановлення об'єктивної істини; 3) гарантії захисту прав і свобод людини [250, с. 25]. Науковець вважає, що перша група передбачає співвідношення гарантій встановлення істини й гарантій захисту прав і свобод [251, с. 26].

Гарантіями встановлення об'єктивної істини є процесуальна форма загалом й інститути кримінального процесу (докази та доказування, слідчі дії тощо), а до процесуальних гарантій захисту прав і свобод автор відносить: визначення поняття прав та свободи, їх реалізацію, порушення прав і свобод учасниками процесу, відшкодування завданої шкоди тощо [250, с. 328–329].

Майже всі науковці вважають слушною думку, що кримінальні процесуальні гарантії пов'язані між собою, й одна не може існувати без іншої. Тобто права людини не можуть бути забезпечені без виконання всіх завдань кримінального судочинства. Тому ми поділяємо підхід науковців про те, що кримінальний процес є сукупністю таких гарантій (В. М. Тертишник, О. В. Марченко, О. І. Тертишник) [254, с. 145–146].

Отже, кримінальними процесуальними гарантіями є передбачені кримінальним процесуальним законом засоби забезпечення ефективного здійснення кримінального провадження, виконання його завдань [101, с. 15]. До них належать засади кримінального провадження, процесуальний статус

учасників кримінального провадження, заходи забезпечення кримінального провадження, нагляд і контроль тощо. Генеза кримінальних процесуальних гарантій засвідчує, що їх метою є підвищення ефективності судочинства та забезпечення охорони прав, свобод й інтересів особи в кримінальному процесі. Видається слушною така позиція, тому спробуємо їх схарактеризувати.

Розпочнемо із засад кримінального провадження. Деякі питання, присвячені засадам кримінального провадження, висвітлювали у своїх роботах такі вчені, як Ю. П. Аленін, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, М. М. Михеєнко, В. Т. Нора, М. С. Строгович, В. М. Тертишник, І. Я. Фойницький та ін.

Проаналізувавши ст. 129 Конституції України, ми дійшли висновку, що основні засади судочинства, закріплені нею, визначено і в чинному КПК України.

Зокрема, законодавець регламентує, що форма і зміст кримінального провадження мають відповідати загальним засадам кримінального провадження (ст. 7 КПК України) [105]. Натомість не запропоновано дефініцію таких засад.

На переконання В. Т. Нора, засади кримінального провадження – це фундаментальні (базові) керівні положення для учасників провадження, що відображають властивості провадження, вимоги до правил і способу діяльності службових осіб, які ведуть кримінальне провадження, та є *гарантіями забезпечення* дотримання прав, свобод, законних інтересів учасників і виконання завдань кримінального провадження [145, с. 39].

На думку О. П. Кучинської, визначення поняття засад або ж принципів кримінального провадження залежить від контексту застосування та позиції автора [116, с. 37–38]. Ми поділяємо таку думку, оскільки більшість науковців ототожнюють поняття «засади» і «принципи» кримінального провадження.

Із цього приводу В. М. Тертишник стверджує, що принципами кримінального процесу є закріплені законодавчо основоположні ідеї, *zasadi*, загальні положення, які визначають сутність, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їхньої діяльності та здійснення правосуддя, створюють систему *garantii* встановлення істини, захисту прав і свобод людини й забезпечення справедливості правосуддя [253, с. 101].

Отже, загальні засади кримінального провадження – це закріплені в нормах кримінального процесуального права фундаментальні положення, що містять сутнісні ознаки кримінального провадження, визначають рівень захищеності прав і свобод людини, побудову його системи та є орієнтиром у діяльності учасників кримінального провадження [102, с. 8].

Відповідно до ст. 7 КПК України, засадами кримінального провадження є такі: верховенство права (ст. 8 КПК України); законність (ст. 9 КПК України); рівність перед законом і судом (ст. 10 КПК України); повага до людської гідності (ст. 11 КПК України); забезпечення прав на свободу та особисту недоторканість (ст. 12 КПК України); недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 13 КПК України); таємниця спілкування (ст. 14 КПК України); невтручання в приватне життя (ст. 15 КПК України); недоторканність права власності (ст. 16 КПК України); презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст. 17 КПК України); свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї (ст. 18 КПК України); заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення (ст. 19 КПК України); забезпечення права на захист (ст. 20 КПК України); доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень (ст. 21 КПК України); змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів та доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22 КПК України); безпосередність дослідження показань, речей і документів (ст. 23 КПК України); забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи

бездіяльності (ст. 24 КПК України); публічність (ст. 25 КПК України); диспозитивність (ст. 26 КПК України); гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами (ст. 27 КПК України); розумність строків (ст. 28 КПК України); мова, якою здійснюють кримінальне провадження (ст. 29 КПК України) [105].

Усі засади тісно пов'язані між собою та діють на всіх стадіях кримінального процесу, тобто, вони зумовлюють реалізацію завдань кримінального судочинства, передбачених ст. 2 КПК України [105]. Недотримання однієї із засад тягне за собою порушення іншої, як наслідок – кримінального процесу загалом. Вони доповнюють одна одну, забезпечуючи належне виконання всієї системи принципів. Звісно, це стосується кримінального провадження щодо неповнолітніх, адже тут ми спостерігаємо чітку взаємодію норм права (загальних засад кримінального провадження) і моральних норм – синергію [134, с. 286].

Вікову категорію неповнолітніх вважають найбільш соціально невизначеною. Саме вона потребує створення особливих умов для подолання соціальних, економічних, культурологічних деформацій, оскільки неповнолітні не мають стійких соціальних навичок [165, с. 47]. Вони потребують особливої уваги з боку держави й суспільства, а захист прав і свобод дітей є пріоритетним завданням на національному й міжнародному рівнях [63, с. 251].

На думку Н. В. Ортинської, у праві є сталі категорії. Однією з них є категорія «правовий статус», оскільки про роль права в житті людини й місце людини в праві наукові дискусії тривають досі [165, с. 18]. Стосовно цього І. І. Литвин зауважує, що правовий статус – це сукупність або система всіх належних громадянину суб'єктивних юридичних прав, свобод й обов'язків, що визначають його правове становище в суспільстві [120, с. 18–21; 218, с. 103].

Проблема правового статусу неповнолітніх під час досудового розслідування є актуальною для всіх часів. Схарактеризувати правовий

статус неповнолітнього – означає висвітлити його специфіку, елементи, принципи, види, співвідношення з іншими правовими явищами [63].

На переконання І. О. Бандурки, правовий статус дитини – це об'єктивовані й формалізовані в праві можливості, необхідні особистості дитини для її всебічного розвитку, правовий стан, який відображає становище дитини у взаємодії з іншими суб'єктами права [10, с. 25].

Згідно зі ст. 1 Конвенції про права дитини, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [83]. Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України, неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина віком від 14-ти до 18-ти років [105].

Кримінальний кодекс України передбачає, що суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [96]. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років, у виняткових випадках – 14 років [95; 96].

Однією з головних процесуальних гарантій неповнолітніх під час дізнання є участь законних представників. У КПК України закріплено обов'язкову участь законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого для проведення процесуальної (слідчої) дії [105].

Законними представниками можуть бути батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі або члени сім'ї, а також представники органів опіки й піклування, установ, організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній (ст. 44 КПК України) [105].

У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такого законного представника замінюють іншим.

Законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє (ст. 44 КПК України) [105].

Питання участі законного представника неповнолітнього в кримінальному процесі досліджували такі науковці: А. Є. Голубов, С. М. Зеленський, О. О. Кочура, Н. М. Крестовська, О. В. Мельник, Д. П. Письменний, В. В. Романюк, С. Я. Хоменко, О. О. Юхно та ін.

Зокрема, Є. Б. Мельникова вважає, що законний представник у кримінальному процесі несе відповідальність за виховання та поведінку неповнолітнього [135, с. 86–87]. Також участь законного представника сприяє забезпеченню прав і законних інтересів неповнолітнього. Однак постає питання: що робити у випадках, коли неповнолітній підозрюваний відмовляється говорити в присутності законного представника.

З цього приводу слушною є думка С. В. Матвєєва, який запропонував під час вирішення питання про призначення законного представника неповнолітньому підозрюваному зважати на: почуття, які відчувають неповнолітні до цих осіб, і можливість їх негативного впливу на дитину в процесі слідчої дії [4, с. 84; 8, с. 169]. Ми поділяємо таку думку, адже не завжди між батьками й дітьми виникають довірливі стосунки, батьки можуть поводитися надто емоційно та завдати шкоди інтересам неповнолітнього.

Рішення про залучення законного представника неповнолітнього підозрюваного оформлюють постановою дізнавача. Її може винести також і прокурор, а слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, копію якої вручають законному представнику (ст. 44 КПК України) [105].

Копія процесуального рішення про залучення законного представника неповнолітнього має бути вручена законному представнику. Порядок вручення може бути такий: 1) особисто – у такому разі особа ставить відмітку про отримання; 2) поштовим відправленням – у такому разі підтвердженням буде корінець рекомендованого листа [169, с. 8].

Відповідно до ч. 3 ст. 488 КПК України, у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам

неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою своєю ухвалою має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі в кримінальному провадженні й залучити замість нього іншого законного представника [99; 105].

Отже, у разі якщо неповнолітній підозрюваний відмовляється від участі його законного представника, йому має бути надана можливість самостійно обирати таку особу з числа повнолітніх родичів чи знайомих [8, с. 170]. Важливо, щоб ця особа перебувала в дружніх і довірливих стосунках з дитиною та мала для неї авторитет.

Слід також зазначити, що процедура заміни законного представника має відбуватися в присутності неповнолітнього підозрюваного, дізнавача, прокурора, а також психолога, представників органів опіки та піклування (за необхідності) або служби у справах дітей, законного представника й особи, на яку його хочуть замінити. Обов'язковою є участь захисника неповнолітнього підозрюваного.

Ухвалою Ямпільського районного суду Вінницької області від 3 червня 2021 року у справі № 153/1798/20 (провадження 1-кп/153/128/20-к) за клопотанням прокурора замінено законного представника ОСОБА_1 на представника служби у справах дітей Ямпільської міської ради Вінницької області у зв'язку з тим, що законний представник – мати ОСОБА_1 є близьким родичем (матір'ю) обвинуваченого ОСОБА_3, унаслідок чого інтереси законного представника суперечать інтересам неповнолітньої особи [270].

Проаналізувавши думки науковців, а також судові рішення, ми вважаємо, що ч. 3 ст. 488 КПК України необхідно доповнити й викласти в такій редакції: «У виняткових випадках, коли інтереси законного представника суперечать інтересам неповнолітнього підозрюваного, останній має право змінити законного представника на іншу особу за власним

переконанням з числа повнолітніх родичів чи знайомих шляхом письмового чи усного клопотання».

Також слід ураховувати й інші об'єктивні обставини. Це може стосуватися стану здоров'я, місця перебування або відмови від законного представництва.

Наприклад, ухвалою Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 27 березня 2019 року у справі № 263/1579/19 (провадження 1-кп/263/424/2019) було змінено законного представника ОСОБА_1 у зв'язку з тим, що її бабуся хворіє та не може взяти участь у судових засіданнях. З метою недопущення порушень законних прав й інтересів обвинуваченої, суд дійшов висновку змінити законного представника на представника ОСОБА_2 з Управління «Служба у справах дітей» Маріупольської міської ради [265].

Наступною процесуальною гарантією, передбаченою нормами чинного законодавства, є залучення захисника неповнолітнього підозрюваного. Відповідно до ст. 45 КПК України, захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачено розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) [105].

Обов'язкову участь захисника забезпечують у кримінальному провадженні щодо осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, у віці до 18-ти років та щодо осіб, стосовно яких передбачено застосування примусових заходів виховного характеру (ст. 52 КПК України) [105]. Відмову від захисника не приймають у випадках, коли така участь є обов'язковою.

Відповідно до ст. 22 КПК України, кримінальне провадження здійснюють на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення та стороною захисту їхніх правових позицій, прав,

свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України [105]. Неповнолітні здійснюють таке право через захисника.

У своїй діяльності адвокати (захисники) керуються: Конституцією України [86], Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод [82], законами України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [187], «Про безоплатну правову допомогу» [188], наказами Міністерства юстиції України від 25 лютого 2014 року № 386/5 «Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі» [201], від 2 липня 2012 року № 967/5 «Про затвердження Положення про центри з надання безоплатно вторинної правової допомоги» [197], Меморандумом про співпрацю між Національною асоціацією адвокатів України та Міністерством юстиції України у сфері надання безоплатної правової допомоги [137], постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1363 «Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» [199], Положенням про Раду адвокатів України [181], Правилами адвокатської етики [186], рішенням Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України від 3 липня 2021 року № 53 «Про затвердження роз'яснення щодо вимог до адвокатських запитів» [200]. Також у своїй діяльності захисники використовують практику Європейського суду з прав людини.

У ст. 47 КПК України передбачено, що захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені цим Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого [105].

Основною метою захисника під час захисту прав неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, зазначила Я. О. Куц, є принцип не нашкودити, а допомогти [115, с. 74]. Ми поділяємо таку думку, адже для неповнолітнього, у якому процесуальному статусі він не перебував би, кримінальне провадження та всі процесуальні дії – це стрес.

У зв'язку із цим, вважає М. О. Карпенко, у підлітків загострюються всі почуття, вони здатні до психологічного захисту різними способами – від агресії до уникнення спілкування взагалі [72, с. 397]. Тому позиція захисника щодо неповнолітнього завжди відіграє важливу роль у процесі доказування та встановлення істини в кримінальному провадженні.

У зв'язку зі стрімким розвитком ювенальної юстиції, на території нашої держави активно обговорюють питання щодо спеціалізації осіб, які працюють з дітьми, що опинилися в контакті (потерпілі, свідки) та конфлікті (підозрювані, обвинувачені) із законом. Передусім це стосується дізнавачів, слідчих, прокурорів, суддів і захисників (адвокатів).

Відповідно до Пекінських правил [147], для виконання своїх функцій працівники поліції, які часто або виключно займаються неповнолітніми чи попередженням їх злочинності, повинні пройти спеціальний інструктаж і підготовку, оскільки поліція – перший орган із системи правосуддя, перед яким постає неповнолітній після вчинення правопорушення, тому надзвичайно важливо, щоб вона діяла кваліфіковано.

Провадження щодо неповнолітніх здійснює дізнавач, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх [105; 196].

Нагляд і контроль за дотриманням законності під час проведення досудового розслідування кримінальних проступків щодо неповнолітніх здійснює ювенальний прокурор – прокурор, який має високі моральні, ділові та професійні риси й виконує функції прокуратури щодо захисту інтересів дітей [205].

Основними напрямками роботи ювенальних прокурорів є: 1) забезпечення отримання дітьми інформації про їхні права й доступу до правосуддя; 2) забезпечення найкращих інтересів дитини; 3) повага до гідності дитини та захист її від дискримінації; 4) захист дитини від усіх форм насильства, передусім з боку батьків, опікунів, піклувальників, та її експлуатація [205].

Необхідно зазначити, що, відповідно до ч. 3 ст. 128 КПК України, саме прокурор уповноважений подати цивільний позов в інтересах громадян, які не досягли повноліття [105].

Розгляд кримінального провадження щодо неповнолітньої особи здійснює суддя, який уповноважений на це відповідно до положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [212]. Згідно з до п. 6 ст. 18 цього Закону, суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше ніж десять років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді й високими морально-діловими та професійними рисами. У разі відсутності в суді суддів з необхідним стажем роботи суддю, уповноваженого здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирають з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді [212].

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року» від 18 грудня 2018 року № 1027-р, серед основних проблем у сфері кримінальної юстиції виокремлено недостатню ефективність участі захисника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого в досудовому розслідуванні внаслідок відсутності єдиних стандартів спеціалізованого навчання захисників, яких залучають для надання правової допомоги [213; 293]. Для розв'язання цієї проблеми необхідно запровадити єдині стандарти навчання захисників, яких залучають для надання правової допомоги дитині, що є підозрюваною чи обвинуваченою [213; 293].

У пілотному проєкті «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», що запроваджений спільним наказом Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України від 21 січня 2019 року № 172/5/10, зазначено, що посередником під час медіації (примирення правопорушника й потерпілого) є адвокат, включений до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу [2], що пройшов навчання з реалізації Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення [95; 183]. Зазначене дає підстави стверджувати, що державна політика захисту прав дітей (зокрема й неповнолітніх правопорушників) розвивається, однак потребує подальшого вдосконалення.

Нині активно створюють різні адвокатські центри «дитячого права», які мають на меті підготовку кваліфікованих спеціалістів (захисників) з ювенальною спеціалізацією [293]; проводять різні конференції з проблематики дотримання прав дитини, яка перебуває в конфлікті із законом, з боку адвоката (захисника), але законодавчого закріплення спеціалізація ювенальних захисників не має. На базі Вищої школи адвокатури Національної академії адвокатури України проводять курси підвищення кваліфікації для адвокатів, що здійснюють захист неповнолітніх («Адвокат дитини») [1].

Водночас постає низка питань, серед яких: хто такий ювенальний захисник; хто здійснюватиме навчання ювенальних захисників і як вони будуть підтверджувати свою кваліфікацію; їхня діяльність буде в межах надання безоплатної вторинної правової допомоги чи існуватиме окремо, інституційно; чи необхідно ювенальним захисникам, крім юридичної освіти, мати також і психологічну; як залучати ювенального захисника до кримінального провадження щодо неповнолітніх тощо.

На нашу думку, ювенальний захисник, використовуючи знання із психології, повинен встановити психологічний контакт з неповнолітнім,

допомогти розібратися в ситуації, яка склалася, вислухати, підтримати, пояснити права й обов'язки, а також забезпечити надання кваліфікованої та ефективної правової допомоги з огляду на найкращі інтереси неповнолітнього. Вважаємо, що діяльність ювенальних адвокатів не повинна виходити за межі центрів надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Проаналізувавши нормативні акти, а також міжнародну практику, вважаємо, що ювенальний захисник – це адвокат, який пройшов спеціальну кваліфіковану підготовку у сфері захисту неповнолітніх, має досвід адвокатської діяльності не менше ніж п'ять років і здійснює захист у кримінальному провадженні щодо: осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, у віці до 18-ти років й осіб, стосовно яких передбачене застосування примусових заходів виховного характеру, з огляду на ст. 45–53 КПК України. Вважаємо за необхідне закріпити це визначення в ч. 1 ст. 3 КПК України.

Крім цього, пропонуємо доповнити ст. 52 КПК України частиною 3, виклавши її в такій редакції: «У кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх захист прав і законних інтересів неповнолітніх повинен здійснюватися ювенальними захисниками (адвокатами), які пройшли спеціальну кваліфіковану підготовку».

Ураховуючи запропоновані зміни, вважаємо також важливим доповнити ст. 490 КПК України положенням такого змісту: «Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого здійснюється згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом, у присутності ювенального захисника, який пройшов спеціальну кваліфіковану підготовку». Запровадження зазначених змін до чинного КПК України потребуватиме також удосконалення Кримінального, Сімейного та Цивільного кодексів, а також законів України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безплатну правову допомогу» та інших нормативно-правових актів.

Ще однією важливою процесуальною гарантією, на нашу думку, є залучення педагога або психолога до проведення слідчих дій стосовно неповнолітніх під час дізнання.

Відповідно до ст. 226 КПК України, допит малолітньої або неповнолітньої особи проводять у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря [95; 105].

Ще однією процесуальною нормою, яка забезпечує участь зазначених вище осіб, є ст. 491 КПК України, що передбачає: якщо неповнолітній не досягнув віку 16-ти років або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечують участь законного представника, педагога чи психолога, а в разі необхідності – лікаря [95; 105].

До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюють їхнє право ставити запитання неповнолітньому підозрюваному чи обвинуваченому. Дізнавач, прокурор вправі відвести поставлене запитання, однак відведене запитання має бути занесено до протоколу [95; 105].

На думку С. С. Пієва, якщо особа, яка спеціально уповноважена на проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх має вищу педагогічну або психологічну освіту, то участь педагога чи психолога не є обов'язковою [160; 175, с. 143]. Ми таку думку категорично не поділяємо, адже дізнавач є службовою особою підрозділу дізнання, яка уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків [105]. Тобто дізнавач керує процесом проведення слідчої дії. Педагог чи психолог у момент залучення до кримінального провадження набувають статусу спеціаліста, повноваження яких передбачено в ст. 71, 72 КПК України [105]. Тому, на нашу думку, це не може бути одна й та сама особа.

Слушною видається позиція науковців з приводу того, що педагог чи психолог повинен виконувати превентивну роль, бути помічником дізнавача у налагодженні психологічного й морального контакту з неповнолітнім для досягнення мети кримінального провадження. Також педагог і психолог сприяють забезпеченню прав та законних інтересів неповнолітнього підозрюваного [175, с. 144].

Необхідно також зазначити, що в кримінальному процесуальному законодавстві немає чіткого визначення педагога та психолога, їхніх процесуальних прав й обов'язків. Унаслідок цього необхідність розв'язання проблем щодо їх залучення залишається актуальною.

Цілком обґрунтованою є думка Л. Ю. Нечупей, що педагог і психолог – це гаранті правильного проведення слідчої дії та забезпечення прав дитини [155, с. 298]. Тому вважаємо за необхідне доповнити параграф 5 КПК України («Інші учасники кримінального провадження») відповідними статтями із зазначенням процесуального статусу педагога, психолога й лікаря в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, їхні права й обов'язки, а також вимоги, які висувають до них.

Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), також акцентують на тому, що такі процесуальні гарантії, як презумпція невинуватості, право бути ознайомленим з обвинуваченням, право на відмову надавати показання, право мати адвоката, право на присутність батьків чи опікунів, право на апеляцію тощо, повинні бути гарантованими на всіх етапах розслідування [147].

Отже, кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюють у межах повноважень єдиної системи процесуальної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури й суду, спрямоване на досягнення спільних завдань кримінального провадження та ґрунтується на його загальних засадах. Проте воно має й певні особливості, спрямовані на вирішення питань відповідальності й покарання неповнолітніх за вчинені

кримінальні проступки. Ці особливості пов'язані з предметом доказування, колом і статусом осіб, які беруть участь у судочинстві, з метою підвищення правової захищеності неповнолітніх, зі здійсненням окремих слідчих (розшукових) дій, гласністю судочинства тощо.

Особливості досудового розслідування кримінальних проступків передбачені главою 25 КПК України та охоплюють: особливості початку досудового розслідування у формі дізнання; процесуальні джерела доказів; затримання уповноваженою службовою особою; вилучення речей і документів; особливості повідомлення про підозру; порядок продовження, зупинення строків дізнання; запобіжні заходи; СРД та НСРД під час досудового розслідування кримінальних проступків; особливості закінчення дізнання та клопотання прокурора про розгляд обвинувального акта в спрощеному провадженні. Правила кримінального провадження щодо неповнолітніх передбачені главою 38 КПК України [105].

Відповідно до ст. 484 КПК України, кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, зокрема якщо кримінальне провадження здійснюють щодо декількох осіб, принаймні одна з яких є неповнолітньою, здійснює слідчий, дізнавач, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх [95; 105].

Аналізуючи предмет доказування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальний проступок, слід зазначити, що він охоплює систему обставин, які підлягають встановленню. Однак предмет доказування в кожному провадженні є індивідуальним. Саме тому до особливостей предмета доказування в провадженнях щодо неповнолітніх належать фізичні та соціально-психологічні риси особи, віковий розвиток тощо. Саме це й відображає його унікальність.

На переконання М. М. Михеєнка, доказуванням слід вважати діяльність суб'єктів кримінального процесу щодо збирання, формування, перевірки, оцінки доказів [144, с. 11].

Доказування, зазначав М. А. Погорецький, – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка тісно пов'язана з об'єктивною реальністю, тобто зі слідами злочину, об'єктивними фактами й обставинами, з одного боку, а з другого – із суб'єктивним їх сприйняттям суб'єктами кримінального процесу. Тому цілком обґрунтовано в теорії та практиці доказування використовують такі категорії, як інтерпретація, внутрішнє переконання, судовоговіріння, когнітивне трактування доказів, особистий розсуд тощо [178, с. 21]. Такі категорії є вирішальними для доведення вини особи.

Відповідно до ст. 91 КПК України, доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [105].

За загальними правилами, передбаченими КПК України, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

- 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);
- 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;
- 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;
- 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення

кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби або знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [105; 166].

Аналізуючи викладене, доходимо висновку, що предметом доказування є сукупність обставин, які підлягають обов'язковому доказуванню в кримінальному провадженні. Якщо йдеться про розслідування правопорушень, вчинених неповнолітніми, то ст. 484 КПК України лише доповнює ст. 91 КПК України.

Тому обставинами, які встановлюють під час досудового розслідування кримінальних проступків щодо неповнолітніх і які підлягають додатковому доказуванню, відповідно до ст. 485 КПК України, є:

1) повні та всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я, рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати під час індивідуалізації відповідальності чи обрання заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану із психічною хворобою, має бути також з'ясовано, чи міг він цілком усвідомлювати значення власних дій і в якій мірі міг керувати ними;

2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

3) умови життя та виховання неповнолітнього;

4) наявність дорослих підбурювачів й інших співучасників кримінального правопорушення [105].

Отже, під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, зокрема провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд та решта осіб, що беруть у

ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього й відповідає його віковим і психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи під час прийняття процесуальних рішень і вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього [105; 138].

Тому предметом доказування в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, які вчиняють кримінальні проступки, слід вважати сукупність усіх обставин, передбачених нормами чинного кримінального процесуального законодавства, які підлягають встановленню з огляду на психологічні, розумові, вікові, фізіологічні особливості неповнолітнього для забезпечення прав і законних інтересів останнього й досягнення завдань кримінального судочинства.

Оскільки неповнолітні часто вчиняють кримінальні проступки, для з'ясування обставин їх вчинення до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведено такі процесуальні дії, передбачені ч. 3 ст. 214 КПК України:

- 1) відібрано пояснення;
- 2) проведено медичне освідування;
- 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 4) вилучено знаряддя та засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей [105; 190].

З огляду на ст. 298-1 КПК України, перелічені процесуальні дії є процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки щодо неповнолітніх [105].

Відповідно до ст. 9 КПК України, під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства [105; 166].

Конвенція про права дитини визначає, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюють їх державні чи приватні установи, що займаються питаннями соціального забезпечення, суди, адміністративні чи законодавчі органи, першочергову увагу спрямовують на якнайкраще забезпечення інтересів дитини [83].

Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її добробуту, з огляду на права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають усіх відповідних законодавчих й адміністративних заходів [83; 138].

Ураховуючи положення міжнародних правових актів, доходимо висновку, що держава повинна забезпечувати:

1. Найкращі інтереси дитини. Кримінальний процесуальний кодекс України не містить спеціальних принципів, якими потрібно керуватися під час здійснення проваджень щодо неповнолітніх, однак практика встановлення таких принципів поширена в документах міжнародного характеру. Зокрема, у ст. 3 Конвенції про права дитини закріплено: «в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами [...], першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [83]. Отже, запровадження такого принципу в державну практику означає реалізацію суб'єктивного права дитини, що є нормою прямої дії.

2. Верховенство права. «The rule of law» є невід'ємною частиною будь-якого демократичного суспільства. У межах цього поняття діє вимога,

щоб усі, хто наділений повноваженнями ухвалювати рішення, ставилися до кожного з виявом поваги, на підставі рівності та розумності й відповідно до закону, щоб кожен мав можливість оскаржити незаконність рішень у незалежному й безсторонньому суді, де кожен має бути забезпечений справедливими процедурами [95; 327].

3. Реабілітацію та перевиховання неповнолітнього. Цей принцип тісно пов'язаний з принципом найкращих інтересів дитини. Він означає, що реабілітація та відновне правосуддя щодо неповнолітнього має бути вищими за покарання за вчинене дитиною правопорушення. Застосування цього принципу в нашому законодавстві означатиме зміну підходу до покарання, передбаченого ст. 50 КК України [96]. Слід зауважити, що реабілітація та перевиховання неповнолітнього не є єдиним критерієм для прийняття рішення та не виключає врахування іншої мети – захисту суспільства від протиправного посягання [210].

4. Ефективну участь неповнолітнього в провадженні. Принцип ефективної участі неповнолітнього в провадженні є важливим, оскільки він забезпечує дотримання права дитини бути почутою, обмежує дискримінацію за віковою ознакою, забезпечує дотримання принципу верховенства права. Ефективну участь неповнолітнього в кримінальному провадженні забезпечують такими факторами: право на відмову давати показання; право на правову допомогу; кримінальне провадження має бути здійснено невідкладно й розглянуто в суді першочергово; урахування думки неповнолітнього тощо [105].

Наприклад, у справі Т. та В. проти Об'єднаного Королівства (T. and V. v. United Kingdom) Суд встановив відсутність ефективної участі неповнолітнього обвинуваченого в судовому розгляді, а отже, порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у зв'язку з присутністю значної аудиторії (надмірної публічності) та наявністю певних елементів облаштування зали судового засідання, які, на думку ЄСПЛ, завадили дитині повноцінно користуватися правовою допомогою захисника,

виконувати його вказівки та виважено поставитися до прийняття рішень щодо власного захисту [242].

5. Невідкладність здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього. Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [82]. У випадку з неповнолітніми розгляд проводять невідкладно. Згідно зі ст. 28 КПК України, кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути невідкладно розглянуто в суді першочергово [105]. На міжнародному рівні поширеною є така думка: що тривалішим є період проведення розслідування, то вищою є імовірність того, що «захід реагування» втратить свій позитивний і виховний вплив, і більшої шкоди буде завдано репутації дитини. Відповідно до п. 14.2 Пекінських правил, судовий розгляд повинен відповідати інтересам неповнолітнього та здійснюватися в атмосфері розуміння, що надасть можливість неповнолітньому брати в ньому участь і вільно викладати свою позицію [147].

Відповідно до Методичних рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини, судові засідання за участю дітей повинні бути адаптовані до темпу й тривалості концентрації уваги дитини: слухання не повинні тривати занадто довго, а перерви мають бути регулярно сплановані. Для підтримки емоційної стійкості дітей наявність факторів, які відволікають, під час судового засідання слід звести до мінімуму [76]. Також для надання можливості конфіденційного спілкування неповнолітнього із законним представником і захисником необхідно оголошувати перерви щопівгодини задля реалізації права на справедливий суд [82].

Відповідно до ст. 27 КПК України, слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини

лише в разі, якщо обвинуваченим є неповнолітній [105]. Проте, відповідно до п. 8.1 Пекінських правил, право неповнолітнього на конфіденційність має бути забезпечене на всіх етапах процесу, щоб уникнути заподіяння шкоди дитині через непотрібну гласність або через шкоду репутації [147].

Зазначене стосується й повної поваги до особистого життя неповнолітнього на всіх стадіях розгляду й безоплатної допомоги перекладача, якщо дитина не розуміє мови або не використовує її для спілкування.

До системи кримінальних процесуальних гарантій також належать заходи забезпечення кримінального провадження. Вони становлять основу наукових досліджень таких вчених, як: Ю. М. Грошевий, В. М. Корнуков, В. Т. Маляренко, В. В. Михайленко, М. М. Михеєнко, М. Я. Никоненко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. В. Рожнова, Л. Д. Удалова, О. Ю. Хаблова та ін.

На переконання В. І. Фаринника, у державі головним заходом забезпечення належної поведінки громадян завжди було переконання. Якщо переконання не працює, до громадян застосовують примус або ж захід забезпечення кримінального провадження [280, с. 134].

Отже, заходами забезпечення кримінального провадження слід вважати передбачені КПК України заходи примусового характеру, які застосовують за наявності підстав і в порядку, встановленому законом, з метою запобігання та подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати виконанню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості [106, с. 367; 166; 261].

Заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовувати до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, а також до інших суб'єктів залежно від мети й характеру конкретного заходу та на підставі ухвали слідчого судді або суду.

Відповідно до ст. 131 КПК України, заходами забезпечення кримінального провадження є: виклик слідчим, дізнавачем, прокурором,

судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи [104; 105].

Щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальний проступок, під час дізнання можуть застосовувати такі заходи забезпечення кримінального провадження:

1) виклик і привід. Відповідно до ст. 133 КПК України, дізнавач, прокурор під час досудового розслідування мають право викликати неповнолітнього підозрюваного для допиту чи участі в іншій процесуальній дії [105]. Відповідно до ст. 135 КПК України, особу викликають до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою. Повістку про виклик неповнолітньої особи вручають здебільшого її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику. Інший порядок вручення повістки допускається лише у випадку, якщо це обумовлено обставинами кримінального провадження [105].

Особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом. Належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є підпис особи про отримання повістки, зокрема на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки, будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом (ст. 135, 136 КПК України) [105].

Відповідно до ст. 489 КПК України, неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого повідомляє або викликає слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя чи суд через його батьків або інших законних представників.

Інший порядок допускається лише в разі, якщо це зумовлено обставинами, встановленими під час кримінального провадження [105].

Ми поділяємо думку Є. М. Гідулянової про те, що вручення повідомлення або повістки про виклик в інший спосіб (не через законних представників) не звільняє правоохоронний орган від безпосереднього інформування батьків [34, с. 919–946].

Судовий виклик здійснюють на підставі ст. 134 КПК України. Зокрема, слідчий суддя під час досудового розслідування чи суд під час судового провадження має право за власною ініціативою або за клопотанням слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, потерпілого, його представника здійснити судовий виклик певної особи, якщо слідчий суддя чи суд встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою (ст. 134 КПК України) [105].

Відповідно до ст. 140 КПК України, привід полягає в примусовому супроводженні особи, до якої його застосовують, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час. Рішення про здійснення приводу приймають: під час досудового розслідування – слідчий суддя за клопотанням слідчого, прокурора або з власної ініціативи, а під час судового провадження – суд за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, або з власної ініціативи. Рішення про здійснення приводу приймають у формі ухвали [105].

Якщо неповнолітній підозрюваний (обвинувачений) не з'явився за викликом суду без поважних причин, слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про застосування приводу [192].

Згідно з ухвалою Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 21 грудня 2020 року у справі № 308/1228/19 (провадження 1-кп/308/344/20) за обвинуваченням неповнолітнього ОСОБА_1 у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 185 КК України, суд

постановив застосувати щодо неповнолітнього обвинуваченого примусовий привід, оскільки останній в судове засідання не з'явився та про причину своєї неявки не повідомив [269];

2) грошове стягнення. Відповідно до ст. 144 КПК України, грошове стягнення може бути накладено на учасників кримінального провадження у випадках і розмірах, передбачених цим Кодексом, за невиконання процесуальних обов'язків. Грошове стягнення накладають: під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням слідчого, прокурора чи за власною ініціативою, а під час судового провадження – ухвалою суду за клопотанням прокурора чи за власною ініціативою[105].

Згідно з п. 8 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січня 2017 року № 233-66/0/4-17 «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх», якщо неповнолітній підозрюваний (обвинувачений) не з'явився за викликом суду без поважних причин, суд, встановивши дотримання порядку виклику неповнолітньої особи через батьків або інших законних представників, постановляє ухвалу про накладення грошового стягнення до батьків або інших законних представників, і лише після цього застосовує привід до неповнолітньої особи згідно з правилами, передбаченими ст. 140 КПК України [207].

Ухвалою Барського районного суду Вінницької області від 5 квітня 2021 року по справі 125/1848/20 (провадження 1-кп/125/120/2020) на законного представника неповнолітнього обвинуваченого ОСОБА_3 накладено грошове стягнення в розмірі одного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що становить 2270 грн, за неприбуття в судові засідання без поважних причин [271];

3) тимчасове вилучення майна. Відповідно до ст. 167 КПК України, тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися цим майном до вирішення питання про арешт майна або

його повернення, або його спеціальну конфіскацію в порядку, встановленому законом [105].

Процесуальні підстави тимчасового вилучення майна в неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого КПК України не передбачені. Натомість у ст. 298-3 КПК України передбачено, що речі й документи, що є знаряддям та/або засобом вчинення кримінального проступку чи безпосереднім предметом посягання, виявлені під час затримання, особистого обшуку затриманої особи або огляду речей, вилучає уповноважена службова особа Національної поліції. Вилучені речі й документи зберігає орган, що їх вилучив, до розгляду провадження про кримінальний проступок по суті в суді. У виняткових випадках вилучені речі й документи можуть бути повернуті володільцеві до розгляду провадження про кримінальний проступок по суті в суді. Про вилучення речей та документів складають протокол або роблять відповідний запис у протоколі про затримання. Вилучені речі визнають речовими доказами [105]. Отже, зазначені процесуальні дії можна застосовувати щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених у вчиненні кримінального проступку.

Відповідно до ухвали Зарічного районного суду м. Суми від 10 листопада 2021 року у справі № 591/2648/21 (провадження 1-кс/591/3012/21), суд розглядав скаргу адвоката, яка діє в інтересах неповнолітнього ОСОБА_1 на бездіяльність слідчого у зв'язку з неповерненням тимчасово вилученого майна, що належить неповнолітньому ОСОБА_1. Під час судового розгляду встановлено, що майно, а саме мобільний телефон, повернуто неповнолітньому ОСОБА_1, оскільки слідчий не звернувся з клопотанням про накладення на нього арешту. Тому в задоволенні скарги адвоката було відмовлено [274];

4) арешт майна. Відповідно до ст. 170 КПК України, арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого є сукупність підстав

чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації в підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації в юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. Завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження [105].

Відповідно до ухвали Заводського районного суду м. Запоріжжя від 18 липня 2019 року у справі № 332/2796/19 (провадження 1-кс/332/1024/19) відомо, що законний представник ОСОБА_5 добровільно видав працівникам поліції речі свого неповнолітнього сина ОСОБА_3, який є підозрюваним. Речі було оглянуто, вилучено й поміщено до спецпакета. У своєму клопотанні до суду слідчий просить накладити арешт на тимчасово вилучене майно з метою збереження речових доказів. Аналізуючи докази, якими слідчий обґрунтовує своє клопотання, слідчий суддя вважає за необхідне накладити арешт на тимчасово вилучене майно [273].

Затримання неповнолітнього можливе лише в разі вчинення ним тяжкого або особливо тяжкого злочину (ст. 492 КПК України) [105]. Водночас негайно повідомляють батьків або осіб, які їх замінюють, що передбачено як у нормах КПК, так і в Пекінських правилах [147].

Слід зазначити, що більше про затримання неповнолітніх у КПК України згадок немає. Натомість у ст. 298-2 КПК України передбачено порядок затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, уповноваженою службовою особою.

Отже, уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні кримінального проступку, у випадках, передбачених п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, і лише за умови, що ця особа:

- 1) відмовляється виконувати законну вимогу уповноваженої службової особи щодо припинення кримінального проступку або чинить опір;

- 2) намагається залишити місце вчинення кримінального проступку;
- 3) під час безпосереднього переслідування після вчинення кримінального проступку не виконує законних вимог уповноваженої службової особи;
- 4) перебуває в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та може завдати шкоди собі або іншим (ст. 298-2 КПК України) [105].

Відповідно до ч. 2 ст. 298-2 КПК України, затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, здійснюють не більше як на три години з моменту фактичного затримання. Копію протоколу затримання особи невідкладно надсилають прокурору [105].

Частина 3 ст. 298-2 КПК України передбачає, що уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, і дізнавач повинні негайно повідомити особі зрозумілою для неї мовою підстави затримання та у вчиненні якого кримінального правопорушення її підозрюють, а також роз'яснити їй право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти неї, негайно повідомити інших осіб про своє затримання і місце перебування, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені КПК України [105].

Отже, особу може бути затримано на підставі вимог ч. 4 ст. 298-2 КПК України:

- 1) до сімдесяти двох годин – за умов, передбачених п. 1–3 ч. 1 ст. 298-2 КПК України, і з дотриманням вимог ст. 211 КПК України («Строк затримання особи без ухвали слідчого судді»);
- 2) до двадцяти чотирьох годин – за умови, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 298-2 КПК України [105].

Проте ні в главі 25 КПК України («Особливості досудового розслідування кримінальних проступків»), ні в главі 38 («Кримінальне провадження щодо неповнолітніх») не передбачено особливості затримання неповнолітнього за вчинення кримінального проступку. У зв'язку із цим

достатньо часто правоохоронні органи порушують вимоги КПК України та міжнародного законодавства.

Вважаємо за необхідне доповнити ст. 298-2 КПК України пунктом 8 у такій редакції: «Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні кримінального проступку, у випадках, передбачених п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, та за умов, передбачених частиною 1 цієї статті».

Отже, держава повинна сприяти вдосконаленню наявних або створенню нових законів, процедур, органів й установ, які безпосередньо стосуються дітей, що опинилися в конфлікті із законом, для формування «дружньої політики» щодо таких дітей та належного забезпечення їхніх прав і законних інтересів.

2.2. Вимоги та порядок проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми

Відповідно до ст. 2 КПК України, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [105].

Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, дізнавач зобов'язані всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень, що передбачено ч. 2 ст. 9 КПК України [105].

Тому для комплексного дослідження всіх обставин кримінального правопорушення дізнавачу необхідно провести процесуальні дії, спрямовані на отримання, дослідження та перевірку доказів.

Поняття «процесуальні дії» у КПК України не закріплено. Однак про них є чимало згадок у нормах чинних статей. Зокрема, кримінальним провадженням є досудове розслідування та судове провадження, *процесуальні дії* у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України) [105].

Відповідно до ст. 5 КПК України, *процесуальну дію* проводять, а процесуальне рішення приймають згідно з положеннями КПК України, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення [105].

Під час виконання доручень слідчого, дізнавача, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Працівники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати *процесуальні дії* в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора, що передбачено ч. 2 ст. 41 КПК України [105].

Стаття 99 КПК України передбачає, що до документів можуть належати складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за

допомогою технічних засобів зафіксовано *процесуальні дії* (п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України) [105].

Частина 2 ст. 484 КПК України встановлює, що під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, зокрема під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати *процесуальні дії* в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього й відповідає його віковим і психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи під час прийняття процесуальних рішень і вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього [105].

Відповідно до ст. 499 КПК України, під час досудового розслідування проводять необхідні *процесуальні дії* для з'ясування обставин вчинення суспільно небезпечного діяння та особи неповнолітнього [105; 169].

Процесуальні дії, зазначає Д. О. Михайлик, є ширшою категорією, що охоплює СРД і НСРД, проведення яких спрямоване на виконання завдань кримінального провадження [143, с. 220].

Учена Ю. М. Чорноус у своєму дисертаційному дослідженні «Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення» акцентує на тому, що процесуальні дії співвідносяться зі слідчими діями як ціле й частина і вирізняються низкою ознак. Так, до процесуальних дій належать усі передбачені кримінальним процесуальним законодавством заходи; слідчі дії є частиною процесуальних дій і виконують функції збирання, дослідження та оцінки доказів [289].

На думку деяких науковців, слідчими діями є процесуальні акти слідчого, які він вчиняє під час досудового розслідування правопорушень [32, с. 30; 118, с. 148–149; 123, с. 58–59], інші ж вважають, що це система кримінальних процесуальних правил й умов, здійснюваних з метою виявлення, вилучення, дослідження та фіксації доказів [98, с. 312].

Тобто поняття СРД можна тлумачити як у широкому, так і вузькому значеннях.

Відповідно до ст. 223 КПК України, СРД є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [105].

Безперечно, СРД є частиною процесуальної діяльності слідчого, дізнавача; вони є способом виконання завдань процесу доказування та основним елементом у здійсненні процесу розслідування кримінальних правопорушень.

Ознаками СРД вважають: процесуальний характер, здійснення уповноваженим суб'єктом, обґрунтованість, примусовий характер [252, с. 296]. Слушним є твердження, що слідчі (розшукові) дії мають процесуальний характер, їх здійснює уповноважений суб'єкт – слідчий, дізнавач, прокурор, а також вони повинні бути обґрунтованими та законними. Водночас не у всіх випадках СРД є примусовими – навпаки, часто вони мають добровільний характер, проходять в атмосфері співробітництва, чим сприяють ефективному розслідуванню.

Слушно зазначає С. Ю. Карпушин, що основу СРД становлять окремі методи пізнання: візуальне спостереження, розпитування, сприйняття, пошук, порівняння (ідентифікація), відтворення, дослідження, які супроводжуються закріпленням (фіксацією та засвідченням) одержаної доказової інформації чи висновків дослідження у відповідних процесуальних документах [73, с. 22].

Тобто кожна СРД є не тільки способом збирання, дослідження та перевірки доказів, а й актом правозастосовної діяльності [73, с. 22].

Відповідно до ч. 2–4 ст. 223 КПК України, підставами для проведення СРД є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Слідчий, дізнавач, прокурор уживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення СРД осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Перед проведенням СРД

особам, які беруть у ній участь, роз'яснюють їхні права й обов'язки, а також відповідальність, встановлену законом [105].

Неповнолітні правопорушники через особливості фізичного, розумового та психічного розвитку не можуть самостійно повноцінно захищати свої інтереси й користуватися всіма правами, наданими законом. Крім того, у більшості випадків ступінь впливу на неповнолітнього внаслідок ще не сформованої особистості може бути гуманнішим.

Коло слідчих дій, що проводять стосовно неповнолітнього, встановлене нормами КПК України, зокрема загальними правилами кримінального провадження щодо неповнолітнього й загальними положеннями досудового розслідування. У нашому випадку під час проведення дізнання щодо неповнолітнього також враховують положення, передбачені главою 25 КПК України [105].

Відповідно до ст. 40-1 КПК України, дізнавач уповноважений проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, опитувати осіб, вилучати знаряддя та засоби вчинення правопорушення, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання, а також проводити СРД і НСРД у випадках, установлених КПК України, і доручати проведення СРД та НСРД відповідним оперативним підрозділам [105]. Під час проведення дізнання дізнавач користується повноваженнями слідчого й несе відповідальність за законність і своєчасність проведення розслідування [105].

Для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку, до внесення відомостей до ЄРДР може бути:

- 1) відібрано пояснення;
- 2) проведено медичне освідування;
- 3) отримано висновок спеціаліста, знято показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;

4) вилучено знаряддя та засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлено під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей (ч. 3 ст. 214 КПК України) [105].

Для досудового розслідування кримінальних проступків дозволено:

1) виконувати всі СРД, передбачені КПК України: допит (ст. 224–226 КПК України), пред'явлення особи для впізнання (ст. 228), пред'явлення речей для впізнання (ст. 229), пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230), проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції (ст. 232), обшук (ст. 234–236), огляд (ст. 237), огляд місця події (ч. 3 ст. 214), огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239), слідчий експеримент (ст. 240), освідування особи (ст. 241), призначення експертиз (ст. 242–245 КПК України) [105];

2) проводити НСРД: зняття інформації з електронних інформаційних систем (ч. 2 ст. 264 КПК України) і встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) [105].

Пропонуємо детальніше розглянути СРД та НСРД, які проводять у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Допит особи є однією з першочергових слідчих дій, від нього залежить перебіг і результат досудового розслідування, адже він охоплює не тільки процесуальні особливості, а й психологічні. Саме тому необхідно вкрай серйозно ставитися до дотримання його процедури, передусім коли допит проводять за участю неповнолітньої особи. Дізнавач, який працює з неповнолітніми, зобов'язаний докладати максимум зусиль для забезпечення прав і свобод останнього під час проведення досудового розслідування кримінальних проступків [68, с. 189].

Аналізу проблем, пов'язаних із допитом неповнолітнього підозрюваного в кримінальному провадженні, присвячували свої праці В. П. Бахін, О. Г. Бабенко, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, А. Є. Голубов,

О. О. Кочура, О. В. Мельник, Д. П. Письменний, К. С. Рябченко, В. В. Романюк, В. Ю. Шепітько та ін.

За загальними правилами, з огляду на положення ст. 224 КПК України, допит проводять за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням з особою, яку мають намір допитати [105].

Допит неповнолітньої особи проводять у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, він не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день (ст. 226 КПК України) [105].

Слід урахувати, що педагог не завжди має достатні для такої ситуації знання, на відміну від психолога. Педагог забезпечує тільки виховання і навчання дітей, натомість психолог є фахівцем у галузі дитячої (підліткової) психології, може допомогти дізнавачу встановити психологічний контакт з неповнолітнім підозрюваним, правильно ставити йому запитання та порадити доречнішу тактику проведення допиту. «Правильна» взаємодія дізнавача, психолога з неповнолітнім є ефективнішою під час проведення допиту та мінімізує травмування психіки останнього. Вважаємо, що для вдосконалення системи досудового розслідування щодо неповнолітніх необхідно забезпечити правову визначеність статусу педагога та психолога, а також критерії їх вибору й залучення [70; 154].

Проведення допиту неповнолітнього актуалізує необхідність обов'язкового врахування його вікових особливостей та попередньої підготовки дізнавача. Правоохоронець повинен обрати місце й обстановку для допиту неповнолітнього підозрюваного, де останній почуватиметься в безпеці. Це може бути дитячий садочок, школа, місце мешкання неповнолітнього чи спеціально обладнаний кабінет дізнавача або психолога. Для проведення допиту необхідно також вивчити індивідуально-психологічні особливості неповнолітнього, його захоплення, схильність до фантазування, соціальне оточення, стосунки з друзями, членами родини. Дізнавач повинен

з'ясувати, у якому емоційному стані перебувала неповнолітня особа в момент вчинення суспільно небезпечного діяння [68, с. 189].

Отримати достовірну, максимально повну інформацію від дитини, що вчинила суспільно небезпечне діяння, – це надзвичайно складний процес, оскільки цінність одержаного матеріалу залежить не лише від етапу розвитку, індивідуальних особливостей та сімейного середовища дитини, а й від умов і способу проведення допиту [57, с. 179–182].

Налагодження з дітьми контакту потребує особливих умінь і відповідних умов, що передбачені так званим дружнім (child-friendly) допитом або методикою «процесуальне інтерв'ю», яка починає розвиватися в нашій країні [57, с. 179–182; 222].

Організація child-friendly процедури має передбачати створення особливих, психологічно комфортних для дитини умов, хоч у якому процесуальному статусі вона не перебувала б. Тому одним з ефективних способів є встановлення психологічного контакту з неповнолітнім у «зеленій кімнаті». Така кімната призначена для роботи з дітьми за допомогою спеціальних методик, дружніх до них. Процес здійснюють за допомогою індивідуального підходу до кожної дитини, з огляду на її вікові та психологічні особливості [119, с. 15; 138].

Відповідно до Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, для вдосконалення системи досудового розслідування щодо неповнолітніх необхідно забезпечити єдиний підхід до допиту дітей незалежно від їхнього статусу в кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната» [154].

Одним з головних завдань «зеленої кімнати» є виявлення та документування протиправної (злочинної) діяльності, вчиненої дитиною чи за її участю. Основна мета проведення допиту дитини в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації її психіки в процесі спілкування. Це відбувається завдяки психологічно комфортній атмосфері, у якій перебуває

дитина. «Зелена кімната» сприяє щирому спілкуванню з дорослими, яким так не довіряють підлітки. Для цієї категорії осіб необхідний соціальний супровід, психологічна допомога та реабілітаційні послуги, спрямовані на ресоціалізацію неповнолітнього в майбутньому. Обладнання таких кімнат, призначених спеціально для проведення опитувань дітей, має відповідати положенням міжнародних стандартів з питань правосуддя, дружнього до дитини [68, с. 189; 139].

Нині «зелені кімнати» діють майже в усіх містах України та є надзвичайно ефективними в розслідуванні кримінальних правопорушень за участю неповнолітніх [68, с. 189].

Організація дружнього до дитини середовища в «зеленій кімнаті» обов'язково має відповідати таким умовам:

1) перед початком допиту неповнолітній повинен ознайомитися з приміщенням, де будуть проводити процесуальну дію, обрати місце перебування (на кріслі, на ліжку, за столом тощо); познайомитися з особами, що будуть присутні під час процесуальної дії;

2) неповнолітній, за його бажанням, повинен мати можливість бути в супроводі одного з батьків або найближчої особи, яку він може обрати самостійно;

3) під час проведення допиту до неповнолітніх потрібно ставитися відповідно до їх віку, особливих потреб, зрілості та рівня розуміння;

4) до проведення процесуальної дії залучають кваліфікованого психолога, який пройшов відповідну підготовку;

5) як наслідок – допит неповнолітнього має проводити також і кваліфікований у цьому напрямі фахівець (ювенальний дізнавач, прокурор, слідчий суддя);

6) кількість допитів має бути максимально обмежена для уникнення повторного травмування дитини;

7) розробляють спеціальні протоколи допиту, які враховують різні етапи розвитку неповнолітнього;

8) методи допиту, такі як аудіо- або відеозаписи із «зеленої кімнати», мають бути визнані речовими доказами в кримінальному провадженні та під час судового засідання як належні й допустимі докази [57, с. 179–182]. З огляду на обмеження, спричинені COVID-19, ця умова допиту є надзвичайно актуальною.

Слід додати, що під час документування допиту дізнавачу необхідно зазначати інформацію про місце та час його проведення; осіб, які брали участь; стан дитини, її висловлювання; зауваження та доповнення учасників допиту; додаткові запитання тощо [68; 105]. Також необхідно зважати на вербальні та невербальні засоби спілкування неповнолітнього правопорушника.

Часто під час проведення допиту неповнолітнього підозрюваного поліцейські застосовують деякі заборонені практики. Зокрема, до них належить мовленнєве маніпулювання.

Мовленнєве маніпулювання – це різновид маніпулятивного впливу, що здійснюють шляхом використання певних ресурсів мови з метою прихованого впливу на поведінку людини [149, с. 548].

Способами мовленнєвого маніпулювання неповнолітніми під час проведення слідчих (розшукових) дій з боку дізнавача слід вважати:

- 1) умисне втягнення дитини в спір;
- 2) провокація (безпідставна агресія, роздратування);
- 3) наведення фактів, які пригнічують неповнолітнього (наприклад: «ти постійно обманюєш», «тобі не можна довіряти»);
- 4) вияв неповаги, презирства (наприклад: «хто ти такий взагалі?», «ти знаєш, з ким ти розмовляєш?»);
- 5) затягування проведення слідчої дії (ігнорування дитини);
- 6) шантаж і погрози;
- 7) перебивання дитини;
- 8) часте використання фраз: «заспокойся», «подумай ще раз», «повтори» тощо;

9) примушення до негайних відповідей («говори швидше!», «я тебе не чую!»);

10) відверте демонстрування недовіри до дитини («чи тобі не здається, що це неправда?», «може, ти не правий», «ти впевнений в цьому?») [62, с. 184–186].

Перелічені вище способи, якими подеколи користуються правоохоронні органи, не завжди є ефективними. У більшості випадків дитина закривається в собі й відмовляється говорити взагалі [62, с. 184–186].

Для встановлення належного психологічного контакту з неповнолітнім доречно: розпочати невимушену бесіду на нейтральну тему; для досягнення мети процесуальної дії використовувати особисті риси неповнолітнього; застосувати прийом «першого враження»; надати дитині можливість вільно викласти інформацію. Здобути «прихильність» неповнолітнього допоможе використання різних ігрових форм [62, с. 184–186].

Дискусійною особливістю допиту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під час дізнання є відеофіксація. Питання про використання технічних засобів фіксації (аудіо-, відеозапису) під час допиту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого в КПК України не врегульовано. Тому його доцільно проаналізувати.

Відповідно до ст. 103 КПК України, процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксувати як у протоколі, так і на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії. Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію (ст. 107 КПК України) [105].

Матеріали, фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (зокрема електронні) є документами в кримінальному провадженні, тобто спеціально створеними з метою збереження інформації матеріальними об'єктами, які містять зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, що можуть бути використані як

доказ факту чи обставин, які встановлюють під час кримінального провадження (ст. 99 КПК України) [105].

Отже, рішення про фіксування допиту неповнолітнього підозрюваного приймає дізнавач, про що заздалегідь повідомляють особам, які беруть у ньому участь, – у нашому випадку це неповнолітній (малолітній) підозрюваний, обвинувачений, законний представник (або особа, яка його заміняє), захисник, психолог, педагог, лікар [69, с. 47–48].

Інструкція із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, затверджена наказом МВС України від 18 грудня 2018 року № 1026, передбачає, що її положення не поширюються «на здійснення працівниками поліції фото- і кінозйомки, відеозапису процесуальних дій відповідно до вимог ст. 107 КПК України, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів...» [194].

Тобто нормативного акта, який регулював би здійснення технічної фіксації під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, наразі немає. Постає питання: які саме технічні засоби фіксації можна застосовувати під час проведення процесуальних дій, зокрема за участю неповнолітніх (мобільний телефон, планшет, вебкамеру, відеокамеру?). Вважаємо, що необхідно визначити це в нормах КПК України, окресливши чіткий перелік технічних засобів [194].

Також необхідність проведення відеозапису допиту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого обумовлена тим, що його можна використати під час судового розгляду, з огляду на обмеження, спричинені COVID-19. Тому пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 226 КПК України положенням такого змісту: «Під час допиту застосування відеозапису є обов'язковим».

Важливою є така процесуальна дія, як опитування особи. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 40-1 КПК України, дізнавач уповноважений *опитувати осіб у*

встановлених цим Кодексом випадках [105]. Однак такі випадки законодавець чомусь не визначив.

Натомість міжнародні нормативні акти, що стосуються правосуддя, дружнього до дитини, містять поняття «опитування дитини», що передбачає: супроводження дитини законними представниками, захисником; опитування спеціально підготовленою особою в спеціально обладнаній кімнаті; проведення опитування без затримок; відеофіксацію опитування тощо [139, с. 5]. Ми поділяємо думку про те, що цей процес називають опитуванням, адже перша зустріч з неповнолітнім після вчинення ним суспільно небезпечного діяння (кримінального проступку чи злочину) є радше *бесідою* з метою встановлення всіх обставин вчиненого правопорушення.

Процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні є показання, речові докази, документи, висновки експертів (ч. 2 ст. 84 КПК України) [105]. Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України, показання – це відомості, які надають в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, експерт щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, які мають значення для цього кримінального провадження [105].

Водночас, відповідно до ч. 8 цієї статті, сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, мають право отримувати від учасників кримінального провадження та *інших осіб* за їхньою згодою *пояснення*, які не є джерелом доказів, крім випадків, передбачених КПК України, тобто для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку [105].

Чи можна стверджувати, що словосполучення «інших осіб» може охоплювати категорії неповнолітніх і малолітніх, а поясненням слід вважати первинні свідчення особи, що мають значення для подальшого розслідування кримінального провадження? Певно, так. Чи доречно вважати, що *пояснення є складовою показань*, проте без визначення процесуального статусу особи? Звісно, адже під час відібрання пояснення особа повідомляє працівнику

поліції всі відомі їй обставини вчинення кримінального проступку, які мають або матимуть важливе значення для досудового розслідування. Однак якщо йдеться про неповнолітніх чи малолітніх, то слід застосовувати поняття «опитування».

Діти здатні повідомити доволі точні відомості про вчинене ними правопорушення або про те, свідком чи потерпілим якого вони стали. Водночас отримання таких відомостей має супроводжуватися неформальними для правоохоронних органів способами: окреме місце, порівняно спокійні умови й бесіда, під час якої працівник поліції чи інший уповноважений орган будуть ураховувати всі особливості розвитку дитини. Таке опитування має містити певні етапи: підготовчий, вступний, етап вільної розповіді, етап запитань, заключний етап.

Під час підготовчого етапу дізнавачу та психологу необхідно підготуватися до опитування, отримати інформацію про неповнолітнього, малолітнього, його(її) розвиток, сім'ю, друзів, захоплення. Також можна укласти попередній список запитань, які необхідно обговорити в процесі опитування. Наступний етап – вступний – передбачає знайомство з неповнолітнім, малолітнім, пояснення мети зустрічі.

Етап вільної розповіді має на меті надати можливість неповнолітньому, малолітньому розповісти про подію (кримінальне правопорушення), тим самим морально підготувати його до майбутніх запитань. Етап запитань передбачає доповнення події кримінального правопорушення певними елементами, які мають значення для з'ясування всіх обставин, зокрема уточнення протиправних дій, що вчиняв опитуваний. Заключний етап – це підписання протоколу опитування, вдячність за участь і прощання.

Опитування неповнолітнього, малолітнього проводить дізнавач або прокурор у присутності законного представника за участю психолога в спеціально відведеному приміщенні або службовому приміщенні без участі сторонніх осіб. Тривалість такої процесуальної дії не може перевищувати одну годину. Усі відомості, які надав опитуваний, заносять до протоколу

опитування неповнолітнього, малолітнього. За необхідності, під час процесуальної дії можуть застосовувати відеофіксацію.

Оскільки опитування неповнолітнього/малолітнього спрямоване на отримання доказів у кримінальному провадженні, вважаємо за необхідне додати його до переліку СРД, передбачених главою 20 КПК України.

У зв'язку з викладеним вище, пропонуємо доповнити главу 20 КПК України статтею 226-1 в такій редакції:

«Стаття 226-1. Опитування неповнолітнього/малолітнього

1. Опитування неповнолітнього, малолітнього проводиться з метою збору фактичних відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань з урахуванням найкращих інтересів дитини.

2. Опитування неповнолітнього, малолітнього проводиться слідчим, дізнавачем, прокурором у присутності законного представника за участю психолога, а за необхідності – лікаря.

3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність надання правдивих показань.

4. Тривалість опитування неповнолітнього, малолітнього не може перевищувати одну годину.

5. Під час опитування неповнолітнього, малолітнього застосовується відеофіксація.

6. Перед початком процесуальної дії особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюються їхні права й обов'язки».

Також слід доповнити ч. 1 ст. 95 КПК України словами: «для цього кримінального провадження [...], а також відібрання пояснення та опитування неповнолітнього, малолітнього».

Отже, опитування неповнолітнього, малолітнього – це ефективний спосіб збору фактичних відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, що мають значення в кримінальному провадженні та враховують найкращі інтереси дитини. Метою опитування неповнолітнього,

малолітнього є отримання точних відомостей, які будуть належними й допустимими доказами в кримінальному провадженні.

Наступна слідча дія, яку проводять у кримінальних провадженнях щодо проступків, – це обшук.

Питанню обшуку в кримінальному провадженні, зокрема за участю неповнолітнього підозрюваного, присвячували свої праці такі вчені: О. Г. Бабенко, П. Д. Біленчук, С. Ф. Денисюк, Є. Д. Лук'янчиков, В. Г. Лісогор, В. С. Кузьмічов, В. В. Романюк, К. С. Рябченко, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та ін.

Відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК України, обшук проводять з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте внаслідок його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [105].

Обшук проводять на підставі ухвали слідчого судді. Клопотання про обшук розглядають у суді в день його надходження за участю слідчого (дізнавача) або прокурора (ст. 234 КПК України) [105].

Необхідно зауважити, що обшук слід проводити в час, коли заподіюють найменшої шкоди звичайним заняттям особи. Перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі має бути пред'явлено ухвалу й надано її копію (ст. 236 КПК України) [105].

Обшук за участю неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого проводять як для встановлення інформації про умови життя та виховання дитини, що перебуває в конфлікті із законом, так і для виявлення та вилучення, наприклад, викраденого майна, знарядь, засобів правопорушення, одягу та взуття, у яких неповнолітній перебував під час вчинення проступку [67, с. 29–31].

Під час проведення обшуку за участю неповнолітнього має бути присутній законний представник, захисник, педагог чи психолог, а якщо

обшук проводять, наприклад, у гуртожитку – то й представник адміністрації гуртожитку [67, с. 29–31].

Дізнавачу під час проведення цієї процесуальної дії необхідно зважати на відомості, що характеризують особу неповнолітнього правопорушника, його інтереси, умови життя. Цьому можуть сприяти не тільки предмети, які будуть виявлені в процесі обшуку, а й гаджети, одяг, загальний порядок в особистій кімнаті (будинку), стиль поведінки неповнолітнього. Тут необхідно зосередити увагу на емоційному стані підлітка, його рухах, словах. Діти здебільшого мають навички самоконтролю значно слабші, ніж дорослі. Також, за можливості, поспостерігати за поведінкою членів сім'ї, близьких людей, які присутні, та як вони впливають на дитину. Одним із важливих аспектів також є встановлення психологічного контакту з підлітком [67, с. 29–31].

Обшук на підставі ухвали слідчого судді необхідно проводити в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. За рішенням дізнавача чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження (ст. 236 КПК України) [105].

Відповідно до ч. 5 ст. 236 КПК України, обшук особи здійснюють особи тієї самої статі в присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. У випадку з неповнолітніми участь законного представника та захисника є обов'язковою. Перебіг і результати особистого обшуку підлітка підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі [105]. Також обшук за участю неповнолітнього мають проводити на моральних засадах, оскільки діти (хоч у якому статусі вони не перебували б) належать до вразливої категорії осіб, тож будь-які процесуальні дії можуть їх травмувати [132].

Відповідно до ч. 10 ст. 236 КПК України, обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку

фіксують за допомогою аудіо- та відеозапису [105]. Про застосування технічних засобів, за допомогою яких фіксують цю СРД, має бути повідомлено учасників обшуку, зокрема неповнолітнього, його законного представника, захисника [67, с. 29–31].

Під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, часто постає необхідність перевірки показань, наданих ними під час допиту. У такому разі дізнавач, прокурор мають право провести СРД – слідчий експеримент [58, с. 342].

Слідчий експеримент проводять шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, дослідів чи випробувань з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження (ст. 240 КПК України) [105].

Дослідженню суті слідчого експерименту в кримінальному провадженні, зокрема, щодо неповнолітніх, присвячували свої наукові праці такі вчені, як П. Є. Антонюк, Н. З. Рогатинська, Ю. А. Чаплинська, К. О. Чаплинський та ін.

Така процесуальна дія є своєрідним «психологічним засобом впливу» на неповнолітнього, оскільки її результати свідчать про те, чи існувало взагалі певне явище або подія. Однак побутує думка, що шляхом проведення слідчого експерименту не може бути перевірено подію загалом. Його слід розглядати як дослідження окремих важливих джерел криміналістичної інформації кримінального правопорушення [94, с. 90].

Слідчий експеримент є важливим елементом для з'ясування механізму вчинення кримінального правопорушення, правильної оцінки обстановки події та інших відомостей, які мають доказове значення. У процесі проведення цієї слідчої дії обставини правопорушення встановлюють шляхом безпосереднього їх відтворення, тому експеримент слід проводити в таких умовах, які найбільше схожі до подій у минулому [325].

Під час проведення слідчого експерименту неповнолітньому підозрюваному, обвинуваченому необхідно дозволити певну

«самостійність»: він повинен говорити, показувати предмети, демонструвати дії, пов'язані з правопорушенням самостійно, без сторонньої допомоги. У процес його вільної розповіді забороненим є втручання будь-яких осіб. Після завершення показань дізнавач, прокурор можуть поставити уточнювальні запитання, попросити повторити певну ситуацію [325].

Також необхідно спрямувати увагу на поведінку неповнолітнього – до правоохоронних органів він може ставитися насторожено, недовірливо. Важливу роль відіграє бажання применшити свою вину, унаслідок чого неповнолітній намагатиметься перекрутити факти або ж приховати їх, заперечити свою причетність до вчиненого діяння тощо [325].

До ознак неправди належать вербальні й невербальні реакції неповнолітнього. Серед вербальних наявні: зміна швидкості та гучності мовлення; зміна дихання; надмірна готовність до спілкування; ухилення від відповідей; перебивання; повторення запитання декілька разів тощо. До невербальних належать: жести, міміка, поза, зоровий контакт, артикуляція тощо. Необхідно зазначити, що окреслені вище вияви неправди треба розглядати тільки в сукупності [325].

Процес проведення слідчого експерименту з неповнолітнім охоплює три етапи: підготовчий (початковий), експериментальний (головний) і заключний [325].

До тактичних прийомів підготовчого етапу належать: встановлення завдань слідчого експерименту; визначення місця, часу й інших умов його проведення; збір учасників (для проведення слідчих дій з неповнолітніми до участі запрошують законний представник, захисник, педагог, психолог). Проведення слідчого експерименту допускають за умови, що не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижують їх честь і гідність, не завдається шкода (ч. 4 ст. 240 КПК України) [105]. Також підготовчий етап передбачає створення плану, реконструкцію обстановки події, підготовку та перевірку технічних

засобів фіксації, інформування всіх учасників про умови й особливості проведення слідчої дії [325].

Експериментальний етап охоплює такі тактичні прийоми: перевірка всіх учасників слідчої дії; роз'яснення прав й обов'язків кожного з учасників; розподіл слідчої дії на певні етапи (частини); проведення процесуальних дій [325].

На заключному етапі складають протокол слідчого експерименту, у якому фіксують умови його проведення та результати. До протоколу додають також дані вимірювання, фотоматеріали, звуко- чи відеозапис, плани й схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки тощо [325].

На нашу думку, проведення відеофіксації слідчого експерименту за участю неповнолітнього є обов'язковою умовою навіть за присутності понятих. Можливість перегляду цього відеозапису сторонами кримінального провадження є невід'ємною частиною оцінки доказів. З огляду на викладене вище, пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 240 КПК України положенням такого змісту: «Відеофіксація слідчого експерименту за участю неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого є обов'язковою».

Освідування особи проводять для виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу (ч. 1 ст. 241 КПК України) [105].

Тілом особи вважають фізичну структуру людини, весь людський організм, отже, проведення цієї слідчої дії є засобом отримання відомостей про вміст органів людини – шлунка, інших порожнин тіла (зокрема, за допомогою ультразвуку, рентгену тощо, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу) [103, с. 321; 170, с. 84].

Процесуальним основам освідування та його проблематиці свої праці присвячували А. В. Даниленко, А. А. Благодир, С. Ю. Карпушин, Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков, Н. З. Рогатинська, С. В. Харченко, Д. О. Шумейко та ін.

Відповідно до ч. 2 ст. 241 КПК України, освідування здійснюють на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюють особи тієї самої статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яку освідують. Дізнавач, прокурор не вправі бути присутнім під час освідування особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню [105].

Під час безпосереднього огляду тіла неповнолітнього дізнавач має дотримуватися такої послідовності:

1) спершу проводять загальний огляд неповнолітнього – фіксують одяг, зазвичай зверху вниз, від загального до окремого. Далі оглядають відкриті ділянки тіла – голову, шию, кисті рук тощо. Увагу спрямовують на відкриті волосяні покриви, складки шкіри, фаланги, міжфалангові та міжпальцеві складки, нігті, піднігтьова частина;

2) необхідно запропонувати неповнолітньому самостійно й послідовно зняти одяг, який на ньому є;

3) провести безпосередній огляд оголеного тіла неповнолітнього. Його також проводять зверху вниз, спереду, ззаду, з боків. Увагу зосереджують на тілесних ушкодженнях (якщо такі наявні): визначають вид ушкодження (синець, рана, опік тощо), кількість і розміщення (локалізацію), розміри, форму, стан, колір, характер рани (краї та середина). Описуючи особливі прикмети – шрами, татуювання, родимки, – необхідно зазначати їх розміщення, кількість, форму, розмір, колір і зміст.

За результатами проведення освідування неповнолітнього складають протокол (ст. 241, 104–106 КПК України) [105].

Звісно, неповнолітньому підозрюваному, обвинуваченому, який добровільно надав згоду на проведення освідування, неприємний той факт, що його оголене тіло розглядають усі учасники слідчої дії (дізнавач, прокурор, законний представник, захисник, педагог, психолог, поняті й інші особи).

Тому під час освідчування не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я (ч. 4 ст. 241 КПК України) [100]. Учені Є. О. Курта та Г. С. Римарчук акцентують на тому, що ця слідча дія покладає на дізнавача та прокурора моральний обов'язок, основними ознаками якого є повага до честі й гідності особи [111, с. 258–259].

Відбирання біологічних зразків неповнолітнього проводять з огляду на ст. 241 та 245 КПК України [105]. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право дозволити дізнавачу, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання подане стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово (ч. 3 ст. 245 КПК України) [105].

Під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, також проводять судові експертизи.

Порядок призначення експертиз у кримінальних провадженнях встановлює КПК України, Закон України «Про судову експертизу» [211], а також наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» від 8 жовтня 1998 року № 53/5 [195].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [211].

Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України, експертизу проводить експертна установа, експерт або експерти, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках і порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження,

необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права [105].

Відповідно до КПК України, обов'язкове проведення експертизи має бути забезпечене у випадках:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;

4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

5) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити й не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням (ч. 2 ст. 242 КПК України) [105].

Згідно зі ст. 486 КПК України, у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації, призначають комплексну психолого-психіатричну експертизу [105].

Неповнолітня особа, яка вчинила кримінальний проступок, під впливом своїх психологічних і вікових особливостей не завжди може правильно сприймати свої протиправні дії та власне подію вчинення проступку. Відповіді на ці питання може дати комплексна психолого-психіатрична експертиза, яку активно застосовують у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх, а її предметом є розумовий розвиток дитини, ступінь формування її особистісних рис, ставлення до власних вчинків і дій [30, с. 114].

Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати під час призначення покарання та обрання заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза (ч. 2 ст. 486 КПК України) [105].

Тобто комплексна психолого-психіатрична і психологічна експертизи встановлюють ті особливості психічної діяльності та такі їх вияви в поведінці особи, які мають юридичне значення та зумовлюють певні правові наслідки [25, с. 91; 237]. Основним об'єктом, на який спрямовані комплексна психолого-психіатрична та психологічна експертизи, є особа – підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач; малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку [195], тобто особа будь-якого віку [65, с. 112–118].

Важливо розглянути практику застосування судами результатів таких експертиз. Зокрема, Верховний Суд України в постанові Пленуму № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 року рекомендує призначати комплексну експертизу, яка вимагає залучення широкого кола осіб, що володіють спеціальними знаннями, необхідними для глибшого, повнішого й усебічного дослідження обставин, які підлягають встановленню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх [208].

У постанові зазначено: якщо є підстави вважати, що неповнолітній за своїм інтелектуальним розвитком не досягнув віку (14-ти, 16-ти або 18-ти років), який відповідає даним свідоцтва про народження чи іншого документа, необхідно призначити комплексну психолого-психіатрично-педагогічну експертизу, за допомогою якої це можна підтвердити або спростувати. У разі підтвердження висновком експертизи наявності в неповнолітнього розумової чи психічної відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має поставити на

розгляд питання щодо визнання неповнолітнього таким, що не досягнув віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність і можливе застосування примусових заходів виховного характеру [208].

Звісно, є взаємозалежність показань неповнолітньої особи та психологічних можливостей. Тому достовірність наданих неповнолітнім показань буде залежати від його психологічного стану. Рівень розумового розвитку кожного неповнолітнього різний. Передусім це залежить від умов, у яких він мешкає та виховується, оскільки неповнолітні під впливом віку легко піддаються будь-якому зовнішньому впливу [65].

До джерел інформації про психічний стан неповнолітнього можна віднести показання батьків, близьких родичів, педагогів, медичну документацію, спостереження дізнавача за поведінкою дитини [39, с. 70].

Увагу акцентують не лише на описі події, що сталася, а й на описі суб'єктивного ставлення дитини до себе, близьких, а також до роботи, відпочинку, події, що сталася, тощо. Медична документація – джерело фактичної інформації, у якому зафіксовано, коли і чим хворів підекспертний, чи перебував на обліку в психіатра, які ліки приймав тощо. Значення такої інформації є надзвичайно важливим: якщо підекспертний був на обліку в психіатра, можливо, що він страждав (чи страждає) певними відхиленнями психіки. У такому випадку доцільною стає не просто психологічна, а й комплексна психолого-психіатрична експертиза. Адже відомо, що межові стани й афективна реакція під час спільного впливу обтяжують один одного й можуть зумовлювати глибоке порушення регулятивної функції психіки, що за рішенням суду в окремих випадках дає підстави констатувати неосудність підекспертного. Довести наявності або відсутності такого порушення може лише комплексна психолого-психіатрична експертиза [65, с. 112–118].

Комплексна психолого-психіатрична та психологічна експертизи мають важливе доказове значення в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Зазначене зумовлено тим, що тільки професійні психологи та психіатри досконало володіють спеціальними знаннями, за допомогою яких

можуть виявити в особи психічний розлад і його вплив на пізнавальну й емоційно-вольову сфери її психіки під час вчинення нею кримінального правопорушення й надати професійний висновок щодо зазначених питань [65].

Правильне та своєчасне призначення експертизи в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх із психічними вадами, а також повна та достовірна оцінка висновку експерта є додатковими гарантіями, що забезпечують урахування вікових й індивідуальних психологічних особливостей такої категорії правопорушників, що сприятиме визначенню підстав для застосування примусових заходів медичного характеру [224, с. 152].

Ще одна особливість дізнання полягає в тому, що, відповідно до ст. 298-1 КПК України, у разі незгоди з результатами медичного освідування або висновком спеціаліста, особа протягом 48 год має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи [105; 190]. У такому разі дізнавач або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи, дотримуючись правил, передбачених КПК України. У разі якщо протягом встановленого строку особа не звернеться з клопотанням про проведення експертизи, відповідне клопотання може бути заявлено лише під час судового розгляду [42, с. 73; 190].

2.3. Процесуальні особливості запобіжних заходів, що застосовують до неповнолітніх під час дізнання

Серед заходів забезпечення кримінального провадження важливе місце посідають запобіжні заходи. КПК України передбачає види запобіжних заходів, мету й підстави їх застосування, обставини, які враховують під час їх обрання, а безпосередньо поняття не визначає. Пропонуємо проаналізувати етимологію поняття «запобіжні заходи».

Досліджували запобіжні заходи в кримінальному процесі такі вчені: Г. І. Глобенко, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, З. Ф. Коврига, О. П. Кучинська, В. А. Михайлов, В. В. Рожнова, В. М. Тертишник, В. І. Фаринник, О. Г. Шило та ін.

Зокрема, О. Г. Шило зазначає, що запобіжні заходи – це різновид заходів кримінального *процесуального примусу*, які застосовують за наявності підстав, визначених законодавством, посадовими особами щодо підозрюваного, обвинуваченого з метою запобігти спробам ухилитися від дізнання, суду [291, с. 145].

Процесуальний примус – елемент у механізмі кримінального процесуального регулювання, за допомогою якого держава реалізовує вимоги закону в ситуації, коли особа не виконує чи неналежно виконує встановлені для неї процесуальні обов'язки [130, с. 97].

Примус реалізують через систему дій та рішень, які забезпечують досягнення мети конкретної процесуальної дії або ж мети певної стадії кримінального провадження чи виконання завдань кримінального судочинства загалом, однак за умови, що жодна особа не буде піддана необґрунтованому процесуальному примусу (ст. 2 КПК України) [105].

На думку В. М. Корнукова, кримінальний процесуальний примус – це сукупність передбачених нормами кримінального процесуального права всіх заходів примусового впливу, які мають забезпечити належне виконання завдань кримінального судочинства й виконання учасниками процесу своїх обов'язків під час розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень [88, с. 7].

Натомість В. В. Рожнова вважає, що заходи процесуального примусу – це передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, які застосовують уповноважені на те органи, що ведуть процес, у чітко визначеному законом порядку, щодо осіб, яких залучають до кримінальної процесуальної діяльності, для попередження та

припинення їх неправомірних дій, виявлення та закріплення доказів з метою успішного виконання завдань судочинства [219, с. 9].

Примусові заходи, стверджує М. А. Погорецький, – такі, що передбачені кримінальним процесуальним законом, їх застосовують у визначеному ним порядку уповноважені на це державні органи та їхні посадові особи, за наявності встановлених законом приводів і підстав щодо підозрюваного, обвинуваченого й інших учасників кримінального процесу, спрямовані на попередження та припинення з боку зазначених осіб неправомірних дій, що перешкоджають чи можуть перешкодити належному розслідуванню кримінального провадження органами досудового розслідування та суду [177, с. 7]. Ми поділяємо таку думку.

На підставі аналізу норм чинного КПК України, результатів наукових досліджень у цій сфері та матеріалів практики примусові заходи можна поділяти на запобіжні заходи (передбачені ст. 176 КПК України) і заходи забезпечення кримінального провадження, які було проаналізовано в попередньому підрозділі.

Запобіжні заходи за своєю правовою сутністю є заходами процесуального примусу. Це певні обмеження для особи, яку підозрюють чи обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення [232, с. 294–301]. Хоча їх і застосовує виключно суд, вони не містять факторів покарання та ставлення держави до особи як до злочинця.

Водночас В. І. Фаринник зауважує, що рішення про обрання запобіжного заходу має ґрунтуватися на сукупності належних доказів, які засвідчують необхідність попередження неналежної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого [281, с. 4].

Отже, запобіжні заходи – це різновид заходів забезпечення кримінального провадження превентивного характеру, які застосовують слідчий суддя, суд за наявності підстав і в порядку, встановленому законодавством, щодо підозрюваного, обвинуваченого з метою забезпечення

покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам його можливої неправомірної поведінки [102, с. 84; 249].

Відповідно до ст. 177 КПК України, *метою* застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам:

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;
- 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
- 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому самому кримінальному провадженні;
- 4) перешкоджати кримінальному провадженню в інший спосіб;
- 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому його підозрюють, обвинувачують [105].

Визначення мети застосування запобіжних заходів, зазначає Г. Л. Алейніков, тісно пов'язано зі встановленням обґрунтованих підстав для їх застосування [3, с. 31–35].

Підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України [105].

Отже, під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу, крім наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України, слідчий суддя, суд на підставі наданих сторонами кримінального провадження матеріалів зобов'язаний оцінити в сукупності всі обставини, зокрема:

- 1) вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;

2) тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі в разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого його підозрюють, обвинувачують;

3) вік і стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого;

4) міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, зокрема наявність у нього родини й утриманців;

5) наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання;

6) репутацію підозрюваного, обвинуваченого;

7) майновий стан підозрюваного, обвинуваченого;

8) наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого;

9) дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо їх застосовували до нього раніше;

10) наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення;

11) розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюють, обвинувачують особу, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюють, обвинувачують особу, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовують відповідні обставини;

12) ризик продовження чи повторення протиправної поведінки, зокрема ризик летальності, що його створює підозрюваний, обвинувачений, зокрема у зв'язку з його доступом до зброї (ст. 178 КПК України) [105].

Отже, запобіжними заходами в кримінальному процесі, відповідно до ст. 176 КПК України, є: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою [105].

Однак ст. 299 КПК України передбачає, що під час розслідування кримінальних проступків як тимчасовий запобіжний захід застосовують

затримання особи, а також такі запобіжні заходи, як особисте зобов'язання та особиста порука [105].

Звісно, під час застосування до неповнолітнього запобіжних заходів необхідно керуватися індивідуальним підходом. Слід ураховувати вікові та психологічні особливості неповнолітнього, стан здоров'я, вид діяльності, місце мешкання, ефективність обраних заходів, а також те, що саме вчинив неповнолітній – кримінальний проступок чи злочин. Запобіжні заходи в межах кримінального провадження щодо неповнолітніх повинні мати забезпечувальний і виховний, але в жодному разі не каральний характер [232, с. 294–301].

У рекомендації Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 липня 2013 року № 223-1134/0/4-13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх» безпосередньо зазначено, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюють у загальному порядку з огляду на особливості, передбачені главою 38 КПК України, та з дотриманням принципу забезпечення реалізації неповнолітніми особами права користуватися додатковими гарантіями, встановленими вітчизняним законом і міжнародними договорами [207]. Такий підхід відповідає положенням основних міжнародно-правових актів у сфері забезпечення прав дитини.

Зокрема, ст. 3 Конвенції ООН Про права дитини визначає, що в усіх діях щодо дітей першочергово увагу спрямовують на якнайкращому забезпеченні інтересів дитини, а ст. 37 встановлює вимогу, що жодна дитина не повинна зазнавати катування та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [83]. Своєю чергою в п. 54 Керівних принципів ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) передбачено умову, що жодна дитина або молода людина не повинна зазнавати грубих або таких, що принижують гідність, покарання в сім'ї, школі чи інших установах [75]. Зрештою, п. 5.1. Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються

відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), передбачено, що «система правосуддя щодо неповнолітніх має бути спрямована передусім на забезпечення добробуту неповнолітнього й того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди співмірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення [147].

Отже, під час досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, допускається застосування таких запобіжних заходів, як особисте зобов'язання та особиста порука.

Відповідно до ст. 179 КПК України, особисте зобов'язання – це найбільш м'який запобіжний захід, який полягає в обмеженні права підозрюваного, обвинуваченого на свободу пересування, вільний вибір місця проживання чи перебування шляхом покладення на нього зобов'язання виконувати визначені слідчим суддею, судом обов'язки [105].

Обов'язками, які можна покласти на неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, можуть бути (ст. 194 КПК України):

- 1) прибувати до визначеної службової особи зі встановленою періодичністю;
- 2) не відлучатися з населеного пункту, у якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;
- 3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;
- 4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею, дотримуючись умов, визначених слідчим суддею, судом;
- 5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом;
- 6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;
- 7) докласти зусиль до пошуку роботи або навчання;

8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України та в'їзд в Україну;

9) носити електронний засіб контролю [198].

Такі обов'язки можуть бути покладені на неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого на строк не більше ніж два місяці. У разі необхідності, цей строк може бути подовжений клопотанням прокурора в порядку, передбаченому КПК України (ч. 7 ст. 194 цього Кодексу) [105].

Неповнолітньому підозрюваному в присутності законного представника, захисника, психолога письмово під підпис повідомляють покладені на нього обов'язки [105].

Розглядаючи особисте зобов'язання, необхідно зазначити, що частина наукової спільноти вважає його недостатньо ефективним, оскільки немає усвідомлення та чіткого розуміння його значення для неповнолітнього. Із цього приводу О. Ф. Вакуленко вважає, що особисте зобов'язання ґрунтується на ефекті страху перед покаранням [21, с. 98]; І. В. Тарасова обстоює схожу думку, що мета запобіжного заходу – це превентивність, запобігання небажаній поведінці, а не залякування неповнолітнього, оскільки запобіжні заходи не є покаранням [247, с. 155].

Особиста порука полягає в тому, що особи, які, на думку слідчого судді, заслуговують на довіру, надають письмове зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків і зобов'язуються за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу (ст. 180 КПК України) [105].

Кількість поручителів визначає слідчий суддя, суд, який обирає запобіжний захід. Наявність одного поручителя може бути визнано достатньою лише в тому разі, коли ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру (ч. 2 ст. 180 КПК України) [105]. Це можуть бути: вчителі неповнолітнього в школі, шкільний психолог, тренер зі спорту, наставник,

близька людина (повнолітня), повнолітні родичі. Надзвичайно важливо, що ця людина має бути авторитетом для неповнолітнього.

Поручителю роз'яснюють, у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюють або обвинувачують особу, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки поручителя та наслідки їх невиконання, право на відмову від прийнятих на себе зобов'язань і порядок реалізації такого права (ч. 3 ст. 180 КПК України) [105].

Поручитель може відмовитися від взятих на себе зобов'язань до виникнення підстав, які тягнуть за собою його відповідальність. У такому разі він забезпечує явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну йому запобіжного заходу на інший (ч. 4 ст. 180 КПК України) [105].

У разі невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань на нього накладають грошове стягнення (ч. 5 ст. 180 КПК України) [105].

Необхідно зазначити, що ухвала слідчого судді про застосування особистого зобов'язання чи особистої поруки оскарженню не підлягає. Заперечення проти неї можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді. Контроль за виконанням зобов'язань про особисту поруку й особистого зобов'язання здійснює дізнавач [104; 105].

Ураховуючи викладене вище, пропонуємо доповнити ст. 299 КПК України частиною 2 положенням такого змісту: «Такі запобіжні заходи, як особисте зобов'язання та особиста порука, застосовуються до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого з урахуванням вимог, передбачених статтями 176, 177, 178, 179, 180, 194 цього Кодексу».

Також ми поділяємо думку О. М. Ларіна про те, що мета застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх полягає в попередженні й усуненні перешкод з боку неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) щодо порядку здійснення кримінального судочинства, а також виховному впливі на підлітка [117, с. 24].

Відповідно до ст. 493 КПК України, крім розглянутих нами запобіжних заходів, до неповнолітнього підозрюваного може бути застосовано спеціальний запобіжний захід – передання під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи [105].

Передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи полягає у взятті на себе будь-ким із зазначених осіб або представником адміністрації дитячої установи письмового зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку (ч. 2 ст. 493 КПК України) [105].

Відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», спеціальними установами для дітей є: приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України, притулки для дітей служб у справах дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [203].

Передання під нагляд батьків та інших осіб можливе лише за їхньої на це згоди та згоди неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Особа, яка взяла зобов'язання про нагляд, має право відмовитися від подальшого виконання цього зобов'язання, заздалегідь про це повідомивши (ч. 3 ст. 493 КПК України) [105].

Такий спеціальний запобіжний захід, як передання під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи, вважає О. Ф. Вакуленко, є найефективнішим запобіжним заходом для неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених [21, с. 96]. Це зумовлено положенням так званих Пекінських правил (Мінімальних стандартних правил ООН, що

стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх), у яких зазначено, що жодна неповнолітня особа не може бути вилучена з-під нагляду батьків (частково чи повністю), якщо це не зумовлено обставинами провадження [147]. Ураховуючи низьку суспільну небезпеку кримінального проступку як протиправного діяння, вважаємо, що застосування такого запобіжного заходу є найефективнішим.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 року № 5, приймаючи рішення про передання неповнолітнього під нагляд, необхідно враховувати також особистість неповнолітнього, стан його здоров'я, стосунки з батьками, умови виховання та проживання, місце мешкання, місце навчання, успішність, соціальні зв'язки, схильності, спосіб життя тощо [206].

У межах сім'ї батьки мають не тільки право, а й обов'язок забезпечити догляд і нагляд за своїми дітьми. Розлучення дітей та батьків є крайнім заходом, його може бути застосовано тільки тоді, коли це зумовлено серйозними фактами (наприклад, жорстоке поводження з дітьми) [147].

Особа (чи особи), під нагляд якої передають неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, вважає С. В. Пастушенко, має користуватися його повагою, бути для нього (чи неї) авторитетом, опікуватися проблемами підлітка, забезпечити контроль за його поведінкою тощо [173, с. 128].

Також під час відібрання зобов'язання про взяття під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрацію дитячої установи попереджають про характер підозри чи обвинувачення неповнолітнього і про їхню відповідальність у разі порушення взятого на себе зобов'язання. У разі порушення цього зобов'язання на батьків, опікунів і піклувальників накладають грошове стягнення від двох до п'яти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ч. 5 ст. 493 КПК України) [105].

Питання передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи розглядають за клопотанням прокурора за правилами обрання запобіжного заходу або за клопотанням сторони захисту під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу (ч. 6 ст. 493 КПК України) [105].

Ми поділяємо думку О. А. Губської з приводу того, що суд (у більшості випадків) повинен застосовувати передання неповнолітнього під нагляд, оскільки це єдиний найефективніший запобіжний захід, який може бути застосовано до неповнолітнього. Ні особисте зобов'язання, ні особиста порука не мають такого стримувального й виховного впливу. Авторка вважає, що особисте зобов'язання ґрунтується на ефекті страху, а особиста порука – на ефекті сорому [38]. Тому підлітку необхідний такий запобіжний захід, який забезпечуватиме контроль за його поведінкою [256, с. 356], таким і є передання під нагляд.

Проаналізувавши цей спеціальний запобіжний захід, ми дійшли висновку, що його необхідно додати до переліку основних запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України.

Висновки до розділу 2

У межах дослідження проаналізовано особливості досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. Зазначено, що провадження щодо неповнолітніх здійснюють відповідно до вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та з огляду на практику ЄСПЛ.

Визначено особливості кримінальних процесуальних гарантій неповнолітніх, які передбачають участь законних представників, захисника, психолога, педагога, лікаря, презумпцію невинуватості, право бути

ознайомленим з обвинуваченням, право на апеляцію тощо. Актуалізовано діяльність ювенальних дізнавачів, прокурорів, суддів, винесено пропозицію про запровадження ювенальних адвокатів. На підставі проаналізованого запропоновано внести зміни до чинних норм КПК України.

Встановлено предмет доказування в кримінальних проступках, які вчинили неповнолітні, висвітлено його елементи, що охоплюють загальні обставини, передбачені ст. 91 КПК України, і спеціальні, передбачені ст. 485 КПК України, – відомості про неповнолітнього, ставлення до вчиненого діяння, умови життя, наявність підбурювачів тощо.

У підрозділі 2.1. «Особливості досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми» розглянуто міжнародно-правові принципи, яких необхідно дотримуватися під час правосуддя, дружнього до дітей. Серед них виокремлено такі: найкращі інтереси дитини, верховенство права, реабілітація та перевиховання неповнолітнього, ефективна участь неповнолітнього в провадженні, справедливий і публічний розгляд провадження, розумність строків тощо.

Проаналізовано заходи забезпечення кримінального провадження, які застосовують під час дізнання щодо неповнолітніх. Серед них: виклик, судовий виклик, привід, грошове стягнення, тимчасове вилучення майна, арешт майна. Окреслено правові підстави затримання неповнолітнього, який вчинив кримінальний проступок.

Схарактеризовано вимоги та порядок проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. Визначено поняття процесуальних дій у кримінальному процесі та їх співвідношення зі слідчими діями.

Висвітлено особливості таких слідчих дій, як: допит неповнолітнього підозрюваного; обшук за участю неповнолітнього підозрюваного; слідчий експеримент; освідування неповнолітнього; проведення експертиз під час дізнання.

Увагу зосереджено на методиці допиту в «зеленій кімнаті», процедурі проведення child-friendly допиту, процесуального інтерв'ю, особливостях застосування з боку посадових осіб мовленнєвого маніпулювання щодо дитини й доречності аудіо- та відеофіксації допиту дитини. На підставі цих даних запропоновано зміни до КПК України (стосовно доцільності використання поняття «опитування», коли йдеться про малолітніх чи неповнолітніх).

З'ясовано процесуальні особливості запобіжних заходів, які застосовують до неповнолітнього під час дізнання, – особистого зобов'язання, особистої поруки, передання під нагляд. На підставі дослідження сформульовано висновки щодо ефективності такого спеціального запобіжного заходу, як передання під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАКІНЧЕННЯ ДІЗНАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

3.1. Загальні положення закінчення дізнання щодо неповнолітніх

Закінчення досудового розслідування – це заключний етап діяльності уповноваженої особи стадії досудового розслідування, на якому приймають остаточне для цієї стадії рішення [102, с. 138]. Згідно з постановою Касаційного кримінального суду від 17 лютого 2021 року № 344/6630/17, кінцевим моментом строку досудового розслідування є його закінчення, як це передбачено в ст. 219 КПК України [184]. Ми цілком поділяємо таку позицію.

На думку Г. М. Міньковського, закінчення розслідування – це комплекс процесуальних дій, що має серйозне значення для забезпечення правильності й переконливості висновків слідства щодо обставин вчинення правопорушення та регламентований процесуальним законодавством [141, с. 13]. Чинний КПК України не визначає поняття «закінчення досудового розслідування», у ньому лише йдеться про його процесуальні форми, строки й повноваження сторін кримінального провадження.

Проаналізувавши ст. 3 КПК України, можна дійти висновку, що закінчення досудового розслідування – це завершальна стадія досудового розслідування, що полягає в закритті кримінального провадження, направленні до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного, виховного характеру або клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [105].

Зокрема, ст. 219 КПК України передбачає, що строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР до дня звернення до суду з обвинувальним актом,

клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження [105].

З огляду на положення ч. 3 ст. 219 КПК України, з дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування має бути закінчене:

1) протягом сімдесяти двох годин – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або затримання особи в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 298-2 КПК України;

2) протягом двадцяти діб – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, якщо підозрюваний не визнає вину або необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, або вчинення кримінального проступку *неповнолітнім*;

3) протягом одного місяця – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо особа заявляє клопотання про проведення експертизи у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 298-4 КПК України [105].

Строк досудового розслідування може бути продовжено в порядку, передбаченому КПК України, однак загальний строк не може перевищувати одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, передбачених п. 1 і 2 ч. 3 ст. 219 КПК України (ч. 4 ст. 219 КПК України) [105].

Загальний строк досудового розслідування кримінальних проступків щодо неповнолітніх може становити 20 діб з можливим продовженням строку досудового розслідування до одного місяця.

Отже, *закінчення дізнання* – комплекс процесуальних дій і рішень, що здійснюються у визначені КПК України строки, встановленій послідовності й порядку, які у своїй сукупності забезпечують можливість здійснення подальшого кримінального провадження або його припинення відповідно до

завдань кримінального провадження загалом (ст. 2 КПК України) і безпосередніх завдань стадії досудового розслідування зокрема [42, с. 89].

Досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюють згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК України, з огляду на положення глави 25 КПК України [105]. На етап закінчення дізнання поширюються всі загальні положення закінчення досудового розслідування, передбачені ст. 283 КПК України, до яких належать:

- 1) закриття кримінального провадження (ст. 284, п. 1 ч. 2 ст. 301 КПК України);
- 2) звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності (§2 глави 24, п. 3 ч. 2 ст. 301 КПК України);
- 3) звернення до суду з обвинувальним актом (ст. 291, п. 3 ч. 2 ст. 301 КПК України);
- 4) звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру (ст. 292, п. 3 ч. 2 ст. 301 КПК України);
- 5) направлення кримінального провадження для проведення досудового слідства (ст. 218, п. 4 ч. 2 ст. 301 КПК України).

Суб'єктами закінчення дізнання є дізнавач і прокурор. До повноважень дізнавача належать [42, с. 89–90] :

- встановлення наявності підстав й умов для закінчення дізнання в одній з передбачених законом форм;
- ухвалення рішення про закриття кримінального провадження;
- у разі встановлення факту вчинення особою злочину, за погодженням із прокурором передання матеріалів кримінального провадження керівнику органу досудового розслідування з огляду на підслідність [190];
- у разі закінчення дізнання у формі складання обвинувального акта – роз'яснення підозрюваному, потерпілому, представнику юридичної особи,

щодо якої здійснюють провадження, зміст встановлених досудовим розслідуванням обставин, а також наслідків надання згоди на розгляд обвинувального акта в спрощеному порядку;

- у разі закінчення дізнання у формі складання обвинувального акта – переконання в добровільності згоди підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, на розгляд обвинувального акта в спрощеному провадженні;

- систематизація та оформлення матеріалів дізнання;
- направлення прокурору матеріалів дізнання;
- письмове повідомлення підозрюваного, його захисника, законного представника, потерпілого й інших зацікавлених учасників про подання прокурору матеріалів дізнання.

До повноважень прокурора належать:

- перевірка наявності підстав й умов для закінчення дізнання в одній з передбачених законом форм;

- прийняття рішення про закриття кримінального провадження;

- прийняття рішення про звільнення затриманої особи;

- скасування постанови дізнавача про закриття кримінального провадження;

- прийняття рішення про повернення дізнавачу кримінального провадження з письмовими вказівками про проведення процесуальних дій з одночасним продовженням строку дізнання до одного місяця;

- прийняття рішення про звернення до суду з обвинувальним актом [190];

- у разі закінчення дізнання у формі складання обвинувального акта – роз'яснення підозрюваному, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, зміст встановлених досудовим розслідуванням обставин, а також наслідків надання згоди на розгляд обвинувального акта в спрощеному порядку;

– у разі закінчення дізнання у формі складання обвинувального акта – переконання в добровільності згоди підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, на розгляд обвинувального акта в спрощеному провадженні;

– зазначення в обвинувальному акті клопотання про його розгляд у спрощеному порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні;

– прийняття рішення про звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру;

– прийняття рішення про звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру;

– прийняття рішення про звернення до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності;

– прийняття рішення про направлення кримінального провадження для проведення досудового слідства;

– забезпечення надання підозрюваному або його захиснику, потерпілому чи його представнику матеріалів дізнання шляхом їх вручення, а в разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень, зокрема шляхом надсилання копій матеріалів дізнання за останнім відомим місцем проживання чи перебування таких осіб [190];

– складання протоколу про відмову в отриманні копій матеріалів дізнання чи їх неотримання;

– систематизація та оформлення матеріалів дізнання;

– направлення матеріалів дізнання до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності [42, с. 89–90].

Ще одним суб'єктом, який наділений владними повноваженнями на етапі ухвалення процесуального рішення за результатами дізнання, є слідчий

суддя. Відповідно до ст. 28 КПК України, кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути розглянуто в суді першочергово [105].

Отже, закінченню дізнання щодо неповнолітніх має передувати встановлення наявності відповідних підстав й умов, тож пропонуємо їх розглянути.

Підстави закриття кримінального провадження передбачено в ст. 284 КПК України [105]. Також дізнавач уповноважений закрити кримінальне провадження, якщо в ньому жодній особі не повідомлено про підозру та строк досудового розслідування закінчився [105].

Розглянемо особливості закриття кримінального провадження у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України) [105].

Відповідно до ст. 12 КК України, кримінальні правопорушення поділяють на кримінальні проступки та злочини [96].

Відповідно до ч. 1 ст. 12 КК України, кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше ніж три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [96].

Складом кримінального проступку є сукупність таких ознак, як суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона [152]. Відсутність принаймні однієї із цих ознак засвідчує відсутність складу кримінального проступку.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [96]. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років (ст. 22 КК України). Законодавець також вказує на занижений вік кримінальної відповідальності за окремі кримінальні правопорушення, передбачені ст. 22 КК України, – з 14-ти років [96].

Згідно із цим положенням, формально склад кримінального правопорушення буде відсутній, якщо його вчинить особа віком 12-ти років. Однак, відповідно до ст. 97 КК України, до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого КК України, суд може застосувати примусові заходи виховного характеру [96]. Це також передбачено в ст. 498 КПК України [105].

Звернення до суду з обвинувальним актом за результатами дізнання належить до повноважень прокурора (ст. 301 КПК України) [105]. Відповідно до ч. 2 ст. 301 КПК України, прокурор зобов'язаний не пізніше ніж за три дні після отримання матеріалів дізнання разом з повідомленням про підозру, а в разі затримання особи в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 298-2 КПК України, протягом двадцяти чотирьох годин звернутися до суду з обвинувальним актом [105; 190].

Відповідно до ч. 5 ст. 301 КПК України, у разі прийняття прокурором рішення про звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор зобов'язаний у межах строків, визначених частиною другою цієї статті, забезпечити надання особі, яка вчинила кримінальний проступок, або її захиснику, потерпілому чи його представнику копій матеріалів дізнання шляхом їх вручення, а в разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень, зокрема шляхом надсилання копій матеріалів дізнання за останнім відомим місцем проживання чи перебування таких осіб. У разі відмови зазначених осіб їх отримати чи зволікання з отриманням зазначених осіб вважають такими, що отримали доступ до матеріалів дізнання [105].

Про відмову від отримання копій матеріалів дізнання чи неотримання таких копій складають відповідний протокол, який підписує прокурор й особа, що відмовилася отримувати, або прокурор, якщо особа не з'явилася

для отримання копій матеріалів дізнання (ч. 5 ст. 301 КПК України) [105; 190].

Обвинувальний акт, відповідно до ст. 291 КПК України, має містити такі відомості:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата й місце народження, місце проживання, громадянство);
- 3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 3¹) анкетні відомості викривача (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого (дізнавача), прокурора;
- 5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону й статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність і формулювання обвинувачення;
- 6) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;
- 7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- 7¹) підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими;
- 8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);
- 8¹) розмір пропонованої винагороди викривачу;
- 9) дату й місце його складення та затвердження.

Відповідно до ч. 3 ст. 291 КПК України, обвинувальний акт підписують дізнавач і прокурор, який його затвердив, або лише прокурор, якщо він склав його самостійно [105].

З огляду на положення ч. 4 ст. 291 КПК України, до обвинувального акта додають: реєстр матеріалів досудового розслідування; цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування; розписку підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування; розписку або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного; довідку про юридичну особу, щодо якої здійснюють провадження. Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється [105].

Отже, кримінальне провадження щодо неповнолітнього, який досягнув віку кримінальної відповідальності, але не досягнув 18-ти років, може бути закінчено на загальних підставах, передбачених ст. 283 КПК України, а також на особливих – із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру (ст. 497 КПК України).

Відповідно до ст. 497 КПК України, якщо під час досудового розслідування прокурор дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, якого обвинувачують у вчиненні вперше кримінального проступку, необережного нетяжкого злочину без застосування кримінального покарання, він складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру й надсилає його до суду [105].

Клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру може бути складене й надіслане до суду за умови, що неповнолітній обвинувачений та його законний представник проти цього не заперечують (ч. 2 ст. 497 КПК України) [105].

Відповідно до ст. 498 КПК України, підставами для застосування примусових заходів виховного характеру є: вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може

наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. А клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру має відповідати вимогам ст. 291 КПК України, а також містити інформацію про захід виховного характеру, який пропонують застосувати (ст. 292 КПК України) [105].

Аналізуючи статтю 291 КПК України й загальні положення досудового розслідування щодо неповнолітніх, ми дійшли висновку, що в клопотанні про застосування примусових заходів виховного характеру мають бути такі положення:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) анкетні відомості особи, щодо якої є можливість застосувати примусові заходи виховного характеру (обов'язково із зазначенням числа, місяця та року народження неповнолітнього);
- 3) анкетні відомості потерпілого;
- 4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;
- 5) викладення фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правова кваліфікація кримінального правопорушення з посиланням на положення статті (частини статті) КК України;
- 6) відомості, які зазначені в ст. 485 КПК України, тобто ті, які характеризують особу неповнолітнього та вказують на можливість його виправлення без застосування кримінального покарання;
- 7) умови й підстави застосування примусового заходу виховного характеру (вчинення вперше кримінального проступку, доведення висновків щодо можливості виправлення неповнолітнього);
- 8) зазначення виду заходу, який необхідно застосувати;
- 9) характер і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- 10) розмір витрат на залучення експерта;

11) дата й місце складання та затвердження [42, с. 124].

Одночасно з переданням клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати їх копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування неповнолітньому підозрюваному, його захиснику, законному представнику [105].

3.2. Процесуальний порядок прийняття судом рішення про застосування примусових заходів виховного характеру за результатами дізнання

Серед видів відповідальності за вчинення неповнолітніми кримінальних проступків важливе місце посідає призначення судом рішення про застосування щодо них примусових заходів виховного характеру.

У зв'язку зі специфічними особливостями ще не сформованої психіки неповнолітніх, що охоплюють соціальний, інтелектуальний та емоційний показники, останні схильні до посиленого сприйняття стороннього впливу, унаслідок чого в них формуються власні моральні принципи «правильності» вчинених дій, що часто супроводжується вчиненням протиправних діянь. Однак питання про застосування щодо них примусових заходів виховного характеру й досі залишається актуальним, попри постійне обговорення його в наукових колах.

Дослідження, присвячені примусовим заходам виховного характеру, здійснювали В. М. Бурдін, О. Ф. Вакуленко, О. В. Кузьменко, Г. М. Мінковський, В. О. Навроцький, А. О. Сілкова, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, О. О. Ямкова та ін.

Примусові заходи виховного характеру ґрунтуються на виховних принципах. На відміну від покарання, вони спрямовані на створення умов

позитивної соціалізації неповнолітнього, покращення його особистісних рис, з огляду на соціальні, вікові та психологічні особливості.

Більшість неповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки, не є серйозними злочинцями, не мають стійких антисоціальних установок, тому застосування щодо них примусових заходів виховного характеру стане основою їх виправлення та перевиховання.

Ми поділяємо позицію В. П. Іванова про те, що ці заходи мають правовий характер, на відміну від заходів лише педагогічного або лише виховного впливу [54, с. 34]. Зокрема, примусові заходи виховного характеру застосовують у вигляді відповідальності за вчинений кримінальний проступок. Механізм їх застосування передбачений кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством. Рішення про їх застосування приймає суд. Суди здійснюють правосуддя на підставі Конституції та законів України, а також на засадах верховенства права [212].

Відповідно до ст. 497 КПК України, під час судового розгляду суд може прийняти рішення про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність [105].

Слід зауважити, що поняття примусових заходів виховного характеру законодавчо не закріплено, а порядок розгляду судами таких правопорушень передбачений постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 року № 2 [208]. Зазначені примусові заходи виключають усі ознаки кримінального покарання, а їх метою є виховний вплив на неповнолітнього та повне забезпечення його інтересів.

Із цього приводу І. О. Кобзар акцентує на тому, що примусові заходи виховного характеру, з одного боку, реалізують як засіб кримінального процесуального впливу, а з іншого – як заходи, що замінюють покарання [79, с. 21–22].

Дослідник П. В. Іванов зазначає, що примусові заходи виховного характеру спрямовані на ресоціалізацію неповнолітнього, а не на його покарання [55, с. 76]; Г. О. Єремій та А. М. Яценко також визначають виправлення неповнолітнього як мету примусових заходів виховного характеру. Науковці стверджують, що особливість примусових заходів виховного характеру полягає, зокрема, в тому, що досягнення виправлення можливе без застосування покарання [47, с. 12; 295, с. 63].

Тож можна вважати, що примусовими заходами виховного характеру є заходи кримінально-правового впливу, які спрямовані на виправлення неповнолітнього, що вчинив суспільно небезпечне діяння, за допомогою комплексу соціальних, виховних, педагогічних і правових заходів, з огляду на найкращі інтереси дитини.

Відповідно до ч. 1 ст. 105 КК України, неповнолітній, який вчинив кримінальний проступок, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання [96]. У такому разі до неповнолітнього застосовують примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК України, серед яких:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля, встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передання неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- 4) покладення на неповнолітнього, який досягнув віку 15-ти років і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не

перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх і порядок їх залишення визначені законом (ст. 105 КК України) [96].

Також до неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, які встановлює суд, що забезпечує вищу ефективність виправлення підлітка [27, с. 201–209].

Окреслені заходи кримінально-правового характеру, що застосовують до неповнолітніх, ґрунтуються на міжнародних нормативно-правових актах, серед яких Конвенція про права дитини, Декларація прав дитини, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), тощо. Пропонуємо детальніше їх розглянути.

Застереження є одним з найм'якших заходів виховного характеру. Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 року № 2, його може бути здійснено шляхом роз'яснення судом неповнолітньому правопорушнику наслідків його дій – шкоди, завданої охоронюваним законом правам особи, інтересам суспільства або держави, оголошення неповнолітньому правопорушнику осуду за ці дії, а також попередження про суворіші правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної поведінки або вчинення нового суспільно небезпечного діяння [208].

Цей захід ґрунтується на «моральному впливі» й має на меті утримати підлітка від вчинення правопорушення [153, с. 97]. Побутує думка, що під час застосування застереження неповнолітній не відчуває жодних негативних наслідків, а тому цей захід не є ефективним [20, с. 49]. Ми вважаємо таку позицію обґрунтованою, адже застереження має «разовий» вплив на підлітка, тому його необхідно застосовувати разом з іншими заходами виховного характеру.

Наприклад, ухвалою Іллінецького районного суду Вінницької області від 1 березня 2018 року у справі № 131/10/18 судом до неповнолітнього

ОСОБА_1 було застосовано примусові заходи виховного характеру у вигляді застереження та передання під нагляд матері ОСОБА_2. Строк застосування таких заходів – один рік. Важливим є те, що неповнолітній ОСОБА_1 визнав свою вину та щиро розкався у вчиненому, а матір ОСОБА_2 згодна на передання сина їй під нагляд [266].

Обмеженням дозвілля та встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього правопорушника є обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборона відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце мешкання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів) тощо [208].

На практиці обмеження дозвілля та встановлення особливих вимог щодо поведінки підлітка можуть встановлювати на різний строк на розсуд суду. До таких заходів належать також проходження певних курсів, закінчення навчання в школі, одержання професійних навичок, працевлаштування тощо. Слід зазначити, що такий перелік не є вичерпним.

Судове рішення щодо встановлення особливих вимог до поведінки виніс Малиновський районний суд м. Одеси 20 жовтня 2021 року у справі № 521/4558/21 (провадження 1-кп/521/1118/21). Зокрема, суд зобов'язав обвинувачених ОСОБА_1 та ОСОБА_2 прочитати такі твори: 1) повість (за іншими виданнями – роман) «Пригоди Тома Соєра» 1876 року Марка Твена; 2) роман «Пригоди Гекльберрі Фінна» 1884 року Марка Твена; 3) пригодницьку повість (за іншими виданнями – роман) «Біле Ікло» 1906 року Джека Лондона; 4) вірш Тараса Шевченка «Минають дні, минають ночі...» 1845 року. Як аргументи суд зазначив, що «покарання повинно бути призначено кожній особі з огляду на індивідуальні обставини, які встановлені під час судового розгляду. Суд далекий від думки, що тільки за допомогою покарань, встановлених у кримінальному законі, можливо

виправити людину. Очевидно, що це процес, який потребує, крім тривалого часу й індивідуального підходу, ще і сукупності певних соціально-виховних заходів, які могли б, окрім помсти від держави, ще й нести розумні людські цінності. Однак, якщо підходити механічно до призначення покарання, то і результат такої судової роботи буде відповідним. Саме завдяки творам у дитини й повинні створюватись образи прекрасного, найкращого, які вона буде нести через усе життя. І якщо людина була позбавлена такого прекрасного в дитинстві, потрібно компенсувати їй такі знання в сьогоденні. Фактично це питання духовного розвитку людини, питання любові до ближнього й поваги до права власності. У будь-якому випадку такий вид обов'язків як частина покарання повинен бути кориснішим й ефективнішим, ніж будь-яке інше покарання, що передбачено в кримінальному законі» [275].

Також ухвалою Київського районного суду м. Одеси від 20 лютого 2019 року у справі № 520/20875/18 прийнято рішення про застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього ОСОБА_4, учня 7-го класу, у вигляді обмеження дозвілля та встановлення особливих вимог до поведінки малолітнього, а саме: встановити обмеження перебування неповнолітнього ОСОБА_4 поза місцем проживання з 18 год 00 хв до 7 год 00 хв без присутності батьків або осіб, що їх замінюють, строком на 1 рік та заборонити виїжджати в іншу місцевість без супроводу батьків і без дозволу служби у справах дітей Одеської міської ради протягом одного року [267].

Передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, допускається лише за наявності даних про те, що вони здатні забезпечити позитивний виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою. Особами, які замінюють батьків, є, зокрема, усиновителі, опікуни й піклувальники [208].

Питання про передачу неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, суд повинен вирішувати з огляду на дані, що їх характеризують. Неприпустимо передавати неповнолітнього під нагляд

батька чи матері, які позбавлені батьківських прав, а також батьків чи інших осіб, що через свою поведінку не здатні позитивно впливати на нього. Хоча в законі не передбачено обов'язкове отримання згоди батьків або осіб, які їх замінюють, на передання їм неповнолітнього під нагляд, суд має отримати таку згоду [208].

Неповнолітнього правопорушника також можна передати під нагляд педагогічного (за місцем навчання) або трудового (за місцем роботи) колективу – за згодою цього колективу, а також під нагляд окремих громадян – на їхнє прохання. Водночас як педагогічний чи трудовий колектив, так й окремих громадян мають бути спроможні здійснювати виховний вплив на неповнолітнього, постійно й належно контролювати його поведінку та зобов'язані це робити [208].

Строк нагляду суд встановлює з огляду на конкретні обставини справи й мети виправлення неповнолітнього. Практика засвідчує, що цей нагляд має тривати не менше ніж рік, оскільки за стислішого строку він буде малоефективним (але не довше ніж до досягнення особою повноліття) [208].

Зокрема, ухвалою Миколаївського районного суду Львівської області від 7 червня 2019 року у справі № 443/615/19 (провадження 1-кп/447/210/19) прийнято рішення застосувати до неповнолітнього ОСОБА_4 примусові заходи виховного характеру у вигляді його передання під нагляд матері до досягнення повноліття [276].

Ухвалою Садгирського районного суду м. Чернівці від 22 квітня 2021 року у справі № 726/564/21 (провадження 1-кп/726/102/21) прийнято рішення про застосування до неповнолітнього ОСОБА_2 примусові заходи виховного характеру у виді застереження, обмеження дозвілля та встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, передання під нагляд матері ОСОБА_3, яку зобов'язати посилити контроль, нагляд та виховний вплив на сина й систематично контролювати поведінку останнього, строком на один рік [279].

Покладення обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки як примусовий захід виховного характеру можна застосовувати лише до неповнолітнього, який досягнув віку 15-ти років, має майно чи кошти, що є його власністю, або самостійно одержує заробіток (заробітну плату, стипендію тощо). У постанові (ухвалі) суд повинен зазначити розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, і строки виконання цього рішення [208].

До спеціальних навчально-виховних установ, відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 року № 2, направляють неповнолітніх, які вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру [208].

До таких установ не можна направляти осіб, визнаних інвалідами, а також тих, кому згідно з висновком відповідних спеціалістів перебування там протипоказане за станом здоров'я внаслідок окремо визначених хвороб [208].

Відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», спеціальними установами для дітей є: приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України, притулки для дітей служб у справах дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [203].

Відповідно до наказу МВС України «Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України» від 3 липня 2017 року № 560, приймальники-розподільники для дітей – спеціальні установи органів Національної поліції, призначені для тимчасового тримання дітей, які, зокрема:

1) досягли віку 11-ти років і щодо яких є достатньо підстав вважати, що вони вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке в КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, і які не досягли віку, з якого за таке діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, – на строк, визначений слідчим суддею, судом у постановленій у кримінальному провадженні ухвалі про поміщення особи в приймальники-розподільники для дітей;

2) підлягають направленню за рішенням суду, що набрало законної сили, до спеціальних навчальних закладів для дітей, які потребують особливих умов виховання, і є достатньо підстав вважати, що такі діти займатимуться протиправною діяльністю, – на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше ніж 30 діб [204].

Відповідно до ч. 3 ст. 501 КПК України, під час застосування до неповнолітнього примусового заходу у вигляді направлення до спеціального навчально-виховного закладу на уповноважений підрозділ органів Національної поліції покладено обов'язок доставити неповнолітнього до спеціального навчально-виховного закладу [105].

Ухвалою Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 8 квітня 2021 року у справі № 740/5794/19 (провадження 1-в/742/24/21) до неповнолітніх ОСОБА_1 та Особа_2 прийнято рішення про поміщення останніх до приймальника-розподільника для дітей ГУНП у м. Києві, розташованого за адресою: 04073, м. Київ, пров. Бондарський, 14, на строк не більше ніж 30 днів для направлення ОСОБА_1 та ОСОБА_2 до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків – загальноосвітньої школи соціальної реабілітації, до їх виправлення, але на строк, що не перевищує двох років [278].

Також КПК України передбачене дострокове звільнення від примусового заходу виховного характеру. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 502 КПК України, ухвалою суду, у межах територіальної юрисдикції якого

знаходиться спеціальна навчально-виховна установа, неповнолітній може бути достроково звільнений від примусового заходу виховного характеру в порядку, передбаченому КПК України [105].

Відповідно до ч. 2 ст. 502 КПК України, ухвала суду може бути постановлена за наслідками клопотання неповнолітнього, його захисника, законного представника або прокурора, якщо поведінка неповнолітнього під час перебування в навчально-виховній установі свідчить про його перевиховання. Під час розгляду клопотання суд з'ясовує думку ради спеціальної навчально-виховної установи, у якій перебуває неповнолітній, щодо можливості його дострокового звільнення від примусового заходу виховного характеру [105].

Аналізуючи статистичні дані Офісу Генерального прокурора за 2020 рік, з 1 липня 2020 року до 31 грудня 2020 року неповнолітні вчинили 638 кримінальних проступків. Щодо 74 неповнолітніх було застосовано примусові заходи виховного характеру [193].

Упродовж 2021 року неповнолітні вчинили 916 кримінальних проступків. Щодо 113 неповнолітніх було застосовано примусові заходи виховного характеру [193].

Отже, «перевиховання» неповнолітнього правопорушника є метою примусових заходів виховного характеру й має такі завдання: осуд з боку батьків, друзів, соціуму, що призводить до недопущення протиправної поведінки в майбутньому; встановлення соціального контролю з боку батьків, учителів або сторонніх осіб за поведінкою дитини, що позитивно на неї впливає; здійснення превентивних заходів з боку держави – обмеження свобод дитини (обмеження дозвілля) задля подальшого виправлення; відшкодування збитків, завданих кримінальним проступком; направлення дитини-правопорушника до спеціальної навчально-виховної установи. Перелічені завдання позитивно впливають на свідомість підлітка та його поведінку в майбутньому.

Відповідно до ч. 1 ст. 501 КПК України, під час постановлення ухвали в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру суд з'ясовує такі питання:

- 1) чи вчинено суспільно небезпечне діяння;
- 2) чи вчинено це діяння неповнолітнім у віці від одинадцяти років до настання віку, з якого настає кримінальна відповідальність за це діяння;
- 3) чи слід застосувати до нього примусовий захід виховного характеру, якщо слід – то який саме [105].

Згідно з ч. 2 ст. 501 КПК України, якщо під час судового розгляду не буде доведено однієї з обставин, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову в застосуванні примусових заходів виховного характеру й закрити кримінальне провадження [105].

Отже, примусові заходи виховного характеру можна розглядати як заходи кримінально-правового впливу щодо неповнолітніх, які полягають у перевихованні та виправленні підлітка, а також мінімізації вчинення ним кримінального правопорушення в майбутньому.

Важливу роль у прийнятті судом рішення про застосування примусових заходів виховного характеру відіграють органи пробації. Їхню діяльність регулюють закони України «Про пробацію» [209], «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [191], наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Типового положення про сектор ювенальної пробації» [255].

Пробація – це система наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовують за рішенням суду й відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, і забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого (п. 6 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про пробацію») [209].

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про пробацію», пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 14-ти до 18-ти років, яку здійснюють з огляду на вікові та психологічні особливості неповнолітніх.

Пробація щодо неповнолітніх спрямована на забезпечення їхнього нормального фізичного та психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості й поліпшення соціальних відносин [209].

Законодавчо закріплено вимогу проведення досудової доповіді щодо неповнолітнього обвинуваченого. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про пробацію», вона повинна містити інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку особи та рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень [163; 209].

3.3. Особливості застосування відновного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки

Останніми роками про відновне правосуддя йдеться доволі часто. У різних країнах його мета спільна – досягнути примирення сторін. Відновне правосуддя вже протягом років застосовують у кримінальному судочинстві розвинених держав, передусім у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Ця концепція передбачає такі дії: діалог між правопорушником і жертвою, відшкодування збитків, громадські роботи, пожертвування, вона має чимало назв: «реституція», «трансформаційне правосуддя», «неофіційне правосуддя» тощо. Відновне правосуддя нині передбачає чимало форм вираження – це медіація, коло правосуддя, конференція правосуддя тощо.

Аспектам проблематики відновного правосуддя присвячено праці таких іноземних учених, як А. Еглаш, Х. Зер, Дж. Бредвейт, К. Нільсі та ін.

Уперше про впровадження реституції в кримінальне судочинство зазначив А. Еглаш (Albert Eglash) – психолог, який працював з дорослими й неповнолітніми, що вчинили кримінальні правопорушення. 1950 року вчений

дійшов висновку, що системі правосуддя бракує гуманності й ефективності, тому необхідно застосовувати альтернативні, однак ефективніші методи. Він створив концепцію «творчої реституції», яка мала на меті допомогти правопорушнику знайти спосіб відшкодування завданих потерпілим особам збитків [310, с. 20–34].

Дослідник наголошував на тому, що творча реституція має певні ознаки: 1) це конструктивний акт; 2) він необмежений; 3) включає «самовизначену» поведінку; 4) може бути груповим актом [309, с. 619–622].

Тобто реституцію можна схарактеризувати так: це активна поведінка правопорушника, яка полягає у відшкодуванні завданих збитків і встановленні позитивного контакту з потерпілою особою. Така діяльність підвищує самооцінку правопорушника, полегшує почуття провини й тривоги, запобігає вчиненню нових правопорушень [310, с. 20–34]. Окремі принципи творчої реституції А. Еглаша відображено в подальших наукових пошуках і стали основою запровадження відновного правосуддя.

У 1970-х роках американський кримінолог Х. Зер (Howard Zehr) уперше зауважив про альтернативні методи боротьби зі злочинністю саме в контексті відновного правосуддя. Його праця «Зміна лінз: новий погляд на злочинність і правосуддя», у якій правосуддя розглянуто через дві призми – каральну й відновну, стала фундаментом для впровадження програм відновного правосуддя в правовій системі [304].

Становлення та розвиток інституту відновного правосуддя розпочалося в США, Канаді, Великій Британії та Новій Зеландії в 70-х роках ХХ століття. Тоді стали розробляти програми, які мали «відновне» спрямування. Серед них слід виокремити такі:

1) «Права ув'язнених та альтернатива ув'язненню» (Prisoners Rights and Alternatives to Prisons, 1972) – захист прав ув'язнених і надання їм допомоги у вигляді ресоціалізації в суспільстві після відбування покарання [332, с. 388–410];

2) «Вирішення конфліктів» (Conflict Resolution) – сукупність певних методів і принципів, які передбачають мирне вирішення конфліктів та ґрунтуються на двох принципах – турбота про себе й довколишніх [339];

3) «Програма зустрічей правопорушника і жертви» (Victim-Offender Reconciliation Programs (VORPs)) – проведення зустрічей для вирішення конфлікту мирним шляхом за допомогою посередника (медіатора) [343];

4) «Посередництво між жертвою та правопорушником» (Victim-Offender Mediation (VOM)) – схожа на попередню, її також застосовували як альтернативу покаранню [342];

5) «Сімейні конференції» (Family Group Conferences (FGC)) – участь беруть також члени сім'ї, друзі, знайомі тощо. Цю програму застосовували до неповнолітніх правопорушників. Нині цей напрям розвивається в контексті ювенальної юстиції [328, с. 3–5];

6) «Кола правосуддя» (Sentencing Circles) – спрямована на створення відновної системи для правопорушника. Уперше її стали застосовувати в Бразилії, нині діє в США, Німеччині, Канаді, Великій Британії [341].

Слід зазначити, що зазначені вище програми започаткували розвиток відновного правосуддя в різних країнах. Відновне правосуддя, попри критику науковців, є ефективним методом запобігання та протидії вчиненню правопорушень.

Для сучасного кримінального судочинства щодо неповнолітніх важливою є реалізація «відновної» функції, що має вивести правосуддя на новий рівень. Відновна функція спрямована на досягнення балансу в конфліктних ситуаціях між жертвою, правопорушником і суспільством, щоб відновити «спотворений» соціальний статус злочинця. Це дає змогу сформувати в неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого елементи рефлексії, можливість надати оцінку своїм протиправним діям. Так скорочують строки розслідування за рахунок примирення і відшкодування збитків, а також знижують ризик негативного впливу системи кримінального

судочинства на неповнолітнього. Відновна функція дає змогу привернути увагу потерпілого до особистості неповнолітнього та взяти участь у програмі його ресоціалізації.

Відновна модель правосуддя – це один з важливих етапів розвитку ювенального судочинства. Вона ґрунтується на створенні умов для особистого спілкування жертви й правопорушника, застосуванні до останнього альтернативних способів покарання. Тож відновне правосуддя не існує без посередництва, медіації або ж інших форм, які сприяють процесу відновлення неповнолітнього правопорушника.

Пропонуємо розглянути практику застосування різних форм відновного правосуддя на прикладі деяких країн.

Наприклад, в Австрії медіація між правопорушником і потерпілим (Tatausgleich) законодавчо закріплена з 1988 року для неповнолітніх, а для дорослих – з 2000-го. Вона є одним зі способів звільнення від кримінальної відповідальності на досудовій чи судовій стадіях [313, с. 19–25].

Здебільшого медіацію застосовує прокурор як одну з підстав відмови від обвинувачення. Обов'язковими вимогами для її застосування є такі: правопорушення не повинно бути тяжким (проступок); усі обставини має бути з'ясовано; максимальне покарання не повинне перевищувати п'ять років.

Одна з умов застосування медіації полягає в тому, що правопорушник повинен бути готовим нести відповідальність за вчинене діяння. Під час медіації з неповнолітніми злочинцями згоди потерпілої особи не потрібно. Правові наслідки процедури оцінює прокурор, однак у разі примирення правопорушника й потерпілого він може відмовитися від обвинувачення (що й буде правовим наслідком). Отже, роль прокурора під час застосування медіації між правопорушником і потерпілим – ключова. Саме він вирішує, чи є сенс у її застосуванні.

Для проведення медіації всі справи скеровують у недержавну організацію «NEUSTART» [330], що діє під контролем Міністерства юстиції.

Медіатори (особи, які допомагають у примиренні) застосовують у кожному випадку різні методологічні прийоми, і їхня робота передбачає тісну взаємодію з прокурорами й суддями.

Необхідно зазначити, що рівень рецидивної злочинності неповнолітніх після застосування медіації становить 15 %, а після судових рішень – 41 %. Це, безумовно, засвідчує ефективність цієї системи. Одночасно з медіацією до неповнолітніх в Австрії застосовують так звані відновні конференції.

Відновне правосуддя в Бельгії з'явилося в кінці 1980-х років. Система роботи з неповнолітніми правопорушниками в цій країні орієнтована на освіту й захист неповнолітніх. Ці позиції виражено в Законі про правосуддя у справах щодо неповнолітніх (The Youth Justice Act 1965 або The youth protection act of 1965 and the age of majority) [344]. Загалом сучасний підхід до правосуддя в Бельгії полягає в тому, щоб допомогти неповнолітньому осмислити відповідальність за вчинене та зрозуміти, що його протиправні дії порушили права потерпілої особи.

Одночасно з медіацією в цій країні також застосовують відновні конференції (з 2006-го року). Вони охоплюють значну кількість учасників як з боку потерпілого, так і з боку правопорушника, участь також беруть представники органів влади (поліцейські, соціальні працівники, учителі тощо). У формі експерименту запроваджено «кола примирення». Також у деяких регіонах Бельгії створено спеціальні фонди, які надають можливість неповнолітнім, що вчинили правопорушення, виплатити компенсацію потерпілим. Такі кошти виділяють лише неповнолітнім, які не мають можливості відшкодувати завдані збитки. Процедура така: неповнолітній на добровільних засадах працює на організацію встановлену кількість годин. За його працю нараховують виплату, яку через фонд перераховують безпосередньо потерпілому.

Бельгія є тією країною, де відновне правосуддя (у різних формах) можливе на всіх стадіях кримінального судочинства. Не враховують

тяжкість вчиненого діяння, тому ця процедура доступна в будь-якому випадку, її фінансує влада.

Розглядаючи досвід Фінляндії, необхідно зазначити, що медіацію між потерпілим і правопорушником почали запроваджувати на експериментальних засадах 1983 року, а з 1990-х років уже використовували постійно [326, с. 243–266]. Спершу виникла ідея про застосування медіації як альтернативи правосуддя в кримінальних провадженнях (без її застосування в ювенальній юстиції). Однак згодом її використовували в різних сферах суспільного життя – під час вирішення конфліктів у сім'ї, школі тощо.

Основними принципами медіації в кримінальному судочинстві Фінляндії є такі: 1) медіатори – громадяни, які пройшли навчання; 2) її підґрунтя – ідеологія *Restorative justice* (відновне правосуддя); 3) цілком добровільна процедура; 4) може бути причиною відмови від обвинувачення або пом'якшення покарання; 5) ураховують характер вчиненого правопорушення, відносини між сторонами й інші фактори; 6) не застосовують у «сімейних правопорушеннях» (домашнє насильство) і злочинах щодо неповнолітніх; 7) якщо потерпілий не досягнув віку 18-ти років – медіація заборонена [56, с. 26].

Щодо неповнолітніх правопорушників медіацію можуть застосовувати як на досудовому, так і на судовому етапах. Вона може слугувати відмовою від обвинувачення або ж пом'якшенню покарання. Особливість також полягає у згоді батьків або опікунів на проведення медіації щодо неповнолітнього. Якщо останній вимагає присутності законних представників (опікунів, піклувальників) під час проведення процедури примирення, то таку участь має бути забезпечено. Для дітей, які не досягли віку 15-ти років, участь таких осіб у процедурі примирення є обов'язковою, і згоди дитини не потрібно.

У Словенії медіацію проводять з 1999 року. Її можуть застосовувати на досудовому розслідуванні (пріоритет), так і в суді. Слід зазначити, що медіація може бути застосована прокурором як підстава звільнення від

відповідальності, а суд її застосовує як покарання в провадженнях щодо неповнолітніх [312, с. 849–874].

На досудовому етапі прокурор може застосувати медіацію в провадженнях щодо неповнолітніх правопорушників тільки за умови, якщо передбачено покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі (для дорослих – три). Як виховний захід суд може призначити також виконання певних зобов'язань («дозволено» і «заборонено»). Ці умови передбачено в КК й охоплюють, зокрема, зобов'язання досягти примирення з потерпілим (що прирівнюють до медіації) [312, с. 849–874].

Елементи відновного правосуддя також виявляються в таких діях, як відшкодування завданих збитків і громадські роботи. Відшкодування може полягати в: пробаченні, виплаті визначеної суми, виконанні певних безоплатних робіт, благодійності, пожертві тощо. Громадські роботи – це спосіб виховного впливу. Однак неповнолітній має дати згоду на виконання таких робіт. На досудовому етапі строк виконання робіт становить 60 год (протягом трьох місяців), а на судовому розгляді – 120 год (протягом шести місяців) [312, с. 849–874].

Аспектам примирення правопорушника та жертви в кримінальному судочинстві України присвячували свої праці Ю. В. Баулін, В. В. Землянська, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, В. М. Тертишник та ін. Проте досі це питання залишається надзвичайно актуальним.

Запозичуючи найкращі світові практики, 2019 року Україна теж долучилася до впровадження відновного правосуддя. Спільним наказом Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України від 21 січня 2019 року № 172/5/10 запроваджено пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» [210]. Механізм реалізації висвітлено в Порядку реалізації пілотного проєкту, що доданий до наказу.

Відповідно до п. 3 наказу, пілотний проєкт ґрунтується на відновних підходах у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, вчинені

неповнолітніми, і передбачає скоординовану організацію ефективної комунікації між такими неповнолітніми й потерпілими від вчинених ними кримінальних правопорушень з метою забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, максимально раннього виведення неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу з обов'язковим ужиттям узгоджених заходів для їх ресоціалізації та запобігання повторним кримінальним правопорушенням [210].

Отже, Програму може бути застосовано до неповнолітнього в разі:

- 1) наявності потерпілої сторони, якій завдано майнової шкоди;
- 2) вчинення вперше кримінального проступку (або нетяжкого злочину);
- 3) визнання неповнолітнім факту вчинення кримінального правопорушення;
- 4) згоди неповнолітнього й потерпілого на участь у Програмі [210].

Укладення угоди про застосування Програми відновлення відбувається у вигляді добровільної, позасудової процедури, під час якої неповнолітній підозрюваний та потерпілий за допомогою посередника намагаються врегулювати конфлікт. Цей процес називають медіацією.

Необхідними умовами для проведення медіації, зазначає В. В. Землянська, є наявність потерпілого та правопорушника, визнання підозрюваним своєї участі у вчиненні правопорушення, добровільність сторін і конфіденційність [53, с. 110]. Ці елементи передбачені Програмою відновлення для неповнолітніх, крім дотримання конфіденційності.

Правило конфіденційності визначено в ст. 6 Закону України «Про медіацію», у якій передбачено, що медіатор та інші учасники медіації, а також суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію [202].

Вирішуючи питання про необхідність застосування процедури примирення, у процесуальному законодавстві, вважає І. І. Ємельянова, необхідно чітко визначити, на якій стадії досудового розслідування її може

бути застосовано, процесуальний документ (угода, постанова тощо) і процесуальні строки її виконання [46, с. 42]. Звісно, ми поділяємо таку думку, адже ні в КПК, ні в КК України не йдеться про можливість застосування відновного правосуддя (медіації) щодо неповнолітнього.

Якщо ж обставини кримінального провадження відповідають усім умовам (елементам) Програми відновлення, то прокурор інформує неповнолітнього, його законного представника та потерпілого, його законного представника про можливість реалізації Програми шляхом залучення регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги посередника й укладення угоди про застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення (п. 5 Порядку) [210]. Також прокурор роз'яснює, що результати участі в Програмі враховуватимуть під час прийняття рішення про наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до ст. 45, 46 (у разі вчинення неповнолітнім уперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину), ст. 48 КК України або закриття кримінального провадження на підставі ч. 4 ст. 56, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України (п. 5 Порядку) [210].

Відповідно до п. 6 Порядку, у разі отримання згоди сторін, прокурор пропонує їм заповнити заяву про участь у Програмі та згоду на обробку персональних даних [210].

Після цього впродовж одного робочого дня після заповнення заяви прокурор передає її та інформацію щодо правової кваліфікації кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюють неповнолітню особу, із зазначенням статті (її частини) КК України, дати закінчення строку досудового розслідування в кримінальному провадженні до регіонального центру (п. 7 Порядку) [210]. Регіональний центр протягом одного робочого дня після отримання заяви й відповідної інформації від прокурора приймає рішення про застосування Програми та видає відповідне доручення для проведення медіації посереднику, передає йому копію заяви й інформацію,

отриману від прокурора, а також організовує проведення зустрічі між сторонами та посередником (п. 8 Порядку) [210].

Відповідно до п. 2 Порядку, посередником є адвокат, включений до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, який пройшов навчання з реалізації Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення [210].

На зустрічі зі сторонами адвокат (посередник) роз'яснює процедуру Програми, її наслідки, надає можливість сторонам дійти згоди щодо умов угоди й у разі згоди сторін на її проходження надає їм примірну форму угоди для ознайомлення та визначення дати наступної зустрічі для її укладення. У разі неможливості чи відмови сторін від укладення угоди інформує про це регіональний центр [210].

Після виконання угоди регіональний центр готує інформацію щодо результатів участі неповнолітнього в Програмі відновлення [210].

У разі надходження від регіонального центру інформації щодо результатів участі неповнолітнього в Програмі до закінчення досудового розслідування, прокурор долучає її до кримінального провадження, а якщо така інформація надходить після закінчення досудового розслідування, то роз'яснює неповнолітньому, який брав участь у Програмі, і його представнику право надавати її самостійно у відповідному судовому засіданні [210].

Упродовж семи робочих днів прокурор зобов'язаний повідомити регіональний центр про рішення у кримінальному провадженні, прийняте відповідно до ст. 283 КПК України [105].

Результати участі в Програмі враховує суд під час прийняття рішення про наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності [210]. Проте, зазначає В. Т. Маляренко, результат примирення не має бути обов'язковим для суду [126, с. 411], важливими є визнання вини неповнолітнім і його прагнення виправитися.

Необхідно зазначити, що Програму відновлення неповнолітніх правопорушників реалізують на базі системи безоплатної правової допомоги за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та з огляду на міжнародну практику правосуддя, дружнього до дітей, передбаченого Конвенцією ООН про права дитини, Конвенцією про захист прав і основоположних свобод, Мінімальними стандартними правилами ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Керівними принципами ООН стосовно попередження злочинності серед неповнолітніх осіб («Ер-Рядські керівні принципи»); Методичними рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини (2010); Рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, щодо яких застосовуються санкції або заходи», Рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові способи роботи зі злочинністю серед неповнолітніх та значення юстиції щодо дітей».

У січні 2019 року пілотний проєкт було запущено тільки в шести областях, а у квітні 2020 року він поширився вже на всю Україну у зв'язку з його надзвичайною ефективністю. Протягом 2019–2021 років у Програмі взяли участь 240 неповнолітніх [24].

Пропонуємо розглянути судові рішення, пов'язані зі звільненням неповнолітнього від кримінальної відповідальності у зв'язку з Проходженням програми відновлення для неповнолітніх.

Наприклад, ухвалою Першотравневого районного суду Донецької області від 7 серпня 2019 року у справі № 241/944/19 прийнято рішення про звільнення неповнолітнього ОСОБА_3 від кримінальної відповідальності. До суду надійшло клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього підозрюваного ОСОБА_3 у зв'язку зі зміною обстановки на підставі ст. 48 КК України, мотивуючи тим, що ОСОБА_3 є неповнолітнім, уперше вчинив злочин, у вчиненому щиро

розкаявся, завданий збиток потерпілій відшкодував, пройшов Програму відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину, отже, наявні підстави вважати, що обстановка, унаслідок якої неповнолітній підозрюваний ОСОБА_3 міг бути суспільно небезпечним, змінилася, це може свідчити про те, що він не вчинить кримінально каранних діянь у майбутньому [277].

Неповнолітній підозрюваний ОСОБА_3 надав письмову згоду на його звільнення від кримінальної відповідальності, підтримав клопотання прокурора та просив його задовольнити, заклавши провадження у справі та зазначивши, що свою провину у вчиненні інкримінованого злочину визнає в повному обсязі та щиро розкаюється, взяв участь у Програмі відновлення для неповнолітніх, зробив для себе відповідні висновки. Унаслідок цього умови життєдіяльності ОСОБА_3 зазнали об'єктивних змін, він щиро покаявся та відшкодував завдані збитки.

З огляду на зазначене, наявні правові підстави для звільнення неповнолітнього підозрюваного ОСОБА_3 від відповідальності й закриття щодо нього кримінального провадження, оскільки внаслідок зміни обстановки неповнолітній підозрюваний ОСОБА_3 перестав бути суспільно небезпечною особою, він та його представник і захисник не заперечують проти звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки [277].

Ухвалою Корольовського районного суду м. Житомира від 23 листопада 2020 року у справі № 296/7409/20 також прийнято рішення про звільнення неповнолітнього ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. Суд встановив, що неповнолітній ОСОБА_1 вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 185 КК України, що, відповідно до ст. 12 КК України, є кримінальним проступком [268].

У процесі досудового розслідування неповнолітній ОСОБА_1, його законний представник ОСОБА_2 і потерпіла ОСОБА_3 взяли участь у Програмі відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні

злочину. За результатами участі в Програмі відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину, між потерпілою ОСОБА_3 та неповнолітнім ОСОБА_1 за участю адвоката-медіатора, включеного до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, що пройшов навчання з реалізації Програми, укладено угоду про застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину.

Згідно з цією угодою, учасники Програми надали згоду на звільнення неповнолітнього ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності. Водночас неповнолітній ОСОБА_1 щиро розкався у вчиненому злочині, визнав завдану вчиненим кримінальним правопорушенням шкоду та вибачився перед потерпілою. Викрадене майно повернуто потерпілій, остання не має претензій матеріального чи морального характеру до неповнолітнього ОСОБА_1 [268].

Оскільки ОСОБА_1 є неповнолітнім, уперше вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 185 КК України, що, відповідно до ст. 12, 24 КК України, віднесено до проступків, щиро розкався, раніше не судимий, за місцем проживання характеризується позитивно, завданий збиток потерпілій відшкодував у повному обсязі, вибачився перед нею, а також з огляду на те, що сторони взяли участь у Програмі відновлення для неповнолітніх, надали згоду на звільнення ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності, останній на час розгляду справи в суді цілком закінчив проходження Програми ресоціалізації, тому на час розгляду цього кримінального провадження в суді внаслідок зміни обстановки ОСОБА_1 перестав бути суспільно небезпечним [268].

Відповідно до ч. 1 ст. 285 КПК України, особу звільняють від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність [105].

Отже, встановлено наявність обставин для звільнення ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки та закриттям кримінального провадження [268].

Цікавим є також рішення Голосіївського районного суду м. Києва від 8 грудня 2021 року у справі № 752/19908/21. Суд встановив, що неповнолітній ОСОБА_2 вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 185 КК України.

Під час підготовчого судового засідання захисник обвинуваченого ОСОБА_2 – адвокат М. звернулася до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження щодо ОСОБА_2 та звільнення його від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України, посилаючись на те, що він уперше вчинив кримінальний проступок, збитки кримінальним правопорушенням не завдано, змінив умови життєдіяльності, які позитивно та суттєво вплинули на нього й свідчать про те, що він не вчинятиме кримінально каранних діянь у майбутньому, станом на час розгляду кримінального провадження перестав бути суспільно небезпечною особою, на підтвердження чого надала в розпорядження суду заключну характеристику від 8 листопада 2021 року № 1/1121/ДХ Всеукраїнського громадського центру «Волонтер», згідно з якою неповнолітній ОСОБА_2 був учасником Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення в межах корекційної програми «Цілепокладання та позитивна перспектива» за допомогою адвоката-медіатора ОСОБА_3.

На підставі сукупності всіх обставин суд дійшов висновку, що це кримінальне провадження слід закрити, а обвинуваченого ОСОБА_2 – звільнити від кримінальної відповідальності [272].

Досвід упровадження Програми відновного правосуддя став основою для подальшого розвитку вітчизняного законодавства з метою найкращого забезпечення інтересів дитини. Це стосується проекту Закону України «Про юстицію, дружню до дитини» (№ 5617) [214], розробленого та схваленого

Кабінетом Міністрів України на виконання Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року [154].

Метою Стратегії є запровадження ефективних механізмів у системі юстиції щодо дітей, спрямованих на посилення відповідальності держави й суспільства за розвиток дітей, підвищення рівня соціального та правового захисту дітей, які перебувають у конфлікті із законом, зниження рівня злочинності, а також виправлення та соціальну реабілітацію неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом [154].

На нашу думку, відновне правосуддя – виразний приклад того, що покарання, які призначають неповнолітнім, не завжди є способом визнання вини, виправлення особи, а також запобігання вчиненню нових правопорушень. Іноді покарання провокує особу до здійснення ще не обдуманіших вчинків. У контексті кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, вважаємо, що участь у Програмах відновного правосуддя є оптимальним «покаранням» для дитини.

Тож пропонуємо доповнити ст. 3 КПК України пунктом такого змісту: «Медіація – це добровільна процедура, яка може бути проведена прокурором на будь-якій стадії досудового розслідування між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим для вирішення конфлікту шляхом укладення угоди про примирення чи застосування Програми відновлення для неповнолітніх, що вчинили кримінальний проступок чи нетяжкий злочин».

Також, вивчаючи міжнародний досвід, ми дійшли висновку, що неповнолітнім правопорушникам досить часто бракує підтримки та розуміння з боку батьків, рідних, вчителів, друзів. Їх засуджують за вчинене, не усвідомлюючи, чому вони так вчинили. Пропонуємо запровадити в Україні Центр наставництва для неповнолітніх правопорушників на прикладі досвіду США, де діє наставництво для молоді або менторство (Youth mentoring) [296].

Наставником або ментором може бути особа віком від 18-ти років, яка буде допомагати неповнолітньому правопорушнику підтримувати соціальні

зв'язки, навчання, фізичний та психологічний розвиток тощо. Вважаємо, що факт наявності наставника неповнолітнього правопорушника буде позитивно позначатися на соціальних цінностях останнього, ставленні до життя та наслідків вчиненого протиправного діяння.

Висновки до розділу 3

У межах дослідження кримінального процесуального механізму закінчення дізнання щодо неповнолітніх виокремлено поняття закінчення досудового розслідування. Проаналізовано строки закінчення дізнання щодо неповнолітніх.

Визначено поняття закінчення дізнання, його форму та порядок. Встановлено, що закінчення дізнання може бути здійснено в п'яти формах: закриття кримінального провадження; звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернення до суду з обвинувальним актом; звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру; направлення кримінального провадження для проведення досудового слідства.

Розглянуто суб'єктів закінчення дізнання та їх повноваження. Роз'яснено підстави й порядок складання клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх.

Визначено поняття примусових заходів виховного характеру. Досліджено процесуальний порядок прийняття судом рішення про застосування таких заходів. Схарактеризовано кожен вид примусових заходів виховного характеру й підстави їх застосування. Розглянуто судові рішення щодо обрання до неповнолітніх зазначеного виду примусових заходів.

Проаналізовано діяльність спеціальних навчально-виховних установ, у які направляють неповнолітніх, що вчинили суспільно небезпечне діяння. З'ясовано роль пробації в судовому процесі щодо неповнолітніх.

Досліджено процес виникнення і становлення відновного правосуддя, стадії його розвитку, перші програми, що мали характер «відновного правосуддя» та стимулювали поширення практики використання такого правосуддя у світі.

Розглянуто досвід застосування програм відновного правосуддя в таких країнах, як Австрія, Бельгія, Фінляндія, Словенія, США. На їх прикладі запропоновано створити в Україні Центр наставництва для неповнолітніх.

Висвітлено суть пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» та його наслідки для кримінального судочинства щодо неповнолітніх. З'ясовано порядок участі неповнолітнього в Програмі. Запропоновано доповнити ст. 3 КПК України поняттям «медіація».

ВИСНОВКИ

У межах поставлених завдань у дисертаційному дослідженні здійснено комплексний аналіз наукових положень, чинного законодавства й практичного аспекту організації та проведення дізнання щодо неповнолітніх. До основних результатів, отриманих під час проведення дослідження, належать такі:

1. Історія розвитку кримінального процесуального законодавства засвідчує, що інститут дізнання досліджувало чимало українських й іноземних учених. Їхні праці було присвячено, зокрема, протиправній діяльності неповнолітніх, які вчиняли різні протиправні діяння – кримінальні проступки.

Встановлено, що основою дізнання щодо неповнолітніх є: нормативно-правові засади досудового розслідування кримінальних проступків, з огляду на особливості неповнолітніх; основоположні принципи захисту прав і свобод людини, поваги до людської гідності, зокрема забезпечення найкращих інтересів дитини; забезпечення повного, швидкого й неупередженого досудового розслідування; верховенства права; розумність строків і забезпечення права на захист.

2. Передумовою становлення та розвитку дізнання була необхідність розшуку винних осіб, які порушили правові норми. 1864 року дізнанням вважали розслідування малозначних правопорушень. 1897 року внаслідок реформування кримінального законодавства набрав чинності Закон «Про зміну форм і обрядів судочинства у справах про протиправні діяння малолітніх і неповнолітніх, а також порядок їх покарання», який започаткував кримінальне судочинство щодо неповнолітніх правопорушників. Після прийняття КПК УРСР розслідування щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки, повсякчас удосконалювали. Було запроваджено особливий порядок провадження для неповнолітніх, встановлено гарантії захисту їхніх прав. З 1960 року почав

формуватися особливий підхід до неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення (зокрема кримінальний проступок). Нині загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх передбачено в КПК України, з огляду на положення інших законів, Конституції України й міжнародних договорів.

3. В організації правоохоронних органів США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Швеції застосовують такий підхід до розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми: пріоритет виховної, а не каральної системи; можливість примирення сторін і відшкодування збитків; суддя як вихователь, друг, а не кат; налагоджена система спеціалізованих судів. На підставі аналізу ювенальних систем зазначених країн сформульовано висновок, що всі вони мають спільні риси, зокрема це: соціальна функція суду (захист неповнолітнього правопорушника), система судів, що розглядають кримінальні проступки, вчинені неповнолітніми, перевага виховних заходів, а не каральних, примирення сторін тощо. Виокремлено міжнародні стандарти правосуддя щодо неповнолітніх, які, на нашу думку, є ефективними під час проведення дізнання щодо неповнолітніх, а саме: правосуддя (співвідношення вчиненого діяння з покаранням, забезпечення прав, інтересів й особистої безпеки неповнолітнього правопорушника); швидкий судовий розгляд; затримання і тримання під вартою неповнолітнього має бути винятковим запобіжним заходом, і, за можливості, його слід замінити альтернативним; поводження з неповнолітнім як з невинуватим на всіх стадіях; забезпечення прав, законних інтересів неповнолітнього; компетентність працівників правоохоронних органів.

4. Дізнання щодо неповнолітніх слід проводити, належно дотримуючись кримінальних процесуальних гарантій. Їх метою є підвищення ефективності судочинства й забезпечення охорони прав, свобод та інтересів особи в кримінальному процесі. Кримінальні процесуальні гарантії нерозривно пов'язані з процесуальним статусом неповнолітнього.

Для забезпечення прав неповнолітнього до проведення процесуальних дій залучають також законного представника, захисника, у деяких випадках – педагога, психолога, лікаря. На підставі аналізу запропоновано внести зміни до ст. 488 КПК України в частині заміни законного представника на іншу особу за власним переконанням неповнолітнього.

Сформульовано авторське визначення поняття ювенального захисника, яким є адвокат, що пройшов спеціальну кваліфіковану підготовку у сфері захисту неповнолітніх, має досвід адвокатської діяльності не менше ніж п'ять років і здійснює захист у кримінальному провадженні щодо: осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18-ти років й осіб, стосовно яких передбачено застосування примусових заходів виховного характеру, з огляду на ст. 45–53 КПК України. На цій підставі запропоновано внести зміни до ст. 52, 490 КПК України.

Також проаналізовано предмет доказування в кримінальних проступках, вчинених неповнолітніми, визначено його унікальність. Досліджено заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема затримання неповнолітнього, що вчинив кримінальний проступок.

5. Для комплексного дослідження всіх обставин кримінального правопорушення дізнавачу необхідно провести процесуальні дії, спрямовані на отримання, дослідження та перевірку доказів, зокрема СРД і НСРД. Розглянуто процесуальні особливості допиту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого із застосуванням спеціальної методики «Зелена кімната». Акцентовано на необхідності відеофіксації допиту й визнання його речовим доказом у кримінальному провадженні та судовому розгляді. На підставі здійсненого аналізу запропоновано внести зміни до ст. 226 КПК України.

Розроблено авторську дефініцію поняття опитування неповнолітнього, малолітнього, яке слід вважати ефективним способом збору фактичних відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, що мають значення в кримінальному провадженні, з огляду на найкращі інтереси

дитини. Відповідно до правових позицій, запропоновано доповнити КПК України статтею 226-1 «Опитування неповнолітнього, малолітнього».

Досліджено процесуальні особливості проведення обшуку та слідчого експерименту з неповнолітнім підозрюваним. Висвітлено питання проведення освідування неповнолітнього, призначення комплексних експертиз.

Неповнолітня особа, яка вчинила кримінальний проступок, у зв'язку із психологічними та віковими особливостями, не завжди може правильно сприймати вчинені протиправні дії. Тому важливим є дотримання прав і свобод дитини під час таких слідчих дій, як допит, обшук, огляд, особистий огляд/обшук, слідчий експеримент, проведення експертиз тощо.

6. Серед заходів забезпечення кримінального провадження важливе місце посідають запобіжні заходи. Під час розслідування кримінальних проступків застосовують такі запобіжні заходи, як особисте зобов'язання та особиста порука. Однак у процесі дослідження аргументовано, що спеціальний запобіжний захід – передання під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи – є найефективнішим запобіжним заходом для неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених. Тому запропоновано додати його до переліку основних запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України.

7. Закінченням дізнання щодо неповнолітніх слід вважати комплекс процесуальних дій та рішень, що здійснює дізнавач у передбачені чинним КПК України строки, встановленій послідовності й порядку, результатом чого є прийняття процесуального рішення про: закриття кримінального провадження; звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернення до суду з обвинувальним актом; звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру; направлення кримінального провадження для проведення досудового слідства. Розглянуто також повноваження

дізнавача, прокурора та слідчого судді в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

8. Серед видів відповідальності за вчинення неповнолітніми кримінальних проступків важливе місце посідає призначення судом рішення про застосування щодо них примусових заходів виховного характеру. Більшість неповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки, не є серйозними злочинцями, не мають стійких антисоціальних установок, тому застосування до них примусових заходів виховного характеру стане основою їх виправлення та перевиховання. Отже, примусовими заходами виховного характеру є заходи кримінально-правового впливу, що спрямовані на виправлення неповнолітнього внаслідок вчинення ним суспільно небезпечного діяння, за допомогою комплексу соціальних, виховних, педагогічних і правових заходів, з огляду на найкращі інтереси дитини.

9. Відновне правосуддя вже протягом тривалого часу застосовують у кримінальному судочинстві розвинених країн, передусім у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Його «відновна функція» спрямована на досягнення балансу в конфліктних ситуаціях між жертвою, правопорушником і суспільством. Це надає можливість привернути увагу потерпілого до особистості неповнолітнього та взяти участь у програмі його ресоціалізації.

Встановлено, що відновне правосуддя не існує без посередництва, медіації або ж інших форм, які сприяють процесу відновлення неповнолітнього правопорушника. В Україні нині діє пілотний проект «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», за допомогою якого сотні неповнолітніх правопорушників примирилися з потерпілими й відшкодували завдані збитки. На підставі аналізу досвіду застосування програм відновного правосуддя в таких країнах, як Австрія, Бельгія, Фінляндія, Словенія, США, обґрунтовано, що примирення сторін є оптимальним способом «покарати» неповнолітнього, який вчинив кримінальний проступок. Запропоновано

поняття медіації в кримінальному процесі тлумачити як добровільну процедуру, що може бути проведена прокурором на будь-якій стадії досудового розслідування між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим для вирішення конфлікту шляхом укладення угоди про примирення чи застосування Програми відновлення для неповнолітніх, що вчинили кримінальний проступок чи нетяжкий злочин.

З метою вдосконалення чинного законодавства України, ураховуючи особливості досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, запропоновано внести такі зміни до чинного КПК України:

1) доповнити ч. 3 ст. 488 КПК України положенням такого змісту: «У виняткових випадках, коли інтереси законного представника суперечать інтересам неповнолітнього підозрюваного, останній має право змінити законного представника на іншу особу за власним переконанням з числа повнолітніх родичів чи знайомих шляхом письмового чи усного клопотання»;

2) доповнити ст. 52 КПК України частиною 3 в такій редакції: «У кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх захист прав і законних інтересів неповнолітніх повинен здійснюватися ювенальними захисниками (адвокатами), які пройшли спеціальну кваліфіковану підготовку»;

3) статтю 490 КПК України доповнити положенням такого змісту: «Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого здійснюється згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом, у присутності ювенального захисника, який пройшов спеціальну кваліфіковану підготовку»;

4) доповнити ст. 298-2 КПК України пунктом 8 у такій редакції: «Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні кримінального проступку, у випадках, передбачених п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, та за умов, передбачених частиною 1 цієї статті»;

5) доповнити ч. 2 ст. 226 КПК України положенням такого змісту: «Під час допиту застосування відеозапису є обов'язковим»;

6) доповнити ч. 2 ст. 240 КПК України положенням такого змісту: «Відеофіксація слідчого експерименту за участю неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого є обов'язковою»;

7) доповнити ст. 299 КПК України частиною 2 положенням такого змісту: «Такі запобіжні заходи, як особисте зобов'язання та особиста порука, застосовуються до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого з урахуванням вимог, передбачених статтями 176, 177, 178, 179, 180, 194 цього Кодексу»;

8) додати до переліку основних запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України, спеціальний запобіжний захід – передання під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи;

9) доповнити ч. 1 ст. 3 КПК України пунктом 12-1 у такій редакції: «Медіація – це добровільна процедура, яка може бути проведена прокурором на будь-якій стадії досудового розслідування між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим для вирішення конфлікту шляхом укладення угоди про примирення чи застосування Програми відновлення для неповнолітніх, що вчинили кримінальний проступок чи нетяжкий злочин»;

10) доповнити главу 20 КПК України «Слідчі (розшукові) дії» статтею 226-1 у такій редакції:

«Стаття 226-1. Опитування неповнолітнього/малолітнього

1. Опитування неповнолітнього, малолітнього проводиться з метою збору фактичних відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань з урахуванням найкращих інтересів дитини.

2. Опитування неповнолітнього, малолітнього проводиться слідчим, дізнавачем, прокурором у присутності законного представника за участю психолога, а за необхідності – лікаря.

3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність надання правдивих показань.

4. Тривалість опитування неповнолітнього, малолітнього не може перевищувати одну годину.

5. Під час опитування неповнолітнього, малолітнього застосовується відеофіксація.

6. Перед початком процесуальної дії особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюються їхні права й обов'язки.»;

11) доповнити ч. 1 ст. 95 КПК України словами: «для цього кримінального провадження [...], а також відібрання пояснення та опитування неповнолітнього, малолітнього».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адвокат дитини. *Онлайн курси Вищої школи адвокатури НААУ* : [сайт]. URL: <https://www.hsa.org.ua/advokat-dytyny-2/>
2. Адвокатам. Реєстр адвокатів. *Безоплатна правова допомога* : [сайт]. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/advokatam/reyestr-advokativ/>
3. Алейніков Г. Л. Використання рішень Європейського Суду при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. *Реформування законодавства з питань протидії злочинності в контексті євроінтеграційних прагнень України* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2006. С. 31–35.
4. Артеменко І. І. Деякі аспекти залучення законного представника у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 35 (1.3). С. 82–85. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_35\(1\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_35(1))
5. Архипова Н. О. О ювенальной юстиции. *Вестник науки ТГУ.* 2010. № 3 (3). С. 21–22.
6. Аръес Ф. Ребёнок и семейная жизнь при Старом порядке / [пер. з фр. Я. Ю. Старцева при участии В. А. Бабинцева]. Екатеринбург : Урал. ун-т, 1999. 416 с.
7. Астемиров З. А. Трудовая колония для несовершеннолетних. М. : Юрид. лит., 1969. 118 с.
8. Бабенко О. Г. Деякі питання представництва неповнолітнього підозрюваного. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 167–176.
9. Бабенко О. Г. Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного : дис. ... канд. юрид. наук (д-ра філософії) : 12.00.09. Маріуполь, 2020. 261 с.
10. Бандурка І. О. Правовий статус дитини у світлі кримінально-правового захисту дитинства. *Віче*. 2015. № 14. С. 22–25.

11. Бахур О. Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2012. Вип. 3. С. 220–226. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2012_3_28
12. Бегалиев К. Предупреждение безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. Алма-Ата : Казахстан, 1980. 263 с.
13. Безлепкин Б. Т. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный). [11-е изд., перераб. и доп.]. М. : Проспект, 2012. 752 с.
14. Беляева Л. И. Правовые, организационные и педагогические основы деятельности исправительных заведений для несовершеннолетних правонарушителей (середина XIX – начало XX вв.) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 1995. 539 с.
15. Березовська Н. Л. Генезис покарань неповнолітніх, пов'язаних з виправнотрудовим впливом. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2013. Вип. 2. С. 66–71.
16. Березовська Н. Л. Покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2010. 18 с.
17. Биюшкина Н. И. Особенности развития советского уголовного и уголовно-процессуального права в период кодификации второй половины 1950-х – 1960-х гг. *Право и политика*. 2016. № 6 (198). С. 781–790. URL: https://nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=37505
18. Болдырев Е. В. Меры предупреждения правонарушений несовершеннолетних / отв. ред. А. А. Герцензон. М. : Наука, 1964. 368 с.
19. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.
20. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Атіка, 2004. 240 с.

21. Вакуленко О. Ф. Проблеми застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 91–99.
22. Василевский Л. М. Детская «преступность» и детский суд / [предисл. П. И. Люблинского]. Тверь : Октябрь, 1923. 208 с. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/60572-vasilevskiy-l-m-detskaya-prestupnost-i-detskiy-sud-tver-1923#mode/inspect/page/9/zoom/4>
23. Ветєва Н. В., Кулик Л. М. Історичні аспекти корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 4. С. 179–187.
24. Відновне правосуддя: 158 неповнолітніх отримали шанс виправити помилку. *Міністерство юстиції України* : [сайт]. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/vidnovne-pravosuddya-158-nepovnolitnih-otrimali-shans-vipraviti-pomilku>
25. Віротченко С. С. Окремі питання призначення експертиз у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. № 3. С. 90–93.
26. Владимиров В. А. Малозначительность деяния, исключаящая его общественную опасность. *Уголовное право. Общая часть* : учебник / под ред. Н. И. Загородникова и др. М., 1966. С. 106–107.
27. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / [вступне слово д-ра юрид. наук, проф. О. О. Дудорова]. Київ : Нац. акад. внутр. справ ; Освіта України, 2016. 236 с.
28. Волкова К. А. Генезис законодательства о дознании как форме предварительного расследования. *Борьба с преступностью: теория и практика* : материалы II Междунар. науч.-практ. конф. (Могилев, 27 февр. 2014 г.) / [редкол. : Ю. П. Шкаплеров (отв. ред.) и др.] ; МВД Респ. Беларусь ; учреждение образования "Могилевский высший колледж Министерства внутренних дел Республики Беларусь". Могилев, 2014. С. 103–104.

29. Волошин Ю. Кримінальна злочинність у Гетьманщині другої половини XVIII ст. (за матеріалами Полтавського гродського суду). *Повсякдення ранньомодерної України. Практики, казуси та девіації повсякдення*. Київ, 2012. С. 287–325.
30. Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве. СПб. : Питер, 2001. 224 с.
31. Гамаюнова А. В. Модели института ювенальной юстиции. *Современная педагогика*. 2014. № 6. URL: <http://pedagogika.snauka.ru/2014/06/2442>
32. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы криминалистики. *Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики*. Свердловск, 1972. С. 25–37.
33. Гернет М. Н. Общественные причины преступности. Социологическое направление в науке уголовного права. М. : С. Скирмунт, 1906. 214 с.
34. Гідулянова Є. М. Науково-практичний коментар до глави 36. *Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України* / за заг. ред. В. Т. Маляренка, Ю. П. Аленіна. Харків, 2005. С. 919–946.
35. Голіна В. В., Колодяжний М. Г. 12-й конгрес ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя: комплексні стратегії на глобальні виклики. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. праць. 2011. № 1. С. 238–244.
36. Гричанюк М. В. Механізм протидії злочинності неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 245 с.
37. Громов В. И. Дознание и предварительное следствие. Теория и техника расследования преступлений / под ред. и с предисл. Н. В. Крыленко. М. : Юрид. изд-во, 1928. 364 с.
38. Губська О. А. До проблеми дотримання прав неповнолітніх при обранні щодо них запобіжних заходів. *Шостий апеляційний*

- адміністративний* суд : [сайт]. URL: <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/g/227-do-problemi-dotrimannya-prav-nerovnolitnikh-pri-obranni-shchodo-nikh-zapobizhnikh-zakhodiv.html>
39. Даниленко А. В. Окремі аспекти призначення комплексної психолого - психіатричної експертизи у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх відповідно до положень нового КПК України. *Право і безпека*. 2013. Вип. 3 (50). С . 68–72.
40. Дмитрук М. М. Категорія проступку у кримінально-правовій доктрині : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. 20 с.
41. Дородонова Н. В. Регулирование вопросов по организации профилактики правонарушений несовершеннолетних в зарубежном законодательстве: история и современность. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2017. № 5 (118). С. 191–197. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/regulirovanie-voprosov-po-organizatsii-profilaktiki-pravonarusheniy-nesovershennoletnih-v-zarubezhnom-zakonodatelstve-istoriya-i/viewer>
42. Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. рек. / [С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с.
43. Емелин С. М. Борьба с несовершеннолетней преступностью в годы Великой Отечественной войны. *Вопросы ювенальной юстиции*. 2010. № 1. С. 3–6.
44. Дрозд В. Г., Абламський С. Є. Дотримання процесуальної форми як критерій допустимості доказів у кримінальному провадженні. Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: Collective monograph. Cuiavian University in Wloclawek, Zaporizhzhia National University. Wloclawek - Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing». 2020. Part 1. P. 150–165.
45. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : підписана 25 січ. 1996 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

46. Ємельянова І. І. Роль відновного правосуддя у концепції ювенальної юстиції. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 4. С. 40–43.
47. Єремій Г. О. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2011. 20 с.
48. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
49. Загородников Н. И., Наумов А. В. Теоретические основы классификации преступлений в уголовном праве. *Изв. вузов. Правоведение*. 1983. № 2. С. 59–60.
50. Занков Л. В., Певзнер М. С., Шмидт В. Ф. Трудные дети в школьной работе : метод. пособ. для педагогов и учителей. М.; Л. : Учпедгиз, 1933. 96 с.
51. Захист прав дитини кримінально-правовими засобами. *Бібліотека Інокентія Ахмерова онлайн* : [сайт]. URL: http://www.ahmerov.com/book_353_chapter_57_ZAKHIST_PRAV_DITINI_KRIMINALNO-PRAVOVIMI_ZASOBAMI.html
52. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином : резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 груд. 1988 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206#Text
53. Землянська В. Запровадження медіації у кримінальне судочинство України. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 6. С. 107–111.
54. Иванов В., Иванов П. Понятие и правовая природа принудительных мер воспитательного воздействия. *Уголовное право*. 2004. № 3. С. 32–34.
55. Иванов П. В. Принудительные меры воспитательного воздействия в уголовном праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2003. 198 с.

56. Кайус Эрвасти. Медиация в Финляндии. URL: <http://www.8-926-145-87-01.ru/wp-content/uploads/2014/07/%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%B2-%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%B8.pdf>

57. Камінська О. Л. Child-friendly допит неповнолітнього. *Advancing in research and education* : The XII th International scientific and practical conference (December 07 - 10, 2020 La Rochelle, France). La Rochelle, 2020. С. 179–182.

58. Камінська О. Л. Використання тактичних прийомів під час проведення слідчого експерименту за участю неповнолітніх. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. С. 342–344.

59. Камінська О. Л. Впровадження процесуального інтерв'ю щодо неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники* : Всеукраїнський наук.-практ. семінар до 55-ї річниці з дня заснування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, (м. Дніпро, 8 жовт. 2020 р.) Дніпро, 2020. С. 36–39.

60. Камінська О. Л. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх. *Scientific approaches in jurisprudence: collective monograph* / Lohvinenko M., Kordunian I., etc. ; International Science Group. Boston : Primedia eLaunch, 2020. 213 p. С. 153–158. Available at : DOI-10.46299/ISG.2020.MONO.LEGAL.III

61. Камінська О. Л. Інновація процесуального інтерв'ю щодо неповнолітнього. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 9 жовт. 2020 р.). Маріуполь, 2020. С. 195–197.

62. Камінська О. Л. Мовленнєве маніпулювання неповнолітніми під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи* : матеріали XVII Всеукр. наук.-практ. конф.(Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. С. 184–186.

63. Камінська О. Л. Нормативно-правові засади діяльності органів дізнання щодо неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 249–255. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/45.pdf>

64. Камінська О. Л. Проблемні питання використання поліграфа під час розкриття правопорушень, вчинених неповнолітніми. *Використання сучасної науки й техніки в розкритті злочинів* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 25 лют. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. С. 166–168.

65. Камінська О. Л. Проведення комплексної психолого-психіатричної та психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання. *KELM (KNOWLEDGE • EDUCATION • LAW • MANAGEMENT)*. 2020. № 5 (33), vol. 2. С. 112–118. URL: <http://kelmczasopisma.com/viewpdf/1953>

66. Камінська О. Л., Мельник О. В. International principles of juveniles' criminal proceedings. *Правоохоронні органи на захисті правопорядку та конституційних свобод* : зб. матеріалів IV Всеукраїнської наук.-практ. курсантської (студентської) конф. іноземними мовами. Кривий Ріг, 2021. С. 105–107.

67. Камінська О. Л., Мельник О. В. Дитина в конфлікті з законом: особливості проведення обшуку. *Тактико-психологічні особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Одеса, 30 верес. 2021 р.) / ОДУВС. Одеса, 2021. С. 29–31.

68. Камінська О. Л., Мельник О. В. Сутність допиту неповнолітнього з використанням методики «Зелена кімната». *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукраїнської наук.-

практ. конф. (м. Київ, 28 трав. 2021 р.) / [редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. С. 189–191.

69. Камінська О. Л. Застосування відеофіксації під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Концепт науки XXI: стратегії, методи та наукові інструменти* : матеріали I Міжнар. студентської наук. конф. (м. Херсон, 12 листоп., 2021 р.). Вінниця, 2021. Т. 2. С. 47–48.

70. Камінська О. Л. Міжнародно-правові принципи правосуддя щодо неповнолітніх. *The I International Science Conference on Multidisciplinary Research* (January 19 – 21, 2021, Berlin, Germany). Berlin, 2021. С. 367–370.

71. Камінська О. Л., Мельник О. В. Застосування примусових заходів виховного характеру під час розслідування кримінальних проступків. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 26 лют. 2021 р.) / за ред. д-ра юрид. наук О. О. Шкути. Херсон, 2021. С. 140–144.

72. Карпенко М. О. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх за кримінальним процесуальним кодексом України: прогресивний підхід чи старі проблеми? *Університетські наукові записки*. 2012. № 4 (44). С. 395–399. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_4_58.

73. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих розшукових дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 210 с.

74. Квачевский А. А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 года. Теоретическое и практическое руководство. СПб. : Тип. Ф. С. Сущинского, 1867. Ч. 2. 375 с.

75. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Рядські керівні принципи) : прийняті і проголошені резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї ООН від 14 груд. 1990 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861#Text

76. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року і пояснювальна записка. Рада Європи : жовтень, 2013. 96 с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>

77. Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми : резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю [на основі доповіді Третього комітету (A/64/434)]. ООН, 2010. 24 с. URL: <https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2020/04/kerivni-princzipi-shhodo-alternativnogo-doglyadu-za-ditmi.pdf>

78. Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів : прийняті 22 лип. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54#Text

79. Кобзарь И. А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних по новому уголовному законодательству : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1998. 26 с.

80. Кодекс уголовных проступков : проект. М., 1973. 34 с.

81. Кокошко М. В. Забезпечення прокурором прав неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2015. № 18, т. 2. С. 145–148. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc18/part_2/37.pdf.

82. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана в Римі 04 листоп. 1950 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

83. Конвенція про права дитини : підписана 20 листоп. 1989 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

84. Конгрес ООН з попередження злочинності та кримінальному правосуддю : зб. док. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/689/689478610e7e3f6280e5338a213edb03.pdf>

85. Конгресс ООН по предупреждению преступности. *Википедия. Свободная энциклопедия* : [сайт]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%81_%D0%9E%D0%9E%D0%9D_%D0%BF%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8E_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8
86. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
87. Концепція реформування кримінального законодавства України : проект. Київ, 2020. 16 с. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/08/25/povnyj-tekst-kontseptsiyi-reformuvannya-kk-ukrayiny.pdf>
88. Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве : учеб. пособ. Саратов : Саратов. ун-т, 1978. 137 с.
89. Костяркина И. О. Преступление и проступок в советском уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1988. 22 с.
90. Кравченко Я. П. Еволюція правових засобів протидії правопорушуваності неповнолітніх на теренах України (X – початок XX століття) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса : 2016. 204 с.
91. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.
92. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 67 с.
93. Кригер Г. А. Конституция СССР и совершенствование уголовного законодательства. *Вестник Московского университета. Серия : Право*. 1979. № 2. С. 3–9.

94. Криміналістика у питаннях і відповідях : навч. посіб. / [А. В. Іщенко, В. В. Пясковський, А. В. Самодін, Ю. М. Чорноус та ін.]. Київ : Центр учбової літератури , 2016. 118 с.
95. Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи : матеріали круглого столу (м. Львів, 11 черв. 2021 р.). Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 414 с.
96. Кримінальний кодекс України : прийнятий 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
97. Кримінальний кодекс Франції : станом на 01 лип. 2000 р. 104 с. URL: https://yurist-online.org/laws/foreign/criminalcode_fr/_doc-5-.pdf
98. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
99. Кримінальний процес : підручник : у 2 ч. / [О. П. Бойко, А. Г. Гаркуша, А. В. Захарко, В. В. Литвинов та ін. ; кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О. Ф. Кобзар]. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. Ч. 1. 337 с.
100. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 354 с. URL : https://www.naiou.kiev.ua/files/kafedru/kkp/Krym_protsepytannia_vidpov_2016.pdf
101. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч. посіб. / [Л. Д. Удалова, М. А. Макаров, Ю.І. Азаров, С. О. Заїка, О. В. Кубарева, О. В. Римарчук, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, А. В. Форостяний, О. Ю. Хабло]. 5-те вид., переробл. і доповн. Київ, 2020. 497 с.
102. Кримінальний процес : навч. посіб. для підгот. до складання вступного випробування в магістратуру у форматі ЗНО / [О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін.]. Харків : Право, 2020. 226 с.

103. Кримінальний процес : підручник / [О.В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін.] ; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.
104. Кримінальний процес : підручник / [Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.] ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.
105. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n384>
106. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с.
107. Кримінально-процесуальний кодекс України : прийнятий від 28 груд. 1960 р. *Юрист-онлайн* : [сайт]. URL: https://yurist-online.org/publ/kodeksy_ukrainy_kodeksi_ukrajini/kriminalno_procesualnij_kodeks_ursr_1960_roku_ugolovno_processualyj_kodeks_ussr_1960_goda/3-1-0-89
108. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР : постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 13 верес. 1922 р. *ЗУ УСРР*. 1922. № 41. Ст. 598.
109. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М. : МГУ, 1969. 232 с.
110. Курляндский В. И. Нужен ли Кодекс проступков? *Литературная газета*. 1972. 17 мая (№ 20). С. 12.
111. Курта Є. О., Римарчук Г. С. Можливості укладання компромісу під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2015. № 813. С. 256–261.
112. Куфаев В. И. Юные правонарушители. [2-е изд., испр. и доп.]. М. : Новая Москва, 1925. 356 с.
113. Куфаев В. И. Деятельность комиссий по делам несовершеннолетних в РСФСР за 1921 г. *Народное просвещение*. 1924. № 105. С. 4–5.

114. Куфаев В. И. Педагогические меры борьбы с правонарушениями несовершеннолетних. М. : Работник просвещения, 1927. 167 с.
115. Куц Я. О. Обмеження прав захисника під час захисту прав та законних інтересів неповнолітнього на стадії досудового розслідування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13, № 1. С. 74–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2016_13_1_18. - стор 74
116. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 228 с.
117. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. М. : Юрид. лит., 1966. 156 с.
118. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. М. : Юрид. лит., 1970. 224 с.
119. Левченко К. Б., Євсюкова М. В. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування / за заг. ред. О.М. Бандурки та К.Б. Левченко. Київ : Агентство «Україна», 2012. 24 с.
120. Литвин І. І. Сутність поняття правового статусу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2016. Вип. 38. С. 18–21.
121. Логецкий А. А. Преступление и проступок в уголовном праве XIX – начала XX веков : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2003. 28 с.
122. Лохвицкий А. Курс русского уголовного права. СПб. : Изд. журн. М-ва юст., 1867. 671 с.
123. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания. М. : Юрид. лит., 1969. 178 с.
124. Мальована Я. П. Засоби протидії правопорушенням неповнолітніх у праві Козацько-Гетьманської держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 2 (8). С. 157–163.
125. Мальована Я. П. Неповнолітній правопорушник у Київській Русі: його статус та засоби впливу на нього. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія : Право. 2015. Вип. 35, ч. 1. Т. 1. С. 32–35.

126. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.

127. Марченко О. А. Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. 302 с.

128. Масленков С. Л. Дознание в уголовном процессе: проблемы совершенствования : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нижний Новгород, 2004. 36 с.

129. Маслійчук В. Л. Неповнолітні злочинці в Харківському намісництві (1780 – 1796 рр.). Харків : Харківський приватний музей міської садиби, 2011. 446 с.

130. Мацьків Г. Я. Кримінально-процесуальні строки при застосуванні заходів процесуального примусу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 225 с.

131. Мелешко Н. П. Ювенальная юстиция: криминологические проблемы развития. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 787 с.

132. Мельник О. В. Моральні засади провадження обшуку. *Науковий вісник «Іменем закону»*. 2008. № 2.

133. Мельник О. В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 16 с.

134. Мельник О., Попович М. Синергія та її вплив на відносини, що виникають під час допиту неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні України. *KELM*. 2020. № 3 (31). С. 284–288. (Республіка Польща).

135. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция. Проблемы уголовного права, уголовного процесса. и криминологии : учеб. пособ. М. : Дело, 2001. 272 с.

136. Мельникова Э. Б., Карнозова Л. М. Ювенальная юстиция: охранительная и восстановительная : учеб. пособ. М. : Проспект, 2002. 144 с.

137. Меморандумом про співпрацю між Національною асоціацією адвокатів України та Міністерством юстиції України у сфері надання безоплатної правової допомоги : укладений від 19 листоп. 2013 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0021323-13#n31>

138. Методичні рекомендації для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» / Т. І. Бугаєць, Н. О. Пашко, М. М. Самофал, В. М. Семенюк. Київ, 2022. 110 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/16966/file/Green%20Room%20Methodology%20for%20Judges.pdf>

139. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / [авт.-упоряд. : Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман] ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : КЛИМЕНКО, 2015. 114 с. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-druk-2-/168075de3b>

140. Миклашевский И. С. Несколько слов о несовершеннолетних преступниках. Ярославль : Тип. Губернского Правления, 1896. 36 с.

141. Миньковский Г. М. Окончание предварительного расследования и осуществление права обвиняемого на защиту. М. : Госюриздат, 1957. 211 с.

142. Миньковский Г. М. Основные этапы развития советской системы мер борьбы с преступностью несовершеннолетних. *Вопросы борьбы с преступностью*. М., 1967. Вып. 6. С. 37–74.

143. Михайлик Д. О. Поняття процесуальний дій у кримінальному провадженні України. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 217–221.

144. Михеєнко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Киев : Вища школа, 1984. 134 с.

145. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. [2-ге вид., перероб. і допов.]. Київ : Либідь, 1999. 536 с.

146. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

147. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : затв. Генеральною Асамблеєю ООН 29 листоп. 1985 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text

148. Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями : прийняті 30 серп. 1955 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text

149. Місяць Н. Психологічна природа мовленнєвого маніпулювання. URL: [https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova9/subor/Misia ts.pdf](https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova9/subor/Misia%20ts.pdf)

150. Модельный Уголовный кодекс для государств-участников Содружества Независимых государств : принят Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств, Санкт-Петербург, 17 февраля 1996 г. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/crim.pdf>

151. Молдаванов К. В., Чебыкина К. Л. Сравнение моделей ювенальной юстиции и систем пробаций для молодых правонарушителей на примере некоторых стран Европейского Союза. *Молодой ученый*. 2014. № 10. С. 325–327. URL: <https://moluch.ru/archive/69/11934/>

152. Науково-практичний коментар до статті 2 КК. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KK004502>

153. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [4-те вид., переробл. та допов.]. Київ : Юридична думка, 2007. 1184 с.

154. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1027-р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>

155. Нечупей Л. Ю. Тактика допиту неповнолітніх при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Вип. 1. С. 297–306.

156. О комиссиях для несовершеннолетних : декрет СНК РСФСР от 14 января 1918 г. *Викитека* : [сайт]. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Декрет_СНК_РСФСР_от_14.01.1918_О_комиссиях_для_несовершеннолетних

157. О ликвидации детской беспризорности и безнадзорности : постановление СНК СССР и ЦК ВКП (б) от 31 мая 1935 г. *Сборник постановлений и распоряжений СНК СССР*. 1935. № 32. Ст. 252.

158. О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних : постановление ЦИК и СНК СССР от 07 апреля 1935 г. *Собрание законодательства СССР*. 1935. № 19. Ст. 155.

159. Об изменении форм и обрядов судопроизводства по делам о преступных деяниях малолетних и несовершеннолетних, а также законоположений о их наказуемости : Закон от 2 июня 1897 г. *Собрание узаконений и распоряжений правительства*. 1897. № 71. Ст. 915.

160. Обушенко О. М. Криміналістичне забезпечення проведення допиту неповнолітніх. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 395–400.

161. Омельченко Г. Е. Применение мер пресечения к несовершеннолетним в стадии предварительного расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1986. 24 с.

162. Омельченко Т. В. Дізнання в кримінальному процесі України: ставнолення і розвиток. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спец. вип. С. 185–187.

163. Онлайн-курс для персоналу уповноважених органів з питань пробації (друкована версія) / [авт.-уклад. Д. Сендхем, М. Октіган, О. Б. Янчук, О. А. Дука, А. М. Григоренко]. Біла Церков : Білоцерківський центр ПКП ДКВС України, 2019. 225 с. URL: <https://i-rc.org.ua/files/on-line-kurs-probation.pdf>

164. Ордонанс – указ, який мав силу закону. *Вікіпедія. Свободная энциклопедия* : [сайт]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81>

165. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 524 с.

166. Основи кримінально-процесуальної діяльності : конспект лекцій. Дніпро : ДДУВС, 2019. 305 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kkp/111.pdf>

167. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик : приняты Верховным Советом СССР от 2 июля 1991 г. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102106292&backlink=1&&nd=102011947>

168. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик : Закон СССР от 25 дек. 1958 г. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=4905#EUvOPATSALLHz5341>

169. Особливості досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : метод рек. / [О. П. Бойко, А. В. Захарко, В. В.

Литвинов, І. І. Статіва, Н. П. Черняк] ; за заг. ред. В. І. Сліпченка. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. 35 с.

170. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю : метод. рек. / [М. В. Сіренко, В. С. Бондар, В. В. Бурлака, О. В. Ковтун, Р. М. Дударець, В. В. Невгад] ; / Голов. слідч. управл. Нац. поліції України ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 100 с.

171. Оцінка впровадженості кримінальних проступків в Україні / підгот. Євгеном Крапивіним, в рамках проєкту Ради Європи «Дотримання прав людини в системі кримінальної юстиції України». Київ, 2021. 59 с. URL: <https://rm.coe.int/ukr-criminal-misdem-research-final-main-body/1680a1e989>

172. Паньоко І. М., Коваль В. А. Суб'єкт злочину за кримінальним правом Київської Русі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 2. С. 40–46.

173. Пастушенко С. В. Застосування запобіжних заходів до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. С. 128–129.

174. Перлов И. Д. Проблемы дальнейшего развития демократических основ уголовного судопроизводства. *Советское государство и право*. 1962. № 4. С. 86–97.

175. Пієв С. С., Юхно О. О. Окремі проблеми забезпечення прав неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування. *Право і безпека*. 2014. № 4 (55). С. 142–145.

176. Платон. Законы. Сочинения : в 3 т. М. : Наука, 1972. Т. 3, ч. 2. 412 с.

177. Погорецький М. А. Обґрунтування рішень про застосування примусових заходів у кримінальних справах про організовану злочинність.

- Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 15. С. 3–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2007_15_1
178. Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.
179. Погорецький М.А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Право. 2014. № 2 (10). С. 1–23. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmakph.pdf>
180. Положение о комиссиях по делам несовершеннолетних : утв. указом Президиума Верховного Совета РСФСР от 3 июня 1967 г. URL: <https://docs.cntd.ru/document/9025340>
181. Положення про Раду адвокатів України : затв. Установчим з'їздом адвокатів України 17 листоп. 2012 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001418-12#n4>
182. Положення про судоустрій УСРР : затв. постановою ВУЦВК УСРР від 16 груд. 1922 р. *ЗУ УСРР*. 1922. № 54. Ст. 779.
183. Порядок реалізації пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : затв. спільним наказом Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України від 21 січ. 2019 р. № 172/5/10. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>
184. Постанова Касаційного кримінального суду від 17 лют. 2021 р. № 344/6630/17. *Закон і бізнес*. 2021. 27 березня – 2 квітня (№ 13). URL: https://zib.com.ua/ua/147093-dosudove_rozsliduvannya_hoch_i_zavershilos_ale_mozhe_trivati.html
185. Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі : в ред. від 14 груд. 1990 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205
186. Правила адвокатської етики : затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 черв. 2017 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#n4>

187. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

188. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

189. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#top>

190. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листоп. 2018 р. № 2617-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>

191. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2713-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>

192. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх : лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 лип. 2013 р. № 223-1134/0/4-13. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13#Text>

193. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporusshennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

194. Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18 груд. 2018 р. № 1026. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-19#Text>

195. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

196. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20 трав. 2020 р. № 405. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text>

197. Про затвердження Положення про центри з надання безоплатно вторинної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 02 лип. 2012 р. № 967/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-12#Text>

198. Про затвердження Порядку застосування електронного засобу контролю : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08 черв. 2017 р. № 480. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-17#Text>

199. Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : постанова Кабінету Міністрів України від 28 груд. 2011 р. № 1363. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-%D0%BF#Text>

200. Про затвердження роз'яснення щодо вимог до адвокатських запитів : рішення Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України від 03 лип. 2021 р. № 53. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0053871-21#Text>

201. Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі : наказ Міністерства юстиції

України від 25 лют. 2014 р. № 386/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14#Text>

202. Про медіацію : Закон України від 16 листоп. 2021 р. № 1875-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

203. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

204. Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03 лип. 2017 р. № 560. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17#Text>

205. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : наказ Офісу Генерального прокурора від 04 листоп. 2020 р. № 509. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>

206. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16 квіт. 2004 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>

207. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січ. 2017 р. № 233-66/0/4-17. *Закон і бізнес* : [сайт]. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html

208. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 15 трав. 2006 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06#Text>

209. Про пробацію : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 160-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

210. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21 січ. 2019 р. № 172/5/10. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

211. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

212. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

213. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1027-р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>

214. Про юстицію, дружню до дитини : проект Закону України, реєстр. № 5617 від 04 черв.2021р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137

215. Прохорова Е. В. Организация работы следователя по предупреждению уклонения обвиняемых от следствия и их розыску : учеб. пособ. М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. 64 с.

216. Проць О. Є. Захист прав дитини кримінально-правовими засобами. *Вісник Львівського університету*. 2008. № 47. С. 212–218.

217. Ребалко Н. О. Ретроспективний огляд проблеми запобігання корисливо-насилницької злочинності неповнолітніх. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць / [редкол. Л. М. Давиденко, Т. А. Денисова, О. М. Джужа та ін.]. Харків, 2011. С. 161–166.

218. Рогатинська Н. З. Теоретичні та практичні аспекти реформування інституту адвокатури : монографія / за заг. ред. Н. З. Рогатинська, С. В. Банах, Н. В. Береза, Н. С. Наулік, А. Б. Матвійс, Р. П. Олійничук, Н. О. Чудик. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2019. 182 с.

219. Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 Київ, 2003. 17 с.

220. Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 215 с.

221. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство : пособие к лекциям. [2-е изд., изм. и доп.]. СПб. : Юрид. кн. склад «Право», 1914. 546 с.

222. Розкажи мені, що сталося або зізнайся! Дослідження про процесуальне інтерв'ю : конференція від 24 верес. 2020 р. *Ініціатива «Процесуальне інтерв'ю в Україні»*. Київ, 2020. URL: <https://justconf.com.ua/>

223. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 252 с. (Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: учасники кримінального провадження»).

224. Романюк В. В. Процесуальний аспект вивчення особи неповнолітнього в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. № 2 (86). С. 146–156.

225. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юрид. лит., 1988. Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. 432 с.

226. Рубашева А. М. Суд для малолетних и общество. М. : Тип. Русского товарищества, 1912. 15 с.

227. Рябченко К. С. Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 224 с.

228. Савченко В. А. Кримінальні процесуальні гарантії (за законодавством України). URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/29.pdf

229. Сахаров А. Б. О классификации преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. М., 1972. Вып. 17. С. 42–54.

230. Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2019. 499 с.

231. Сводъ законовъ уголовныхъ. СПб. : Типографія II Отделенія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1832. 561 с.

232. Сівак О. В. Генезис становлення й розвитку запобіжних заходів щодо неповнолітніх: вплив історичних чинників на модернізацію законодавства в системі запобіжних заходів. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 294–301.

233. Скок О. С. Злочини невеликої тяжкості та питання кримінальної відповідальності : монографія / Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2017. 263 с.

234. Словник іншомовних соціокультурних термінів. URL: https://slovnyk.me/dict/social_terms/%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%82

235. Словник української мови : в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1971. Т. 2. Г–Ж. 550 с.

236. Словник. ua. Портал української мови та культури : [сайт]. URL: https://slovnyk.me/dict/economics_dict/%D1%8E%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F

237. Сорока І. В. Розслідування крадіжок майна громадян, учинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро. 2017. 257 с.

238. Справа "Ічин та інші проти України" (Заяви №№ 28189/04 і 28192/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 21 груд. 2010 р. :

остаточне від 21 берез. 2011 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_661#Text

239. Справа "Свершов проти України" (Заява № 35231/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 27 листоп. 2008 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_428#Text

240. Справа «Будан проти України» (Заява № 38800/12) : рішення Європейського Суду з прав людини від 14 січ. 2016 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b06#Text

241. Справа «Євген Петренко проти України»(Заява № 55749/08) : рішення Європейського суду з прав людини від 29 січ. 2015 р. ; остаточне 29 квіт. 2015 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a60#Text

242. Справа «Т. та В. проти Об'єднаного Королівства (T. And V. v. United Kingdom)» : рішення Європейського суду з прав людини від 16 груд. 1999 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_028#Text

243. Стандарт. *Академічний тлумачний словник української мови* : [сайт]. URL: <http://sum.in.ua/s/standart>

244. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / отв. ред. Н. Н. Полянский. М. : Наука, 1958. 703 с.

245. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. М. : Наука, 1970. Т. 2. 516 с.

246. Тарасенко О.С. Відеоконференція як захід встановлення дистанції під час проведення слідчих (розшукових) дій у межах поширенню інфекційних хвороб. *Науковий вісник публічного та приватного права Науково-дослідного інституту публічного права*. 2020. Том 1. Випуск 5. С.187-191.

247. Тарасова І. В. Застосування до неповнолітніх запобіжних заходів, що обмежують свободу пересування. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2012. № 13. С. 153–159.

248. Тарновський Є. Н. Рух чисельності неповнолітніх (10–17 років), засуджених у зв'язку із загальних зростанням злочинності у Росії за 1901–1910 рр. *Журнал міністерства юстиції*. 1913. № 10. С. 40–90

249. Теорія судових доказів у питаннях і відповідях : навч. посіб. / [Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний, Ю. І. Азаров та ін.] ; НАВС. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 104 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/571021/mod_resource/content/1/%d0%9f%d1%96%d0%b4%d1%80%d1%83%d1%87%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d0%a3%d0%b4%d0%b0%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%b0.pdf

250. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. 432 с.

251. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. [4-те вид., доп. і переробл.]. Київ : А.С.К., 2003. 1120 с.

252. Тимошенко Ю.П. Перспективи застосування до неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. №1. С.177-183.

253. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Академічне видання. Київ : Алерта, 2014. 440 с.

254. Тертышник В. М., Марченко А. В., Тертышник А. И. Защита прав и свобод человека : науч.-практ. изд. Харьков : Арсис, 2000. 288 с.

255. Типове положення про сектор ювенальної пробації : затв. наказом Міністерства юстиції України від 18 серп. 2017 р. № 2649/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17#Text>

256. Трунов И. Л., Трунова Л. К. Меры пресечения в уголовном процессе. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. 356 с.

257. Уголовное законодательство СССР и Союзных республик. (Основные законодательные акты) : сб. / под ред. Д. С. Карева. М. : Госюриздат, 1957. 531 с.

258. Уголовное право. Часть общая : учебник / [С. В. Бородин, В. А. Владимиров, П. Ф. Гришанин и др.] ; под ред. Н. И. Загородникова и др. М. : Юрид. лит., 1966. 511 с.

259. Уголовно-процессуальный кодекс Франции 1958 года : с изм. и доп. на 01 янв. 1995 г. / под ред. В. И. Каминской ; [пер. с фр. С. В. Боботова]. М. : Прогресс, 1997. 323 с.

260. Удалова Л. Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 29 с.

261. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження : Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07 лют. 2014 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14#Text>

262. Уложение о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ. СПб. : Типография Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845. 916 с.

263. Устав уголовного судопроизводства по продолжению 1902 г. СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1903. 1022 с.

264. Утевский Б. С. Несовершеннолетние правонарушители / под ред. Я. А. Перель и А. А. Любимова, с предисл. прокурора Верховного Суда СССР П. А. Красикова. М. : Учпедгиз, 1932. 162 с.

265. Ухвала Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 27 берез.2019 р. у справі № 263/1579/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80742123>

266. Ухвала Іллінецького районного суду Вінницької області від 01 берез.2018 р. у справі № 131/10/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72492072>

267. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 20 лют. 2019 р. по справі № 520/20875/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79963672>

268. Ухвала Корольовського районного суду м. Житомира від 23 листоп. 2020 р. по справі № 296/7409/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93047241>

269. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 21 груд.2020 р. по справі № 308/1228/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93697048>

270. Ухвала Ямпільського районного суду Вінницької області від 03 черв. 2021 р. у справі № 153/1798/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97394602>

271. Ухвала Барського районного суду Вінницької області від 05 квіт.2021 р. по справі № 125/1848/20, провадження 1-кп/125/120/2020. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96146456>

272. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 08 груд. 2021 р. у справі № 752/19908/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93047241>

273. Ухвала Заводського районного суду м. Запоріжжя від 18 лип. 2019 р. у справі № 332/2796/19, провадження 1-кп/332/1024/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83091882>

274. Ухвала Зарічного районного суду м. Суми від 10 листоп. 2021 р. у справі № 591/2648/21, провадження 1-кп/591/3012/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101048631>

275. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 20 жовт. 2021 р. по справі № 521/4558/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100432616>

276. Ухвала Миколаївського районного суду Львівської області від 07 черв. 2019 р. по справі №443/615/19, провадження 1-кп/447/210/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82263748>

277. Ухвала Першотравневого районного суду Донецької області від 07 серп. 2019 р. по справі №241/944/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83522549>

278. Ухвала Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 08 квіт. 2021 р. по справі № 740/5794/19, провадження 1-в/742/24/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96199846>

279. Ухвала Садгирського районного суду м. Чернівці від 22 квіт. 2021 р. по справі №726/564/21, провадження 1-кп/726/102/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96446181>

280. Фаринник В. І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 133–142.

281. Фаринник В. І. Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник України*. 2012. № 38. С. 4.

282. Фефилова В. Ф. Преступление и проступок : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1977. 23 с.

283. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. СПб. : Сенатская типография, 1910. Т. 2. 607 с.

284. Хахуцяк О. Ю. Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 16 с.

285. Царенко О. О. Стан кримінологічних досліджень насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми. *Форум права*. 2012. № 4. С. 985–989. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5343/Stan%2>

Okryminolohichnykh%20doslidzhen%20nasylnytskykh%20zlochyniv_Tsarenko%20_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y

286. Чайковський А. С., Губар С. В., Довбня А. В. Дізнання та досудове слідство: історія і сучасність. Київ : РВВ МВС України. 2004. 180 с.

287. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс : учебник. М. : Госюриздат, 1951. 511 с.

288. Чернышов А. И. Преступность несовершеннолетних и меры борьбы с ней в СССР : учеб. пособ. Томск : Том. ун-т, 1980. 188 с.

289. Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 245 с.

290. Чернявський С.С., Черней В.В. Запровадження інституту кримінальних проступків у контексті реформування системи досудового розслідування в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2019. №3 С.7-14.

291. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : монографія / Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". Харків : Право, 2011. 472 с.

292. Ювенальна юстиція в Швеції. *UkrBukva.net* : [сайт]. URL: <https://ukrbukva.net/page,4,100059-Yuvenal-na-ya-yusticiya-v-Shvecii.html>

293. Ювенальная специализация: элемент реформирования системы юстиции по отношению к детям и приоритет в деятельности Центра «Адвокат ребенка» ВША НААУ. *Высшая школа адвокатуры НААУ* : [сайт]. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/yuvenalna-spetsializatsiya-element-reformuvannya-systemy-yustytsiyi-shhodo-ditej-ta-prioritytet-v-diyalnosti-tsentru-advokat-dytyny-vsha-naau/>

294. Ювенальный. *Словник іноземних слів Мельничука* : [сайт]. URL: https://slovyk.me/dict/foreign_melnychuk/%D1%8E%D0%B2%D0%B5%D0%B%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9

295. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. 349 с.
296. About youth mentoring. URL: <https://ojjdp.ojp.gov/programs/mentoring>
297. Abteilung Justizverwaltung. URL: https://www.bmj.de/DE/Ministerium/Abteilungen/Justizverwaltung/Justizverwaltung_node.html
298. Balance and Restorative Justice in Vermont. URL: <https://dcf.vermont.gov/sites/dcf/files/FSD/Docs/BARJ-Mission.pdf>
299. Balanced & Restorative Justice (BARJ). URL: <https://dcf.vermont.gov/youth/justice/BARJ> Balance and Restorative Justice
300. Bates K., Swan R. Juvenile Delinquency in a Diverse Society. United States, Thousand Oaks, 2013. 472 p
301. BRIS. URL: <https://www.bris.se/>
302. Bundesgesetz vom 20. Oktober 1988 über die Rechtspflege bei Straftaten Jugendlicher und junger Erwachsener (Jugendgerichtsgesetz 1988 – JGG). URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002825>
303. Cavadino M., Dignan P. Penal Systems: A Comparative Approach. London: Sage Publications, 2006. 380 pp.
304. Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice. URL: <https://searchworks.stanford.edu/view/9335928>
305. Cras Steven. The Directive on Procedural Safeguards for Children who Are Suspects or Accused Persons in Criminal Proceedings. 2016. Issue 2. P. 109–119. DOI: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2016-014>. URL: <https://eucrim.eu/articles/directive-procedural-safeguards-children-criminal-proceedings/>
306. Decker S., Marteache N. International Handbook of Juvenile Justice. NY: Springer, 2017. 550 p.

307. Deinstitutionalization of Status Offenders. URL: <http://www.juvjustice.org/juvenile-justice-and-delinquency-prevention-act/deinstitutionalization-status-offenders>

308. DIRECTIVE (EU) 2016/800 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11 May 2016 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceedings. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L0800&rid=1>

309. Eglash A. (1958b). Creative Restitution: A Broader Meaning for an Old Term. *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*. 1958. № 48. P. 619–622.

310. Eglash A. (1958b). Creative restitution: some suggestions for prison rehabilitation programs. *American Journal of Corrections*. 1958. № 20 (6). P. 20–34

311. Federal Juvenile Delinquency Code. URL: <https://www.justice.gov/archives/jm/criminal-resource-manual-117-federal-juvenile-delinquency-code>

312. Filipič K. Slovenia. In: Dunkel, F., GrzywaHolten, J., Horsfield, P. (Eds.): *Restorative Justice and Mediation in Penal Matters – A stocktaking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries*. Monchengladbach: Forum Verlag Godesberg. 2015. p. 849–874.

313. Gombots R., Pelikan C. Austria. *Restorašve Jusšce and Mediašon in Penal Maters — A stocktaking of legal issues, implementašon strategies and outcomes in 36 European countries*. Monchengladbach: Forum / ed. F. Dunkel, J. Grzywa Holten, P. Horseld. Verlag Godesberg, 2015. P. 19–25.

314. Högre säkerhetsnivåer på ungdomshemmen. *Specialfastigheter.se*. URL: <https://specialfastigheter.se/sakerhetsfastigheter/nagra-av-vara-sakerhetsfastigheter/ungdomshem-och-lvm-hem>

315. Jugendgerichtsgesetz 1988 – JGG. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/_11.html

316. Jugendgerichtsgesetz 1988 – JGG. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/__13.html
317. Jugendgerichtsgesetz 1988 – JGG. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/__14.html
318. Jugendgerichtsgesetz 1988 – JGG. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/__15.html
319. Jugendgerichtsgesetz 1988 – JGG. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/__16.html
320. Jugendgerichtsgesetz 1988 – JGG. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/__7.html
321. Jugendgerichtsgesetz 1988 – JGG. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/__9.html
322. Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act. URL: <http://www.juvjustice.org/federal-policy/juvenile-justice-and-delinquency-prevention-act>
323. Kaminska O. Analysis of the application of renewable justice to juveniles in some countries. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 4.
324. Kaminska O. Specificities of the application of procedural coercive measures during inquiries in respect of juveniles. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 2. C.130-135. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2022/2/20.pdf>
325. Kaminska O. Specificities of procedure for conducting in investigative experiment with the participation of a juvenile during the inquiry. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 3. C.129-133. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2022/3/20.pdf>
326. Lappi-Seppala T. Finland. *Restorašve Jusšce and Mediašon in Penal Maters* : A stocktaking of legal issues, implementašon strategies and outcomes in 36 European countries. Monchengladbach: Forum / ed. F. Dunkel, J. GrzywaHolten, P. Horseld. Verlag Godesberg, 2015. P. 243–266

327. Loughlin M. Foundations of Public Law (2010), chap. 11. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr)

328. Mark S. Umbreit. Family Group Conferencing: Implications for Crime Victims. 2000. P. 3–5. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=hCbx-01_YIUC&pg=PA3&lpg=PA3&dq=Family+Group+Conferences+\(FGC\)&source=bl&ots=hLRUM_XAdN&sig=ACfU3U0gsnhUUFLkFp_TmH-azbprO3FUig&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiXnqSa9PT0AhXSCOWKHd5iAtU4ChDoAXoECBYQAw#v=onepage&q=Family%20Group%20Conferences%20\(FGC\)&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=hCbx-01_YIUC&pg=PA3&lpg=PA3&dq=Family+Group+Conferences+(FGC)&source=bl&ots=hLRUM_XAdN&sig=ACfU3U0gsnhUUFLkFp_TmH-azbprO3FUig&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiXnqSa9PT0AhXSCOWKHd5iAtU4ChDoAXoECBYQAw#v=onepage&q=Family%20Group%20Conferences%20(FGC)&f=false)

329. Muncie J., Goldson B. Comparative Youth Justice: Critical Readings. London : Sage Publications, 2006. 224 p.

330. NEUSTART : [сайт]. URL: <https://www2.neustart.at/>

331. No Child Left Behind Act. URL: <https://www.edweek.org/policy-politics/no-child-left-behind-an-overview/2015/04>

332. Oisín Wall. Embarrassing the State: The ‘Ordinary’ Prisoner Rights Movement in Ireland, 1972–6. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0022009419863846>

333. Pratt J. Corporatism: The Third Model of Juvenile Justice. *British Journal of Criminology*. 1989. Vol. 29, Issue 3. P. 236–254.

334. Redding R. E. Juvenile Justice Bulletin: Juvenile transfer laws: An effective deterrent to delinquency? - Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2010. URL: <https://ojjdp.ojp.gov/library/publications/juvenile-transfer-laws-effective-deterrent-delinquency>

335. Reprinted in: Hudson, J. & Galaway, B. (Eds.). (1975). Considering the Victim: Readings in Restitution and Victim Compensation. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas

336. Research Network on Adolescent Development & Juvenile Justice. URL: <https://www.macfound.org/networks/research-network-on-adolescent-development-juvenil>

337. Safer School Partnerships. URL: <https://www.staffordshire.gov.uk/Community/Information-sharing-in-staffordshire/Documents/Appendix-G-Documents/Safer-Schools-Partnership.pdf>

338. Save the Children Sweden. URL: <https://resourcecentre.savethechildren.net/publisher/save-the-children-sweden/>

339. Section 6. Training for Conflict Resolution. URL: <https://ctb.ku.edu/en/table-of-contents/implement/provide-information-enhance-skills/conflict-resolution/main#:~:text=Conflict%20resolution%20is%20a%20way,negotiation%20to%20resolve%20the%20disagreement.>

340. See S. Cras, eucrim 1/2014 op. cit., p. 36.

341. The Centre for Justice & Reconciliation. Sentencing Circles. URL: <http://restorativejustice.org/restorative-justice/about-restorative-justice/tutorial-intro-to-restorative-justice/lesson-3-programs/circles/#sthash.uRiNodpA.dpbs>

342. The Victim-Offender Mediation (VOM). URL: <http://restorativejustice.org/restorative-justice/about-restorative-justice/tutorial-intro-to-restorative-justice/lesson-3-programs/victim-offender-mediation/#sthash.3E70FG2j.dpbs>

343. The Victim-Offender Reconciliation Program (VORP). URL: <https://cjadurham.ca/programs/victim-offender-reconciliation-program/>

344. The youth protection act of 1965 and the age of majority. URL: https://ebrary.net/33140/law/youth_protection_1965_majority

345. Winterdyk J. A. Juvenile Justice Systems: International Perspectives, Models and Trends. CRS Press, 2015. 302 p.

346. Youth in the Justice System: an overview. URL: <https://jlc.org/youth-justice-system-overview>

347. Youth Inclusion and Support Panels: Preventing Crime and Antisocial Behaviour? / [Janet Walker, Christine Thompson, Karen Laing, Simon Raybould,

Mike Coombes Stephen Procter, Colin Wren]. 24 p. URL:
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/222368/DCSF-RW018_20executive_20summary.pdf

348. Youth Justice in the UK. *Unicef. UK*. URL:
<https://www.unicef.org.uk/youth-justice-in-the-uk-a-rights-based-analysis/>

349. Youth Justice Statistics 2019/20 England and Wales. Published 28
January 2021. 84 p. URL:
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/956621/youth-justice-statistics-2019-2020.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

опитування працівників органів досудового розслідування у рамках дисертаційного дослідження «Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні»

Шановний респонденте! Просимо Вас відповісти на вказані нижче запитання. Результати тестування будуть враховані під час написання дисертаційного дослідження на тему: «Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні». Анкетування є анонімним. Дякуємо за участь!

1. На якій посаді Ви перебуваєте?
 - А) дізнавач
 - Б) слідчий
 - В) інше

2. Який стаж Вашої роботи?
 - А) від 1 до 3 років
 - Б) від 3 до 7 років
 - В) понад 7 років

3. Як Ви вважаєте, неповнолітні частіше вчиняють злочини чи кримінальні проступки?
 - А) злочини
 - Б) кримінальні проступки
 - В) важко відповісти

4. Чи розслідували Ви кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітньою особою?
 - А) так
 - Б) ні

5. Яке приміщення Ви для допиту неповнолітнього підозрюваного Ви використовуєте?
 - А) спеціально обладнане приміщення «Зелена кімната»
 - Б) спеціально обладнане приміщення «Барнахус»
 - В) службове приміщення
 - Г) залежно від обставин

6. Чи залучаєте Ви до проведення допиту неповнолітнього підозрюваного педагога?
- А) так
 - Б) ні
7. Чи проводите Ви відео та аудіо фіксацію допиту неповнолітнього підозрюваного?
- А) так
 - Б) ні
8. Як Ви вважаєте, чи доцільно обирати до неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні кримінального проступку, запобіжний захід (особисте зобов'язання, особиста порука)?
- А) так
 - Б) ні
 - В) важко відповісти
9. Як Ви вважаєте, чи є ефективним застосування донеповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки, примусових заходів виховного характеру?
- А) так
 - Б) ні
 - В) важко відповісти
10. Як Ви вважаєте, чи можливе «виправлення» неповнолітнього після вчинення ним кримінального правопорушення?
- А) так
 - Б) ні
 - В) важко відповісти

Додаток Б

Результати анкетування 223 працівників органів досудового розслідування ГУ НП м. Києва та ГУ НП в Полтавській області у рамках дисертаційного дослідження “Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні”.

1. На якій посаді Ви перебуваєте?

- А) дізнавач – 46,8%
- Б) слідчий – 38,3 %
- В) інше – 14,9 %

2. Який стаж Вашої роботи?

- А) від 1 до 3 років – 42,2%
- Б) від 3 до 7 років – 39%
- В) понад 7 років – 18,8%

3. Як Ви вважаєте, неповнолітні частіше вчиняють злочини чи кримінальні проступки?

- А) злочини – 19,5%
- Б) кримінальні проступки – 55,8%
- В) важко відповісти – 24,7%

4. Чи розслідували Ви кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітньою особою?

- А) так – 88,8%
- Б) ні – 11,2%

5. Яке приміщення Ви для допиту неповнолітнього підозрюваного Ви використовуєте?

- А) спеціально обладнане приміщення «Зелена кімната» - 29,9%
- Б) спеціально обладнане приміщення «Барнахус» - 2,5%
- В) службове приміщення – 35,1%
- Г) залежно від обставин – 32,5%

6. Чи залучаєте Ви до проведення допиту неповнолітнього підозрюваного педагога?

- А) так – 98,7%
- Б) ні – 1,3%

7. Чи проводите Ви відео та аудіо фіксацію допиту неповнолітнього підозрюваного?

- А) так – 56,9%
- Б) ні – 43,1%

8. Як Ви вважаєте, чи доцільно обирати до неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні кримінального проступку, запобіжний захід (особисте зобов'язання, особиста порука)?

А) так – 24,2%

Б) ні – 61,4%

В) важко відповісти – 14,4%

9. Як Ви вважаєте, чи є ефективним застосування донеповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки, примусових заходів виховного характеру?

А) так – 82,5%

Б) ні – 9,1%

В) важко відповісти – 8,4%

10. Як Ви вважаєте, чи можливе «виправлення» неповнолітнього після вчинення ним кримінального правопорушення?

А) так – 42,2%

Б) ні – 25,3%

В) важко відповісти – 32,5%

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Камінська О. Л. Нормативно-правові засади діяльності органів дізнання щодо неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 249–355. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/45.pdf>
2. Kaminska O. Specificities of the application of procedural coercive measures during inquiries in respect of juveniles. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 2. С. 130-135. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2022/2/20.pdf>
3. Kaminska O. Specificities of procedure for conducting in investigative experiment with the participation of a juvenile during the inquiry. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 3. С. 129-133. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2022/3/20.pdf>
4. Kaminska O. Analysis of the application of renewable justice to juveniles in some countries. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 4.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав з юридичного напрямку:

1. Камінська О. Л. Проведення комплексної психолого-психіатричної та психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання. *KELM*. 2020. № 5 (33). Vol. 2. С. 112–118. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/1953>

Тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Камінська О. Л. Інновація процесуального інтерв'ю щодо неповнолітнього. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 9 жовт. 2020 р.). Маріуполь, 2020. С. 195–197.

2. Камінська О. Л. Впровадження процесуального інтерв'ю щодо неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники* : Всеукр. наук.-практ. семінар до 55-ї річниці з дня заснування Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ (Дніпро, 8 жовт. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 36–39.

3. Камінська О. Л. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх. *Scientific approaches in jurisprudence : collective monograph* / [M. Lohvinenko, I. Kordunian, etc.]. Boston, 2020. С. 153–158. DOI: 10.46299/ISG.2020.MONO.LEGAL.III.

4. Камінська О. Л. Child-friendly допит неповнолітнього. *Advancing in research and education : the XII th International scientific and practical conference* (December, 07–10, 2020, La Rochelle, France). La Rochelle, 2020. С. 179–182.

5. Камінська О. Л. Проблемні питання використання поліграфа під час розкриття правопорушень, вчинених неповнолітніми. *Використання сучасної науки й техніки в розкритті злочинів* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 25 лют. 2021 р.). Київ, 2021. С. 166–168.

6. Камінська О. Л. Міжнародно-правові принципи правосуддя щодо неповнолітніх. *The International Science Conference on Multidisciplinary Research* (January, 19–21, 2021, Berlin, Germany). Berlin, 2021. С. 367–370.

7. Камінська О. Л., Мельник О. В. Застосування примусових заходів виховного характеру під час розслідування кримінальних проступків. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 26 лют. 2021 р.). Херсон, 2021. С. 140–144.

8. Камінська О. Л., Мельник О. В. International principles of juveniles' criminal proceedings. *Правоохоронні органи на захисті правопорядку та конституційних свобод* : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. курсант. (студент.) конф. іноземн. мовами. Кривий Ріг, 2021. С. 105–107.

9. Камінська О. Л., Мельник О. В. Сутність допиту неповнолітнього з використанням методики «Зелена кімната». *Кримінальне судочинство:*

сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.). Київ, 2021. С. 189–191.

10. Камінська О. Л. Застосування відеофіксації під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Концепт науки XXI: стратегії, методи та наукові інструменти* : матеріали Міжнар. студент. наук. конф. (Херсон, 12 листоп. 2021 р.). Вінниця, 2021. Т. 2. С. 47–48.

11. Камінська О. Л., Мельник О. В. Дитина в конфлікті з законом: особливості проведення обшуку. *Тактико-психологічні особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх* : матеріали наук.-практ. конф. (Одеса, 30 верес. 2021 р.). Одеса, 2021. С. 29–31.

12. Камінська О. Л. Використання тактичних прийомів під час проведення слідчого експерименту за участю неповнолітніх. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 342–344.

13. Камінська О. Л. Мовленнєве маніпулювання неповнолітніми під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XVII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.). Київ, 2021. С. 184–186.

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ,доктор юридичних наук, професор
Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2022 р.

А К Т

впровадження результатів дисертації здобувача наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» Національної академії внутрішніх справ Камінської Олександри Леонідівни на тему «Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні» у науково-дослідну роботу Національної академії внутрішніх справ

Комісія в складі: завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1, доктора юридичних наук, професора Вознюка Андрія Андрійовича (голова комісії); професора кафедри криміналістики та судової медицини, доктора юридичних наук, професора Черноус Юлії Миколаївни; т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури, доктора юридичних наук, професора Дрозда Олексія Юрійовича, склала цей акт про те, що матеріали дисертації ад'юнкта кафедри кримінального процесу Камінської Олександри Леонідівни на тему «Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні» мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, а також практичну значимість і використовуються у науково-дослідній роботі Національної академії внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень з питань удосконалення проведення досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової діяльності науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, ад'юнктів кафедри кримінального процесу, а також відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, зокрема:

1. Камінська О.Л. Нормативно-правові засади діяльності органів дізнання щодо неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право* №2/2021 – с. 249-355;
2. Камінська О.Л. Проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання. *KELM*

(KNOWLEDGE • EDUCATION • LAW • MANAGEMENT) №5 (33) vol.1 /2020 – с. 133-137;

3. Камінська О.Л. Інновація процесуального інтерв'ю щодо неповнолітнього. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку*: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання) м. Маріуполь, 9 жовтня 2020 р. Маріуполь. 2020. 441 с. – с. 195-197;

4. Камінська О.Л. Впровадження процесуального інтерв'ю щодо неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Ювєнальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники*: Всеукраїнський науково-практичний семінар до 55-ї річниці з дня заснування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. м. Дніпро, 8 жовтня 2020 р. Дніпро. 2020;

5. Камінська О.Л. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх. *Scientific approaches in jurisprudence: collective monograph / Lohvinenko M., Kordunian I., – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2020. 213 p. Available at : DOI-10.46299/ISG.2020.MONO.LEGAL.III – с. 153-158;*

6. Камінська О.Л. Child-friendly допит неповнолітнього. *The XII th International scientific and practical conference «Advancing in research and education»* December 07 - 10, 2020 La Rochelle, France. 601 p. – с. 179-182;

7. Камінська О.Л. Проблемні питання використання поліграфа під час розкриття правопорушень, вчинених неповнолітніми. *Використання сучасної науки й техніки в розкритті злочинів*: матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу (Київ, 25 лют. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – 200 с. – с.166-168;

8. Камінська О.Л. Міжнародно-правові принципи правосуддя щодо неповнолітніх. *The I International Science Conference on Multidisciplinary Research*, January 19 – 21, 2021, Berlin, Germany. 1102 p. – с. 367-370;

9. Камінська О.Л., Мельник О.В. Застосування примусових заходів виховного характеру під час розслідування кримінальних проступків. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 26 лютого 2021 р.) / за ред. д.ю.н. Шкути О.О. – Херсон: Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, 2021. – 346 с. – с. 140-144;

10. Камінська О.Л., Мельник О.В. International principles of juveniles' criminal proceedings. *Правоохоронні органи на захисті правопорядку та конституційних свобод*: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної курсантської (студентської) конференції іноземними мовами. Кривий Ріг: Літерія, 2021. 205 с. – с. 105-107;

11. Камінська О.Л., Мельник О.В. Сутність допиту неповнолітнього з використанням методики «Зелена кімната». *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 28 травня 2021 р.) / редкол.: В.В.Черней, С.Д.Гусарєв,

С.С.Чернявський та ін. – Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. – 376 с. – с. 189-191;

12. Камінська О.Л. Застосування відеофіксації під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Концепт науки XXI: стратегії, методи та наукові інструменти: матеріали I Міжнародної студентської наукової конференції (Т. 2), м. Херсон, 12 листопада, 2021 рік / ГО «Молодіжна наукова ліга». — Вінниця: ГО «Європейська наукова платформа», 2021. — 136 с. – с. 47-48;*

13. Камінська О.Л., Мельник О.В. Дитина в конфлікті з законом: особливості проведення обшуку. *Тактико-психологічні особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх*, м. Одеса, 30 вересня 2021 р. Одеса: ОДУВС, 2021. 120 с. – с.29-31;

14. Камінська О.Л. Використання тактичних прийомів під час проведення слідчого експерименту за участю неповнолітніх. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – 435 с. – с.342-344;

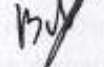
15. Камінська О.Л. Мовленнєве маніпулювання неповнолітніми під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали XVII Всеукр. наук.-практ. конф.*(Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – 214 с. – с. 184-186.

ВИСНОВОК

Матеріали дисертації ад'юнкта кафедри кримінального процесу Камінської Олександри Леонідівни на тему «Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні» вважати впровадженими у науково-дослідну роботу Національної академії внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень з питань проведення досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Голова комісії

Члени комісії:

Андрій ВОЗНЮК

Юлія ЧОРНОУС

Олексій ДРОЗД

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Перший проректор Національної
 академії внутрішніх справ,
 доктор юридичних наук, професор
Станіслав ГУСАРЄВ
 2022 р.

А К Т

впровадження результатів дисертації здобувача наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» Національної академії внутрішніх справ Камінської Олександри Леонідівни на тему «Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні» в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія в складі: завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1, доктора юридичних наук, професора Вознока Андрія Андрійовича (голова комісії); професора кафедри криміналістики та судової медицини, доктора юридичних наук, професора Черноус Юлії Миколаївни; т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури, доктора юридичних наук, професора Дрозда Олексія Юрійовича, склала цей акт про те, що результати дисертації ад'юнкта кафедри кримінального процесу Камінської Олександри Леонідівни на тему «Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні» впроваджені в освітній процес Національної академії внутрішніх справ, зокрема:

1. Матеріали дисертації застосовуються в освітньому процесі під час підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять для здобувачів вищої освіти з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Доказування у кримінальному провадженні», «Основи кримінальної процесуальної діяльності», «Процесуальні документи у кримінальному провадженні», «Проведення слідчих (розшукових) дій до внесення відомостей до ЄРДР (у разі вчинення кримінального проступку)».

2. Результати дисертаційного дослідження Камінської Олександри Леонідівни відображені в наукових статтях і матеріалах науково-практичних конференцій для здобувачів вищої освіти, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Камінська О.Л. Нормативно-правові засади діяльності органів дізнання щодо неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право* №2/2021 – с. 249-355;

2. Камінська О.Л. Проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього під час дізнання. *KELM*

(KNOWLEDGE • EDUCATION • LAW • MANAGEMENT) №5 (33) vol.1 /2020 – с. 133-137;

3. Камінська О.Л. Інновація процесуального інтерв'ю щодо неповнолітнього. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку*: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання) м. Маріуполь, 9 жовтня 2020 р. Маріуполь. 2020. 441 с. – с. 195-197;

4. Камінська О.Л. Впровадження процесуального інтерв'ю щодо неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники*: Всеукраїнський науково-практичний семінар до 55-ї річниці з дня заснування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. м. Дніпро, 8 жовтня 2020 р. Дніпро. 2020;

5. Камінська О.Л. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх. *Scientific approaches in jurisprudence: collective monograph / Lohvinenko M., Kordunian I., – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2020. 213 p. Available at : DOI-10.46299/ISG.2020.MONO.LEGAL.III – с. 153-158;*

6. Камінська О.Л. Child-friendly допит неповнолітнього. *The XII th International scientific and practical conference «Advancing in research and education»* December 07 - 10, 2020 La Rochelle, France. 601 p. – с. 179-182;

7. Камінська О.Л. Проблемні питання використання поліграфа під час розкриття правопорушень, вчинених неповнолітніми. *Використання сучасної науки й техніки в розкритті злочинів: матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу* (Київ, 25 лют. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – 200 с. – с.166-168;

8. Камінська О.Л. Міжнародно-правові принципи правосуддя щодо неповнолітніх. *The 1 International Science Conference on Multidisciplinary Research*, January 19 – 21, 2021, Berlin, Germany. 1102 p. – с. 367-370;

9. Камінська О.Л., Мельник О.В. Застосування примусових заходів виховного характеру під час розслідування кримінальних проступків. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 26 лютого 2021 р.) / за ред. д.ю.н. Шкути О.О. – Херсон: Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, 2021. – 346 с. – с. 140-144;

10. Камінська О.Л., Мельник О.В. International principles of juveniles' criminal proceedings. *Правоохоронні органи на захисті правопорядку та конституційних свобод*: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної курсантської (студентської) конференції іноземними мовами. Кривий Ріг: Літерія, 2021. 205 с. – с. 105-107;

11. Камінська О.Л., Мельник О.В. Сутність допиту неповнолітнього з використанням методики «Зелена кімната». *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-

практичної конференції (м. Київ, 28 травня 2021 р.) / редкол.: В.В.Черней, С.Д.Гусарев, С.С.Чернявський та ін. – Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. – 376 с. – с. 189-191;

12. Камінська О.Л. Застосування відеофіксації під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Концепт науки XXI: стратегії, методи та наукові інструменти: матеріали I Міжнародної студентської наукової конференції* (Т. 2), м. Херсон, 12 листопада, 2021 рік / ГО «Молодіжна наукова ліга». — Вінниця: ГО «Європейська наукова платформа», 2021. — 136 с. – с. 47-48;

13. Камінська О.Л., Мельник О.В. Дитина в конфлікті з законом: особливості проведення обшуку. *Тактико-психологічні особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх*, м. Одеса, 30 вересня 2021 р. Одеса: ОДУВС, 2021. 120 с. – с.29-31;

14. Камінська О.Л. Використання тактичних прийомів під час проведення слідчого експерименту за участю неповнолітніх. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – 435 с. – с.342-344;

15. Камінська О.Л. Мовленнєве маніпулювання неповнолітніми під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали XVII Всеукр. наук.-практ. конф.*(Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – 214 с. – с. 184-186.

ВИСНОВОК

Зазначені праці підтверджують належний навчально-методичний рівень, актуальність обраної тематики, фахову підготовку дисертації здобувача наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» Національної академії внутрішніх справ Камінської Олександри Леонідівни на тему «Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні», а також практичну значущість роботи й можливість використання результатів дослідження під час підготовки та проведення навчальних дисциплін.

Голова комісії

Члени комісії:

Андрій ВОЗНЮК

Юлія ЧОРНОУС

Олексій ДРОЗД

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник Голови Національної
поліції України – начальник
Головного слідчого управління
доктор юридичних наук, доцент
Заслужений юрист України

Максим ЦУЦКІРІДZE

.2022

АКТ

**впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування
результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня
доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»
Національної академії внутрішніх справ Камінської Олександри
Леонідівни на тему «Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному
провадженні»**

Комісія у складі: начальника відділу ГСУ НП України, доктора юридичних наук, доцента Шевчишена Артема Вікторовича, заступника начальника відділу ГСУ НП України Жерняка Сергія Миколайовича, старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Борця Ігоря Володимировича, склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» Камінської Олександри Леонідівни на тему «Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні» можуть використовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Начальник відділу
ГСУ НП України
доктор юридичних наук, доцент**

Артем ШЕВЧИШЕН

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України**

Сергій ЖЕРНЯК

**Старший слідчий в особливо важливих справах
ГСУ НП України**

Ігор Борець

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА

04053, Київ, пров. Неступіаський, 4, тел. 235 96 04, факс: 235 96 05, e-mail: zak_norm@rada.gov.ua

№ 23/107.1-15

19 травня 2015 р.

АКТ
впровадження у практичну діяльність
Інституту законодавства Верховної Ради України
результатів дисертаційного дослідження здобувача вищої освіти ступеня
доктора філософії Камінської Олександри Леонідівни на тему
«Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні»

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді Національної академії внутрішніх справ, що наукові положення, розроблені здобувачем вищої освіти ступеня доктора філософії Камінською Олександрою Леонідівною на тему «Дізнання щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні», які стосуються комплексного вивчення та узагальнення теоретичних і правових положень, а також надання практичних рекомендацій, пов'язаних із процесом здійснення досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, можуть бути використані Інститутом законодавства Верховної Ради України при підготовці відповідних законопроектів щодо регулювання цього інституту.

Заслужують на увагу розроблені Камінською Олександрою Леонідівною зміни та доповнення до чинного національного законодавства, зокрема, з метою вдосконалення чинного законодавства України, урахувавши особливості досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, запропоновано внести такі зміни до чинного КПК України:

- 1) доповнити ч. 3 ст. 488 КПК України положенням такого змісту:
«У виняткових випадках, коли інтереси законного представника суперечать інтересам неповнолітнього підозрюваного, останній має право змінити законного представника на іншу особу за власним переконанням з числа

повнолітніх родичів чи знайомих шляхом письмового чи усного клопотання»;

2) доповнити ст. 52 КПК України частиною 3 в такій редакції: «У кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх захист прав і законних інтересів неповнолітніх повинен здійснюватися ювенальними захисниками (адвокатами), які пройшли спеціальну кваліфіковану підготовку»;

3) статтю 490 КПК України доповнити положенням такого змісту: «Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого здійснюється згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом, у присутності ювенального захисника, який пройшов спеціальну кваліфіковану підготовку»;

4) доповнити ст. 298-2 КПК України пунктом 8 у такій редакції: «Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні кримінального проступку, у випадках, передбачених п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, та за умов, передбачених частиною 1 цієї статті»;

5) доповнити ч. 2 ст. 226 КПК України положенням такого змісту: «Під час допиту застосування відеозапису є обов'язковим»;

6) доповнити ч. 2 ст. 240 КПК України положенням такого змісту: «Відеофіксація слідчого експерименту за участю неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого є обов'язковою»;

7) доповнити ст. 299 КПК України частиною 2 положенням такого змісту: «Такі запобіжні заходи, як особисте зобов'язання та особиста порука, застосовуються до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого з урахуванням вимог, передбачених статтями 176, 177, 178, 179, 180, 194 цього Кодексу»;

8) додати до переліку основних запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України, спеціальний запобіжний захід – передання під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи;

9) доповнити ч. 1 ст. 3 КПК України пунктом 12-1 у такій редакції: «Медіація – це добровільна процедура, яка може бути проведена прокурором на будь-якій стадії досудового розслідування між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим для вирішення конфлікту шляхом укладення угоди про примирення чи застосування Програми відновлення для неповнолітніх, що вчинили кримінальний проступок чи нетяжкий злочин»;

10) доповнити главу 20 КПК України «Слідчі (розшукові) дії» статтею 226-1 у такій редакції:

«Стаття 226-1. Опитування неповнолітнього/малолітнього

1. Опитування неповнолітнього, малолітнього проводиться з метою збору фактичних відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань з урахуванням найкращих інтересів дитини.

2. Опитування неповнолітнього, малолітнього проводиться слідчим, дізнавачем, прокурором у присутності законного представника за участю психолога, а за необхідності – лікаря.

3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність надання правдивих показань.

4. Тривалість опитування неповнолітнього, малолітнього не може перевищувати одну годину.

5. Під час опитування неповнолітнього, малолітнього застосовується відеофіксація.

6. Перед початком процесуальної дії особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюються їхні права й обов'язки.»;

11) доповнити ч. 1 ст. 95 КПК України словами: «для цього кримінального провадження [...], а також відібрання пояснення та опитування неповнолітнього, малолітнього».

Наведені вище висновки та рекомендації Камінської Олександри Леонідівни взяті до уваги Інститутом законодавства Верховної Ради України і будуть враховуватись при підготовці експертно-аналітичних матеріалів для

відповідних Комітетів Верховної Ради України, з метою удосконалення адміністративного законодавства України.

В.о. Керівника

Леся САВЧЕНКО